

KETEL

Kitty Nooy

For one more forgotten hero and a world that does not care

Streets of London, Ralph McTell

Étretat, 1 januari 1917
Noord-Frankrijk

Geachte mevrouw Freeman,

Mijn naam is Ronin Bucheron. U kent mij niet, maar ik kende uw zoon Matthew zeer goed. Ik heb samen met hem bijna twee jaar gediend in het Accrington bataljon. Tegen de tijd dat u deze brief krijgt heeft u waarschijnlijk allang, naast de officiële bevestiging van zijn overlijden, ook het begeleidend schrijven van de dienstdoende officier gekregen. De handgeschreven woorden van troost dat hij een goede soldaat was en dat zijn verlies ten diepste wordt betreurd. Een paar voorgekauwde standaardzinnen, zoals u wellicht inmiddels ontdekt heeft, want er zijn uit ons dorp al zovelen gesneuveld. Ik was niet eerder in de gelegenheid om u te schrijven, maar nu ik daartoe in staat ben, wil ik u heel graag laten weten dat uw zoon werkelijk een goed soldaat en een trouwe kameraad was. Twee jaar lang was hij mijn beste vriend en er gaat geen dag voorbij dat ik niet aan hem denk. Daarin voel ik mij ten zeerste met u verbonden.

Ik heb lang getwijfeld of ik u zou schrijven. Het is verboden moet u weten. Al onze brieven worden gecensureerd. Bovendien zat ik vlak na zijn dood teveel met mezelf in de knoop en midden in een loopgravenoorlog. Na een paar maanden raakte ik zwaargewond en dacht het niet te zullen overleven. Maar ik ben er nog en liggend in dit ziekenhuisbed in Frankrijk heb ik veel tijd gehad om na te denken. U heeft er recht op om te weten hoe de laatste twee jaren uit het leven van uw zoon zijn geweest en wat er precies gebeurd is op de dag dat hij stierf. Bovendien zal het mij misschien goed doen om het u te vertellen, want ik kan mij niet losmaken van het idee dat het mijn schuld is dat hij er niet meer is. Daarom was ik op nieuwjaarsdag meteen aan deze brief begonnen, als mijn belangrijkste goede voornemen voor dit jaar. Inmiddels zijn we alweer een paar dagen verder, want ik heb veel pijn en voel me groggy van de medicijnen. De wond gaat steeds open en ik weet niet of ik het zal redden. Het is ook maar helemaal de vraag of ik deze brief ooit ongezien gepost kan krijgen. Toch zal ik er iedere dag aan werken, voor u en voor mezelf, om voor uw zoon in het klein een schriftelijk monument op te richten. Dat verdient hij!

Étretat, 10 januari 1917

Ketel was mijn beste vriend. Ja, sorry, zo noemden wij hem: Ketel^{*}. Een bijnaam die hij al in een van de eerste dagen van onze training tot soldaat had opgelopen en die hij niet meer kwijtraakte. Dat gaf niet. Uw zoon droeg die naam, net als de gevonden oude kookpot waar hij naar vernoemd was, met trots. Wij waren makkers, Ketel en ik, maatjes, bloedbroeders. In de oorlog leer je je vrienden kennen, zegt het spreekwoord en dat is waar. Als er ooit twee echte kameraden zijn geweest, dan waren wij het wel. Vrees niet, ik bedoel niets verkeers. Mary was zijn grote liefde. Toch durf ik te beweren dat de band die ontstaat tussen twee mannen die hun leven in elkaars handen leggen soms sterker is dan de verliefdheid op een meisje. Zo'n band hadden wij.

Terwijl we elkaar aan het begin van de oorlog amper kenden! Ik was met mijn ouders net verhuisd van het strand in Blackpool naar de grote winkelstraat in Accrington. Mijn vader was slager en hoopte midden in de stad een goedlopend bedrijf op te zetten. Ketel was een van de eerste jongens die ik leerde kennen, gewoon op het voetbalveldje achter ons huis. U weet hoe gemakkelijk hij contact maakte. Ik kan mij zijn gezicht die eerste keer nog zo voor de geest halen. Ketel was een opvallende verschijning met zijn ravenzwarte haren en heldere grijze ogen. Hij was bijzonder populair en het raakte mij dat hij een nieuweling zoals ik er met een simpel uitnodigend gebaar joviaal bij haalde. Dus ik voetbalde mee, maar daar bleef het bij. Af en toe maakten we een praatje als we elkaar ergens in de stad tegenkwamen. Misschien hadden we elkaar hooguit vijf keer ontmoet voordat de oorlog uitbrak.

Wat ging het snel hè, die aanloop tot de oorlog? Een of andere Servische student schoot de kroonprins van Oostenrijk-Hongarije dood en eigenlijk is achteraf gezien die kogel het startsein geweest van een grote oorlog waar uiteindelijk nu bijna de hele wereld aan meedoet. Het zat er natuurlijk al een tijdje aan te komen. Oorlog leek onvermijdelijk, toch? De bal was aan het rollen en leek niet meer te houden. Een maand na de moord op de kroonprins verklaarde Oostenrijk-Hongarije al de oorlog aan Servië. Duitsland koos partij voor de ene kant en Rusland voor de andere. Toen is deze ellende allemaal begonnen, weet u het nog? En ook hoe enthousiast wij daarover waren??

Ik haal dit allemaal nog maar even op, vooral ook voor mezelf om me te herinneren hoe Ketel en ik en wij allemaal - inmiddels bijna de hele wereld - in deze situatie verzeild zijn geraakt. Op 1 augustus 1914 verklaarde Duitsland de oorlog aan Rusland en op 3 augustus ook aan Frankrijk. De dag daarna vielen de Duitsers zomaar België binnen, op weg naar Frankrijk. Ze liepen dat kleine landje volledig onder de voet, terwijl België neutraal had willen blijven in de strijd. Dat was de druppel. Diezelfde dag verklaarden wij, Groot-Brittannië en al onze kroondomeinen, de oorlog aan Duitsland. In een paar dagen tijd waren bijna alle grote landen van Europa met elkaar in oorlog. Wij zouden die Duitsers weleens even een lesje leren. Ze konden toch niet zomaar die vredelievende Belgen overlopen. Veertig jaar geleden hadden de Duitsers tijdens een twee jaar durende oorlog ook al land afgepikt van de Fransen. Die stonden nu te popelen om hun rechtmatige provincies, de Elzas en Lotharingen, weer terug te veroveren. En wij zouden hen helpen. Hoe moeilijk kon het zijn? De Duitsers moesten in het oosten van hun land ook al vechten tegen de Russen, dus zoveel soldaten zouden ze niet over hebben om in het Westen te vechten tegen ons: de Engelsen, de Fransen, de Belgen en al onze hulptroepen.

Het was 7 augustus en hoogzomer, zoals u vast nog wel weet. Ik zal die gedenkwaardige dag in ieder geval nooit meer vergeten. Het was de dag dat Lord Kitchener tot onze minister van oorlog werd uitgeroepen. Meteen riep hij al zijn landgenoten op om mee te vechten in deze rechtvaardige strijd. In de weken die volgden stonden vele mannen van jong tot oud in de rij om zich als vrijwilliger aan te melden voor het nieuwe leger van Kitchener. Ik ook. We hadden toch vakantie en zouden

* In een Engelse vertaling zal zijn naam Dixie luiden, want dixie is in die taal het leuke woord voor kookpot.

voor de oogst weer terug zijn, nadat we die Duitsers eens flink op hun nummer hadden gezet.

In die eerste week meldden zich vrijwillig een half miljoen nieuwe rekruten voor het leger. Hele wijken, complete voetbalteams of afdelingen van fabrieken. Een klas vol studenten samen met hun professor van de universiteit. Alle jongens van de buurtvereniging of uit een bepaalde kerk. Lord Kitchener had namelijk aangeboden dat we als groep bij elkaar mochten blijven: samen trainen en samen vechten. Vanuit de gedachte dat mensen die elkaar kennen voor elkaar door het vuur gaan. En het was ook veel leuker zo. Wachtend in de rij voor het gemeentehuis waar we ons konden opgeven was er al een enorme verbondenheid en teamgeest. Sommige bedrijven gaven baangarantie, zodat die jongens wisten dat ze bij thuiskomst gewoon weer aan de slag konden. Ik wist nog helemaal niet of ik wel bij mijn vader in de slagerij wilde werken. Liever ging ik met het leger op reis naar Frankrijk, lekker in de buitenlucht nieuwe dingen zien.

Helaas werd ik te jong bevonden, want je moest minimaal negentien zijn en ik was een paar maanden eerder net zeventien geworden. Wat was ik teleurgesteld en boos. Ik was óók een man en wilde graag mijn steentje bijdragen. Eindelijk gebeurde er eens iets spannends in mijn saaie leven en nu zou ik alle opwindning missen.

Een paar weken later hoorde ik via via dat er op donderdag iemand bij het gemeentehuis werkte die niet al te nauwkeurig naar de leeftijdsgrens keek. Hij had net een paar jongens van achttien jaar doorgelaten. Natuurlijk ging ik er meteen op af. Met bonkend hart, dat wel. Zou hij zeventien ook goedkeuren? Ik ging gewoon zeggen dat ik achttien was. Zou hij zien dat ik loog? Later kwam ik in het leger nog wel jongere kerels tegen, zelfs eentje van vijftien jaar! Maar goed, dat wist ik toen nog niet en ik vond het best een beetje eng om mij opnieuw te laten keuren. Onderweg naar het gemeentehuis kwam ik Ketel tegen. Geheel toevallig. Dus u kunt de ongelukkige samenloop van omstandigheden evengoed noodlot noemen, maar ik heb mezelf de laatste tijd regelmatig voor mijn kop geslagen dat ik die dag dolblij op hem afrende. Hoe kon ik weten wat ons te wachten stond, mevrouw Freeman?! In die tijd zag ik het zelf nog als een zeer gelukkig toeval dat ik uitgerekend uw zoon tegenkwam. Ook hij had er enorm van gebaald dat hij pas zeventien was en afgewezen. Er was niets voor nodig om hem over te halen. Zodra ik Ketel het goede nieuws vertelde, liep hij spontaan met mij mee en hebben we ons nog diezelfde dag samen ingeschreven als vrijwilliger voor het nieuwe grote leger. We waren allebei door het dolle heen.

Die avond hebben we als gekken lopen feesten door de stad. Overal om ons heen hing die euforische sfeer: even een goed robbertje vechten en de orde in de wereld was hersteld. Dan waren die arme Belgen gewroken en zouden de Duitsers voortaan een toontje lager zingen. Wij zouden meehelpen vrede te stichten, ook voor ons eigen volk en vaderland. Afijn, u weet vast nog wel hoe gelukkig uw zoon was toen hij net was aangenomen, mevrouw Freeman. Later vertelde hij dat u had moeten huilen. Wij dachten van trots, maar misschien was het wel omdat u de afloop voorzag?

Inmiddels kan ik het niet laten om te denken: wat als ik hem die dag niet was tegengekomen? Of als ik het niet gezegd had? Of wanneer hij er niet op was ingegaan... Dan had hij zich pas twee jaar later kunnen inschrijven, op 3 juli 1916, de dag dat hij negentien werd. Nu is hij, ironie van het lot, precies op die dag, zijn verjaardag, gestorven. U weet daar alles van. De afgelopen maanden zult u vermoedelijk, net als ik, aan niet veel anders hebben kunnen denken. Ik wil u alles vertellen over die dag en de aanloop ernaartoe, maar eerst moet ik nu rusten.

Étretat, 3 maart 1917

Opnieuw geopereerd en onder de medicijnen, dus op voorhand excuses wanneer mijn verhaal misschien af en toe wat onsamenhangend mocht zijn. De laatste dagen heb ik veel tijd gehad om na te denken over de vraag waarom we in godsnaam ten oorlog zijn gegaan. Zoveel jonge mannen, een hele generatie... we stonden te trappelen om in actie te komen. Natuurlijk wisten we dat een ieder van ons gedood kon worden in de strijd, maar die kans was vast niet zo groot. En wat is er mooier dan te sterven voor het vaderland, zoals in die tijd de tekst van een populair liedje luidde? Het leek ons een eervolle dood. Hier stierven we van verveling!

De waarheid is dat we ook best onder druk gezet werden door onze omgeving om ons aan te

melden. Overal in de stad verschenen aanplakbiljetten van Lord Kitchener met een priemende vinger en een dwingende blik: er wordt op jou gerekend. Of posters met de vraag: "Wat deed jij tijdens de grote oorlog, papa?" Men deelde ook wel folders uit. Daarvan staat één mij nog goed voor de geest:

*Aan de jonge vrouwen van Londen:
draagt jouw vriendje al kaki?
En zo niet: vind jij dan niet dat hij dat zou moeten?
Als hij denkt dat jij en jouw land het niet waard zijn om voor te vechten,
is hij jou dan wel waard?
Heb geen medelijden met de vrouw of het meisje dat alleen is -
haar man is waarschijnlijk soldaat,
die vecht voor haar en haar land én voor jou!
Als jouw vriend zijn plicht verzuimt
en zijn koning en vaderland negeert,
dan negeert hij jou ook binnen de kortste keren.
Dus denk erover na en vraag hem om vandaag nog bij het leger te gaan.*

Heeft u die folder ooit onder ogen gekregen, mevrouw Freeman? Eigenlijk is zoiets pure emotionele chantage, maar we vielen er massaal voor. Aan het einde van dat jaar waren er al meer dan een miljoen vrijwilligers voor Kitcheners leger en tegen maart 1915 meer dan 2 miljoen!

Mannen die liever thuis bij hun vrouw en kinderen bleven werd dat niet in dank afgenomen. Wie er gezond uitzag, maar niet in uniform liep, kreeg op een gegeven moment van onbekende vrouwen op straat een witte veer in hun handen gedrukt, ten teken dat zij een lafaard waren. Onder het motto: waarom mijn man, geliefde, zoon of broer wel, en jij niet?! Sommigen gingen uit plichtsgevoel, anderen vanuit de christelijke overtuiging dat zij zouden gaan vechten tegen de Duitse barbarij en voor de rechtvaardige zaak van democratie en vrijheid voor iedereen. Voor ons was het meer een schoolreisje, een wild avontuur naar verre romantische oorden. De meesten waren nog nooit in Londen geweest of aan zee, laat staan naar het buitenland. Dit was onze kans om gratis iets van de wereld te zien en wij grepen die met beide handen aan. Maar goed, wie zal zeggen wat er zou zijn gebeurd als uw zoon niet door mijn toedoen een manier had gevonden om zich veel te jong in te schrijven? Dat is een schuld waar ik de rest van mijn leven mee zal moeten worstelen.

Uiteindelijk leverde onze stad Accrington een compleet bataljon af. Dat bestond uit ongeveer duizend man. Daar zat van alles tussen: van ambtenaren tot winkelpersoneel en van kunstenaars tot mijnwerkers. De saamhorigheid onder al deze totaal verschillende mannen van allerlei rangen en standen was groot. De strikte lijnen tussen politieke partijen vervaagden. Katholieken oefenden samen met protestanten. Opeens waren we allemaal alleen nog maar Britten. Het was wonderlijk om te merken hoe snel oorlog verbreedde.

Die eerste dag als soldaat op het oefenterrein, gewoon op de sportvelden van Accrington, zochten Ketel en ik elkaar op. Sindsdien waren wij onafscheidelijk. Wekenlang moesten we trainen. Slechts in onze burgerkleden en in het begin nog met bezemstelen als een soort nepgeweer. Het leger was helemaal niet voorbereid geweest op zo'n grote toestroom van nieuwe vrijwilligers. Er waren in die dagen simpelweg niet voldoende wapens, uniformen of kazernes, dus we sliepen thuis in ons eigen bed. Ik kan me indenken dat u net als mijn moeder heeft staan zuchten en steunen boven alle zwaar bevuilde kleden in de wastobbe.

Die eerste weken kwamen wij nieuwe rekruten iedere dag samen voor onze basisopleiding tot soldaat. We wisten tenslotte niets van salueren, paraderen, marcheren en ga zo maar door. Het was wel gek om les te krijgen van een stel oude knarren. Gepensioneerde officieren die de Boerenoorlog hadden meegemaakt in Zuid-Afrika. Alle beroepsmilitairen zaten namelijk inmiddels in Frankrijk waar de Duitsers verwoede pogingen deden om Parijs te bereiken. Hoe graag hadden wij niet meteen uitgezonden willen worden! Al beseften we heel goed dat we eerst moesten leren met een geweer om te gaan en de fijne kneepjes van het steken met een bajonet: niet te diep, schuin

omhoog en meteen terugtrekken om de volgende vijand aan het vlijmscherpe mes te rijgen. Ter afwisseling moesten we veel marcheren om conditie op te bouwen. Ik denk dat ik alle parken en bossen in de omgeving van Accrington nog altijd uit mijn hoofd zou kunnen uittekenen, zoveel hebben wij gelopen. De zolen van mijn burgerschoenen sleten ervan. Het was goed dat we van het leger gaandeweg kistjes kregen en een uniform, compleet met ransel, munitietassen en een echt geweer. Overal in de stad verscheen het kaki - de zachte zandkleur van de Britse uniformen sinds de oorlog in de woestijn van Soedan.

Het was op een van die lange marsen door de bossen in de omgeving dat Ketel opeens uit de gelederen dook en iets uit het struikgewas naast de weg opviste. Voordat onze bevelhebber het doorhad, stapte hij alweer naast mij, keurig in het gelid en hield triomfantelijk een ouderwetse zwarte kookpot in de lucht. Met de mouw van zijn uniform poetste hij hem een beetje op en zette het vieze ding toen omgekeerd als een soort helm op zijn hoofd. "Zoiets biedt toch veel betere bescherming dan onze kepi's?!" riep hij olijk van onder die zwarte pot vandaan. Het hengsel van de ketel bungelde op zijn kin. Hij had gelijk. Onze stoffen mutsen hielpen tegen weer en wind, maar hielden geen kogels tegen.

De soldaten achter ons konden het niet laten om af en toe even flink op die prachtige klankkast van een kookpot te timmeren die zo uitnodigend voor hun ogen liep te glimmen. Dat zal wel een flinke koppijn hebben gegeven, maar Ketel liet zich niet kisten en marcheerde vrolijk naast mij verder. Op een gegeven moment had onze commandant eindelijk door dat een van zijn manschappen met een uiterst vreemd hoofddeksel liep en dat daar de onrust in de rijen vandaan kwam, want iedereen wees elkaar op die zwarte hotsende bol en giechelde. Het ging als een golf door de colonne: "Moet je die zien met die kookpot op zijn kop, net een stalen helm!" "Wie is dat?" "Geen idee." We kenden elkaars namen toen nog niet zo goed.

Onze tijdelijke commandant was een goedaardige man. "Hee jij!" riep hij. "Ja, jij daar, met die ketel. Zet het volgende lied in." Ketel nam de kookpot van zijn hoofd. Als dank misschien, dat hij geen standje had gekregen en zijn buit mocht behouden. De manschappen dragen in het leger niet voor niets allemaal dezelfde uniformen, we zijn allemaal gelijk en er moet er niet eentje uitspringen. Snel zette hij zijn muts over de rode striemen op zijn voorhoofd en trommelde met zijn vingers de eerste maten van een liedje op de onderkant van de zwarte pot. Wij die het hoorden zetten lachend in en de anderen vielen bij. Het marcheert wel zo lekker wanneer het tempo wordt aangegeven door de wijs van ritmische muziek. Aan het eind van het marslied riep de commandant "Ketel, nog eentje" en daar trommelden de vingers alweer het volgende deuntje. Bij de derde keer had Ketel er plezier in gekregen. Met een elegant gebaar had hij een stok van de grond geraapt en gaf daarmee zijn gevonden pot er uitbundig van langs. Iedereen kon het goed horen, maar we herkenden de melodie niet. Opeens zette Ketel een zelfgemaakte tekst in:

*Wij zijn niet bang voor de Germanen,
Duitsers pas op, want wij komen er aan!
Samen met de Fransen
zullen wij ze laten dansen
en net zolang zandhappen
totdat ze het snappen en naar huis toe gaan!*

We vonden het geweldig en pikten de woorden snel op. Kilometer na kilometer zongen wij onze nieuwe hit op de maat die Ketel aangaf en konden er geen genoeg van krijgen. Sinds die dag heette uw zoon Matthew bij ons dus Ketel.

Achteraf een zeer toepasselijke bijnaam, want hij was onafscheidelijk van dat ding. Gepoetst en geschrobd was het nog steeds een oude pot, maar Ketel kon hem altijd wel ergens voor gebruiken. Telkens bungelde de zwarte kookpot wel op een plekje aan of onder Ketels volle bepakking en meestal zat er iets in dat hij onderweg gevonden had: een plantje dat hij wilde bekijken of een maaltje bospaddenstoelen. Bij het marcheren hoorde ik naast mij altijd dat vertrouwde geluid van een rammelende ketel. Totdat een officier zei dat hij die ouwe troep niet meer wilde zien. Prompt nam Ketel afscheid van een paar attributen uit zijn uitrusting. Hij kon mijn blikopener wel lenen. De theezakjes en de suikerklontjes pasten prima bij elkaar in één trommeltje. Uren achtereen zat hij net

zolang te passen en te meten totdat hij zijn geliefde kookpot een plekje binnen in zijn bekpakking had gegeven. Toen was er geen officier meer die ernaar kraaide. We hebben later van dat ding nog veel plezier gehad.

Étretat, 10 maart 1917

Het doet mij goed, en u hopelijk ook, om deze herinneringen op te halen. Om terug te denken aan hoe fris en jong wij waren. Vol goede moed en overtuigd van onze onoverwinnelijkheid. Terwijl we aan het oefenen waren om tegen een denkbeeldige vijand te kunnen vechten, kregen we opbeurende geluiden van het Westfront in Noord-Frankrijk waar het geallieerde leger probeerde de Duitsers tegen te houden. Een van de eerste berichten was het geweldige verhaal over hoe de taxi's van Parijs hadden geholpen hun eigen stad te redden. Ik weet niet wat u daar indertijd allemaal van heeft meegekregen, al stonden de kranten natuurlijk wel bol van de vorderingen aan het front.

Wellicht heeft ook u in Engeland toen over de Parijse taxi's gelezen. Over het stuk land dat de Duitsers veertig jaar geleden zomaar van Frankrijk hadden afgepakt en dat sindsdien de grens tussen Frankrijk en Duitsland uitermate goed beschermd werd door de Fransen. Veel beter dan de lange grens van Frankrijk met België, want dat was een vriendelijke buurman en daarvan was voor de Fransen geen onheil te verwachten, dacht men. Wat deden die Duitsers nou? Die liepen België plat en konden toen zo doorlopen naar Frankrijk, gewoon om het zwaar beveiligde stuk grensgebied heen. Niemand had het zien aankomen en het duurde even voordat de Franse en Britse troepen alsnog naar de juiste plek verplaatst waren om de Duitsers tegen te houden. Vele soldaten kwamen in Parijs aan, maar er gingen geen treinen naar de weilanden waar de gevechten werden geleverd. De gouverneur van Parijs schakelde toen de taxi's van zijn stad in om de troepen naar het front te brengen. Alle 600 taxi's reden af en aan, volgepakt met soldaten en hun bagage. Door deze snelle actie kwamen onze jongens nog net op tijd aan om mee te vechten. Op slechts veertig kilometer van de hoofdstad werden de Duitsers toen tegengehouden en eindelijk een beetje teruggedrongen. Wanneer ze Parijs hadden ingenomen, hadden zij de oorlog vrijwel zeker onmiddellijk gewonnen.

Misschien stamt dit verhaal over de Parijse taxi's nog wel van voor de tijd dat ik tot militair werd opgeleid. Het moet een van de allereerste wapenfeiten zijn geweest, want binnen een paar weken stonden de vijandelijke legers al muurvast tegenover elkaar. Een tijdlang heeft men toen geprobeerd om om elkaar heen te komen: de Duitsers wilden verder doorstoten naar Parijs, de geallieerden naar Berlijn. Dat is nog altijd niet gelukt. Het werd herfst en uiteindelijk lag er na een paar maanden vechten een langgerekt front van de Noordzee aan de Belgische kust, via Noord-Frankrijk, helemaal tot aan de bergen bij de Zwitserse grens. Daar waar de legers tegenover elkaar kwamen te staan groeven zij zich in, in lange greppels in de grond. Zoals u weet liggen zij daar nu nog steeds, meer dan twee jaar later; 700 kilometer lange greppels die amper zijn verschoven. Loopgraven waarin onze mannen wonen, leven en vechten onder de blote hemel. Ik vertel dit omdat het belangrijk is te weten dat de Duitsers zich terugtrokken op de hoogste heuvels en de best verdedigbare plekken. Zij hadden het voor het uitkiezen. Wij moesten ons op een paar honderd meter daarvandaan in de lagergelegen gebieden zien te redden. Dat verschil in uitgangspositie verklaart straks veel.

Maar zover zijn we nog niet, nog lang niet. Wij moesten eerst getraind worden tot goed geofende soldaten. Daartoe hadden wij een ijzeren discipline nodig om te leren blind op de bevelen van onze meerderen te vertrouwen en hen te gehoorzamen. Het had nog heel wat voeten in de aarde om van ons goedwillend zootje ongeregeld een echt leger te maken. De herfst ging over in de winter en nog altijd liepen wij buiten lange marsen. Toch hoorde je ons niet klagen, want wij dachten aan onze mannen, het kleine Britse expeditieleger van beroepsmilitairen dat in het verre Frankrijk buiten in de kou van de open loopgraven sliep en at, terwijl wijzelf zoals u weet nog die hele winter gewoon in ons eigen bed sliepen.

Kerstmis 1914 brak aan en tegen alle verwachtingen in was het nog altijd oorlog. Iedereen had gedacht dat de zaak binnen een maand of drie wel bekeken zou zijn. Na een paar korte duidelijke

veldslagen zouden wij als winnaars uit de strijd komen en de Duitsers hebben geleerd zich voortaan te gedragen. Dat land bestond pas sinds een aantal jaren en wilde zich nu al opwerpen als een wereldgrootmacht. Zulk oorlogszuchtig gedrag moest meteen de kop worden ingedrukt. Maar zelfs nu, twee en een half jaar later, duurt de oorlog nog altijd voort en lijkt nooit meer te eindigen. Wie had dat rond die eerste Kerst in oorlogstijd kunnen bedenken?

En dan kwamen er ook nog zulke verontrustende berichten van het front. Ik weet niet hoe u dat toen ervaren heeft, maar ik was er behoorlijk van in de war. Al vond Ketel ze geweldig, die berichten dat onze Britse militairen samen met de Duitse vijand kerstfeest hadden gevierd. Ik kon er niet over uit en kon me er toen ook geen voorstelling van maken. Ketel was echter enorm onder de indruk van het feit dat onze soldaten tijdens het feest van de vrede een tijdelijke wapenstilstand hadden gesloten. Nou ja, een hele week niet op elkaar schieten vond ik nog tot daar aan toe. Dit ging echter veel verder: de soldaten van beide kampen waren uit hun loopgraven geklommen en hadden midden in het niemandsland gezamenlijk Kerstmis gevierd! Ze hadden een soort openlucht kerkdienst gehouden en een voetbalwedstrijd tegen elkaar gespeeld (die 3-2 gewonnen was door de Duitsers). Ze hadden samen alcohol gedronken en souvenirs uitgewisseld. Mij duizelde het, maar Ketel raakte niet uitgepraat over het feit dat de mannen elkaar chocola en sigaretten hadden gegeven. "Moet je je indenken: de ene dag ben je elkaars aartsvijand en de volgende dag laat je elkaar de foto van je geliefde zien," mijmerde hij. Ik kon het niet begrijpen. Wij gingen om de vijand te overwinnen en niet om vriendjes te worden en stiekem onderhands een vrede te sluiten die niet kon voortduren. "Op nieuwjaarsdag moesten ze elkaar weer afmaken," antwoordde ik geïrriteerd. Dat was precies wat Ketel zo fascineerde. Kerstmis 1914 - hij heeft het er nog vaak over gehad. Tot vervelends toe, eerlijk gezegd.

Étretat, 17 maart 1917

Op 23 februari 1915 vertrokken wij uit Accrington. Ach, dat hoef ik u niet te vertellen. Hoe vaak zult u niet aan die dag teruggedacht hebben, dat u afscheid nam van uw zoon om hem daarna nooit weer te zien? Toen leek het zelfs op een bepaalde manier ook een feestelijke dag, vond u niet? Iedereen kwam ons uitzwaaien op het station. Mary stak een bloem in de loop van Ketels geweer. We jubelden en zwaaiden uitbundig toen de trein vertrok. Het leek wel een schoolreisje. We hebben de hele reis gezongen, al gingen we slechts naar het volgende trainingskamp in Engeland en zouden we pas veel, veel later doorreizen naar Frankrijk waar de oorlog woedde.

Toch denk ook ik nog vaak aan dat moment terug en dan vooral aan de kerkdienst twee dagen voordat we vertrokken. De afscheidsdienst in de Sint Johnskerk, waar de pastoor niet alleen ons, maar ook onze wapens zegende. Waar we uit volle borst zongen over het vechten van de rechtvaardige strijd en in de preek verteld werd dat het doden van een Duitser een christelijke daad was. Ik weet niet hoe u daar nu op terugkijkt. Mij geeft dat alles een vreemd gevoel, nu ik weet wat oorlog is en ons daar weer in die kerkenbanken zie zitten. Niemand wist wat ons te wachten stond. Geen mens kon zich daar op voorhand een voorstelling van maken. Wie valt wat te verwijten? Wij sliepen in de onschuld van de onwetende. De meest wijze koppen hebben het niet voorzien. Hoe kan het dan dat ik het gevoel heb dat Ketels bloed aan mijn handen kleeft?! Omdat ik tot nu toe overleefd heb en hij niet??

Nee, ik schrijf u niet om te bedelen om uw vergeving. Hij was uw zoon en hij is dood, daar is geen vergeving voor. Maar ik was zijn maat, begrijpt u wel, zijn kameraad, zijn strijdmakker. Ik had het moeten voorkomen, hem moeten beschermen. Wij waren verantwoordelijk voor elkaars veiligheid.

NAAR EGYPTE

Étretat, 18 maart 1917

Excuus. Ik kon niet verder schrijven. Vandaag zal ik een beetje vaart maken. Dat hele jaar 1915 was voor wat ik u vertellen wil verder onbelangrijk. Niet voor Ketel en mij, want wij waren een jaar lang dag en nacht samen op pad met ons bataljon. Onze band werd gemaakt, gevlochten en bevestigd. In die maanden werd onze vriendschap gesmeed, zo stevig als staal. Ondertussen werden wij op verschillende plaatsen in Engeland opgeleid tot goede soldaten. Een mens kan niet zomaar een oorlog in, daartoe moet hij weken en maanden gedruild worden.

Eerst gingen we naar een kazerne in Caernarvon. Daar kregen we luitenant-kolonel Arthur Rickman. Hij werd de bevelhebber over ons bataljon, de duizend soldaten uit Accrington. Het was een geschikte kerel, al zagen we hem niet veel. Inmiddels kenden we alle mannen uit ons bataljon van gezicht. Wij waren de Accrington Pals en wij waren er trots op.

Al die tijd leefden we mee met de sporadische berichten van het front. Ondanks een poging van de Fransen in de Champagnestreek en onze Britse aanval op Neuve Chapelle, lukte het niet om een doorbraak te forceren. Het leek wel alsof de Duitsers zich hadden ingegraven en aan het Westfront opzettelijk de boel vastzetten, om eerst in het Oosten tegen de Russen te kunnen vechten. Wanneer ze daar gewonnen hadden, zouden ze alle troepen richting Frankrijk verplaatsen om van ons te winnen. De frontlijn zat muurvast. Op een dag kwam ons ter ore dat de Duitsers in de namiddag van 22 april bij Ieper gifgas hadden gebruikt. Die mededeling sloeg in als een bom. Dat was valsspelen en zeer onsportief. Een granaat met gas laten ontploffen zodat onze soldaten het gemene chloorgas inademden. Je kon er blind van worden en er ook langzaam aan dood gaan. Tegen gas kon een mens zich niet verweren. Al snel deed het bericht de ronde dat je, wanneer er zoiets gebeurde, in je zakdoek moest piesen en die voor je mond moest binden. Het leek ons geen pretje, maar dat was het enige wat bescherming bood. We zouden ons er wel doorheen slaan, als we nu eerst maar vertrokken. Frankrijk was echter nog ver weg.

Na een paar maanden gingen we naar een volgend kamp dat Penkridge Bank heette en daar werden we samengevoegd met twee bataljons uit Barnsley en een uit Sheffield. Tesamen waren we de 94e Infanterie Brigade van de 31e divisie. Dat klonk goed! Maar het was pas mei en we gingen nog nergens heen. Ja, naar Ripon en daarna naar Salisbury. Alsmar meer oefenen, trainen en drillen. We kregen er wel een beetje genoeg van. Een hele zomer en een lange herfst leerden we ons geweer uit elkaar halen en schoonmaken, zodat we het blindelings konden doen en nog werden we niet uitgezonden naar Noord-Frankrijk. Daar kwamen verontrustende berichten vandaan en het leek of ze onze hulp daar goed konden gebruiken. Eigenlijk lag het front na een heel jaar verwoed vechten nog altijd op exact dezelfde plaats als in het begin. Wij stonden te trappelen om ons in de strijd te werpen.

Vooraf de mannen uit Sheffield voelden zich heel wat met hun dure horloges en witte pochetten. Zij keken een beetje op ons neer. Wij waren in hun ogen maar gewone boeren, mijnwerkers en fabrieksarbeiders. Zij waren "van stand". De mannen uit Accrington en Barnsley lachten hen keihard uit. Wacht maar, straks in de loopgraven, dan zou dit klootjesvolk hen weleens laten zien dat wij niet voor geleerde heren onderdeden. De Accrington Pals gingen voor ons boven alles en er is menig sportieve wedstrijd onderling uitgevochten tussen de verschillende bataljons. De Barnsleys wonnen vaak met cricket, want zij waren met hun voltallige professionele cricketteam in het leger gegaan. De bokswedstrijden waren voor ons, omdat wij Roy de voormalige bokskampioen in onze gelederen hadden.

Eigenlijk hadden wij een prima tijd. Natuurlijk begrepen we dat oorlog geen kinderspel is en dat er doden konden vallen. Dus we legden ons neer bij het feit dat we minstens een jaar opleiding tot soldaat nodig hadden en maakten er het beste van. Overdag hadden we een druk programma en 's avonds een uurtje vrije tijd. Sommigen leerden boksen van Roy. Anderen zongen liedjes of dronken bier. We schreven brieven naar huis, zoals u hopelijk gemerkt heeft. Veel te vertellen hadden we in

die tijd nog niet. Dat kwam pas toen we eindelijk, eindelijk uitgezonden werden.

Tot onze grote teleurstelling gingen we, zoals u evengoed ondervonden heeft, in eerste instantie niet naar het front in Noord-Frankrijk. Hoezeer wij dat ook verwacht hadden, hoezeer wij ons eigenlijk alleen maar daarvoor opgegeven hadden, dat maakte niet uit. We hadden een contract getekend om voor onbepaalde tijd in het leger te dienen en wij werden per schip uitgezonden naar Egypte. Naar Egypte!

Het was voor ons nogal onwerkelijk om eind december in Devonpoort aan boord te gaan en koers te zetten naar een ondenkbaar ver land. We moesten dag en nacht onze reddingsvesten aan en dat voelde vreemd. Het was nog gekker om Kerstmis op een grote boot midden op zee te vieren in de warme zon. Dit jaar was het ten strengste verboden om je als soldaat op eigen houtje met de vijand te verbreederen. Bij ons was er echter in geen velden of wegen een vijand te zien, al was er altijd het gevaar dat er diep onder het grijze zeeoppervlak een Duitse onderzeeër op de loer lag.

Hoe zuidelijker we kwamen, hoe warmer het werd in die dagen tussen Kerst en Oud en Nieuw. Op 27 december deden we Malta aan. Wij schrobden in onze hemdjes het dek. De zon brandde de hele dag genadeloos op onze hoofden en weerspiegelde in het water. 's Avonds was een aantal van ons er beroerd aan toe. Onze lichamen waren deze warmte niet gewend en wij hadden ons behoorlijk ingespannen. Ketel had er zoals gebruikelijk weer eens een lolletje van gemaakt en deze of gene flink lopen natspatten tijdens het schrobben. Dat had ons achteraf de hoognodige verkoeling gebracht. Maar soldaat Wixted had keurig de hele dag zijn uniform aangehouden en lag uiteindelijk met een zonnesteek in zijn kooi. Op de ochtend van 29 december verlieten wij Malta en 's avonds om een uur of acht bereikte ons het bericht dat soldaat Wixted zojuist aan boord was overleden aan een hitteberoerte. Onze eerste dode. Niet eens door een gevecht. We kenden hem niet zo goed. Alleen van gezicht, zoals iedereen hier aan boord. Toch deed het ons wel wat. Onze reactie was niet zozeer geschokt, dan wel aangedaan. Vooral toen we zijn lichaam de volgende dag om halfzeven in de ochtend midden op zee overboord zagen glijden tijdens een officiële zeemansbegrafenis. Dat hadden wij nog nooit meegemaakt. Na een korte toespraak van de aalmoezenier klonk het "1-2-3 in godsnaam" en daar zeilde het omwikkelde lichaam van soldaat Wixted over de reling, met een harde plons het water in. We waren de hele dag van slag.

De volgende dag was de laatste van het jaar 1915. Het was een mooie ochtend, zonnig met een strakblauwe lucht. Plotseling, om een uur of half tien, dook er ineens vanuit het niets een Duitse onderzeeër op vanuit het water. De alarmbel klonk en wij waren binnen drie minuten allemaal op onze post. Alle hens aan dek en volle kracht vooruit! Er was alleen een periscope te zien, op 500 meter afstand. Dat was krankzinnig dichtbij. De Duitsers vuurden een torpedo op ons af. Die levensgevaarlijke bom scheerde rakelings langs onze achterstevan en miste op honderd meter na zijn doel. De boot helde over. We kiepten wel 45 graden, maar we kapseiden niet. Als gekken schoten we op de periscope van onze aanvaller. Daarop verdween de vijand uit het zicht. Binnen tien minuten was alles weer rustig. Een zucht van verlichting ging door de gelederen. We waren door het oog van de naald gekropen. Die avond vierden we met gemengde gevoelens de oudejaarsnacht. De oorlog kwam nu toch wel heel dichtbij. Arthur Rickman, onze luitenant-kolonel, liet extra rum aanrukken en daarvan werd de stemming allengs beter, zoals u zich kunt indenken.

Ook nieuwjaarsdag 1916 begroetten we met gemengde gevoelens aan boord van dat schip. Aan de ene kant waren we ervan overtuigd dat 1916 de gehoopte vrede zou brengen. De meeste bataljons waren net als wij zo goed als klaar voor de strijd. Wanneer zij in de lente naar Frankrijk vervoerd zouden worden, dan zou de strijd in een mum van tijd gestreden zijn en wij liepen hier in Egypte alles mis! Aan de andere kant voelden we ons nuttig en uitverkoren. Midden in de winter was het waarschijnlijk toch redelijk rustig aan het front, aangezien het onmogelijk is om een veldslag te leveren in een sneeuwstorm of op een gladde bevroren ondergrond. Ik weet niet in hoeverre wij toen in die hitte stilstonden bij die arme stakkers in de loopgraven van Noord-Frankrijk, die daar in de buitenlucht moesten bivakkeren in de ijzige kou, de gure wind en de genadeloze regen. Volgens mij waren wij toen nog erg met onszelf bezig. Een aantal bataljons was naar Zuid-Europa gestuurd om de Russen bij Gallipoli te helpen de Dardanellen open te houden, dat was de Russische toegang tot de zee en een belangrijke route voor hun handel. Wij, de Accrington Pals, waren uitgekozen om het Suezkanaal te beveiligen. Toch een hele eer.

Op 5 januari 1916 gingen we aan land in Port Said en verbleven daar twee maanden. Eerlijk

gezegd moesten wij vooral een aantal voorraaddepots bewaken en werden we ingezet om zakken uit te laden. Het ging om voor de oorlog belangrijke spullen, zei men, zoals dadels, rozijnen, munitie, cornedbeef en biscuits. We voelden ons gebruikt als slaven. Dit was niet wat wij ons hadden voorgesteld toen we tekenden voor het leger. Wij wilden de Duitsers van onrechtmatig ingenomen land verdrijven en nu zaten we hier, midden in de woestijn. Overdag was het snikheet en 's nachts koelde het in onze tenten behoorlijk af, zodat we lagen te bibberen op onze grondzeilen. Overal zat zand: tussen je kleren en in je eten. Bovendien waren we in het verre Egypte verstoken van informatie over de echte oorlog en dat irriteerde ons nog het meest. Post van thuis bereikte ons sowieso heel moeilijk, zodat veel jongens heimwee hadden naar huis. Ketel miste Mary.

Ik weet nog die keer, het zal ergens begin februari geweest zijn, dat wij een lange mars dwars door de woestijn moesten maken met volle bepakking. Het doel van deze tocht was ons totaal onduidelijk. We begonnen 's ochtends bij zonsopgang. Als een lange stoet trokken we door het mulle zand. De woestijn is heel heuvelachtig moet u weten, dus we moesten telkens klimmen en dalen. Onze kistjes zonken bij iedere stap enkeldiep weg. Op een gegeven moment waren we zo uitgeput dat we ons gewoon op de grond lieten vallen zodra we halt mochten houden, met onze bepakking nog om. Misschien moesten we conditie opbouwen, maar we werden er alleen heel erg moe van. Onze rugzak was zo zwaar dat velen er graag iets uit hadden willen achterlaten in deze zandvlakte, maar Ketel sleepte zijn kookpot zonder problemen ergens in zijn ransel overal mee naartoe. Hoewel hij er in deze omstandigheden weinig nut van had. Al moet ik zeggen dat hij de zware pot een keer in de richting van een slang gegooid heeft en het beest daarmee gelukkig onze tent uitjaagde.

En dan iedere dag die verschrikkelijke hitte. We moesten er niet aan denken dat we hier zouden sterven aan een zonnesteek zoals soldaat Wixted vorig jaar op de boot. Als we sneuvelden dan toch liever eervol in de strijd tegen de Duitsers. Kunt u zich voorstellen wat een verademing het was toen er een keertje een wolkje voor de zon verscheen? Het kleine plukje watten werd uiteindelijk een flinke band en tot onze grote vreugde begon het zomaar ineens te regenen. Ketel zette zijn kookpot neer om het water op te vangen. Hij begon er een gek indianendansje omheen te maken. Daar vloog zijn hemd door de lucht en meteen daarop zijn broek. Binnen de kortste keren stond hij piemelnaakt te dansen in de regen. Hij lachte en stampte in het zand. Joelend volgden wij zijn voorbeeld. Hup, daar vlogen al onze kleren door de lucht. Ziet u het voor zich? Al die blote mannen dansend in de regen? We maakten indianengeluiden rondom Ketels kookpot. De natte druppels voelden heerlijk koel op onze huid. Het was een enorme ontlading. Dit is een van mijn favoriete momenten om aan terug te denken wanneer ik mij Ketel wil herinneren zoals hij was. Dan zie ik hem weer lachend voor mij staan met zijn natte haren en zijn lichtgrijze ogen die geluk uitstralen, want Ketel kon een feestje vieren als geen ander.

Of ik denk aan onze eerste sigaret, want daar in de woestijn van Egypte hebben velen van ons leren roken. Zo ver weg van iedere vorm van beschaving verveelden we ons dood en aan sigaretten kun je in het leger altijd komen. Eerst rookten we samen één sigaret. Om de beurt een trekje. Ik denk dat we het allebei vies vonden, maar we wilden ons niet laten kennen. Dus rookten we er nog eentje en vervolgens heel stoer allebei een hele. Wat waren we daarna ziek! Samen lagen we in onze tent en kotsten in de kookpot - waarin anders? Ook dat schiep een band.

Étretat, 23 maart 1917

Wat zal ik verder nog vertellen over onze tocht naar Egypte? Het was een tussendoortje, een opstapje naar het echte werk: Noord-Frankrijk. Vlak voordat we uit het woestijngebied vertrokken verloren wij nog een man, een officier, luitenant Mitchell. Hoe het precies is gegaan weet ik niet. Het was een stom ongeluk tijdens het werk. Mitchell raakte gewond en werd naar een ziekenhuis gebracht. Twee dagen later hoorden wij dat hij was overleden. We kenden hem vanuit de verte. Het was een rustige gemoedelijke man die altijd bereid was om te helpen. We stonden in carré rond zijn graf in Port Said om hem de laatste militaire eer te bewijzen en vonden het sneu voor zijn familie, maar na afloop zeiden we tegen elkaar dat een ongeluk overal had kunnen gebeuren, ook wanneer we met duizend man op een gezellig vakantietripje waren gegaan.

Er kwam nog wel een relletje van. Mitchell moest worden vervangen, maar door wie? Je kon niet zomaar de eerste de beste boer tot officier benoemen. Wij soldaten waren er vast van overtuigd dat iemand als Ketel, ook een boerenzoon tenslotte, die klus prima zou kunnen klaren, maar van hogerhand dacht men dat wij meer respect zouden hebben voor een officier die de etiquette kende. Alsof het belangrijk is om te weten in welke hand je een mes of vork moet houden als je in oorlog bent! Daar moesten wij hartelijk om lachen. Toch begreep ik het ergens ook wel. Wij waren tenslotte een leger van vrijwilligers en al hadden we inmiddels achttien maanden hard getraind, geen van ons had ervaring met vechten in een echte oorlog, dus zou deze machine alleen goed geolied lopen wanneer iedere soldaat blind de bevelen opvolgde die hij van zijn meerdere kreeg. Het was niet niets om bijvoorbeeld de korporaal over een groep van tien of twaalf soldaten te zijn. Je was verantwoordelijk voor het leven van je mannen.

Hoe dat verder is afgelopen weet ik niet precies. Waarschijnlijk hebben ze een geschikte kandidaat gevonden en opgeleid. Voor ons dienden zich echter gewichtiger zaken aan, want eindelijk was het verlossende woord gekomen: Frankrijk! Wat waren we opgewonden. Eindelijk zouden wij worden ingezet aan het Westfront. Eindelijk zou de strijd beginnen. Vol hoop en verwachting pakten we onze ransels in. Een week later gingen we aan boord van de *TSS Ionic* en nog een week later, op 8 maart 1916, anderhalf jaar na onze inschrijving om deel te nemen aan de strijd aan het Westfront, zetten we voet aan wal in Marseille.

Tot onze grote verbazing stond een juichende menigte op de kade ons op te wachten. Er waren niet veel bataljons die via Zuid-Frankrijk werden aangevoerd. De meeste soldaten kwamen via het veel noordelijker gelegen Le Havre binnen of via Rouen. Zij kwamen rechtstreeks uit Engeland. De inwoners van Marseille waren door het dolle heen en haalden ons binnen als hun redders. Ze zwaaiden en applaudisseerden en riepen ons succeswensen toe alsof we naar een voetbalwedstrijd gingen. Van alle kanten werden we op de schouders geslagen. Een kroegbaas deelde sigaren uit die we achter onze oren staken. Ketel ritselde er achter beide oren één. Het was een mal gezicht. Van de oudere vrouwen kregen we chocolaatjes voor onderweg en van de jongere heuse zoenen. Al maanden hadden we geen vrouw gezien, dus we werden dronken van geluk door alle aandacht van deze mooie jonge meisjes.

In opperbeste stemming stapten we de trein in. Wees maar niet bang Françaises, wij zullen jullie bevrijden van die gemene Duitsers, zei een trots stemmetje in ons hoofd. Het heeft misschien even geduurd voordat we voldoende manschappen op de been hadden en het kostte meer tijd dan verwacht voordat ze allemaal goed genoeg getraind waren om ten strijde te trekken, maar nu stromen de bataljons dan binnen. Uit alle delen van Groot-Brittannië komt er versterking naar het Westfront in Noord-Frankrijk. Er zijn Britten, Schotten, Ieren en mannen uit Wales. Wij zijn het nieuwe Kitchenerleger en daar zijn we trots op. Wij doen voor geen enkel beroepsleger onder en dat zullen we bewijzen. Bovendien is er ook nog een hele schare bataljons uit Canada, Nieuw-Zeeland en Australië onderweg en zelfs zwarte soldaten uit Zuid-Afrika. Nu zal het wel snel gebeurd zijn met dat geklier van die vermaledijde Duitsers. Een paar korte veldslagen en er komt

een overwinnaar uit de bus. Dan is de boosdoener op de knieën gedwongen en kunnen we voor altijd vrede sluiten, want dat is tenslotte het doel van deze oorlog: wereldvrede - laten zien dat wij dat soort agressie niet tolereren en meteen zullen straffen. Dit was tenslotte de oorlog die een einde zou maken aan alle oorlogen. Zo dachten wij er waarschijnlijk allemaal over in die trein, een groep van ongeveer duizend mannen uit Accrington.

In Port Said waren we een beetje ingedut, maar hier in de trein op reis naar het front kregen we onze vechtlust terug en werden we weer net zo enthousiast als in de eerste periode. Het deed ons niet dat we drie hele dagen en nachten met de trein moesten reizen. De stemming bleef opperbest. Het doet me pijn om daar vandaag vanuit mijn ziekenhuisbed aan terug te denken, aan al die jonge frisse mannen die onbesuisd en totaal onwetend zingend hun dood tegemoet reden. Prachtkerels waren het, stuk voor stuk! Ketel was daar één van...

Natuurlijk wisten we wel dat oorlog een serieuze zaak was en dat er een kans was dat wij misschien zouden sterven, ook al maakten we om het hardst grappen over "prijsschieten" op de Duitsers alsof we naar de kermis gingen. Toch konden wij ons er geen voorstelling van maken wat ons te wachten stond. Achteraf denk ik dat onze hoogste opperbevelhebber, Sir Douglas Haig, daar ook geen realistisch beeld van had.

Zodra we aankwamen op het station van Pont Rémy las Arthur Rickman, de luitenant-kolonel van ons bataljon, een brief van opperbevelhebber Haig voor. Dat was niet mis te verstane taal. We werden welkom geheten bij de strijd aan het Westfront en gefeliciteerd met het feit dat we soldaten waren. Het lot van ons volk en van het vaderland lag in onze handen. Wij namen deel aan een strijd die de vrijheid van alle mensen moest garanderen voor de toekomst. We hadden een contract getekend met het leger en dat hield in dat we ieder bevel van onze meerderen onmiddellijk moesten opvolgen anders kregen we de kogel. En als een soldaat in het heetst van de strijd niet meer mee kon oprukken, dan moest hij koste wat kost het terrein bewaken dat al buitgemaakt was. Hij moest eerder ter plekke sneuvelen dan zich terugtrekken. Dat waren stevige woorden, maar ze spraken vooral ons gevoel van heroïek aan. Natuurlijk zouden wij ons niet lafhartig terugtrekken en tot het uiterste vechten, daar kwamen wij voor!

Tien kilometer lang konden wij al lopend over deze woorden nadenken, maar ik vraag me af of iemand van ons dat ook daadwerkelijk gedaan heeft. Er was teveel dat ons afleidde. Het was heerlijk om even de benen te strekken en wat waren we op een mooie plek terechtgekomen! Hoewel de lente nog moest beginnen, oogde alles om ons heen veel groener en levendiger dan in die dorre woestijn. Deze streek, vernoemd naar de rivier de Somme die er dwars doorheen stroomde, was een prachtig moerasachtig gebied. Hardop zingend en stampend marcheerden wij door de zacht glooiende vallei om uit te komen bij een klein dorp met de grappige naam Huppy. Daar werden we ondergebracht in schuren en stallen. Het leven van een soldaat is er een van gering comfort, maar wij klaagden niet. We kwamen hier tenslotte om een oorlog te voeren en niet om vakantie te vieren. Hoewel, we kregen een aantal dagen in Huppy om bij te komen van de reis en om wat te acclimatiseren. Dat was verstandig. De temperatuur in Frankrijk lag minstens dertig graden lager dan in Egypte en in die eerste week werden wij allemaal verkouden.

De hele maand maart verbleven wij in Huppy en vermaakten ons opperbest. Natuurlijk was er het gebruikelijke appèl, exerceren en paraderen. Toch hoefden we minder hard te trainen en kregen we veel vrije tijd. Ketel en ik trokken de hele dag samen op. U kent hem, hij verzon altijd de meest wilde plannen. Zo nam hij mij een keertje mee uit vissen in het riviertje achter het dorp. En raadt het of niet: hij had helemaal geen hengel nodig om een vis te vangen, maar gooide gewoon een handgranaat in het water. Er was een explosie en daarna kwamen de gedode snoeken vanzelf bovendrijven. Ketels oude kookpot deed goede dienst. We maakten een kampvuurtje en kookten de vis erin. Het was een heerlijk maaltje.

Die nacht keken we naar de sterren, verwarmd door het vuur. Ketel rekende uit hoeveel dichter hij bij huis en bij Mary was. Het scheelde een behoorlijk aantal kilometers met Egypte. Ik hoorde aan zijn stem hoe moeilijk hij het vond om u in de steek te laten nu er zoveel werk op de boerderij te doen was. Vooral omdat hij zich als zoon en enig kind, zeker sinds uw man een paar jaar geleden overleden was, "de man in huis" voelde, zoals hij dat zei. De volgende dag heeft Ketel een plaatselijke boer geholpen. Die oude baas was daar zo blij mee dat hij ons een hele krat vol appelcider gaf, die we met een aantal mannen dezelfde avond nog hebben opgezopen. Hopper,

een kleine magere vent met een grappig asymmetrisch gezicht, speelde op zijn mondharmonica en we zongen weemoedige liedjes over thuis.

Étretat, 4 april 1917

Vreemd dat het vandaag pas een jaar geleden is, op de kop af precies op 4 april, dat wij uit Huppy vertrokken de echte oorlog tegemoet. Wat kan er in twaalf maanden veel gebeuren! Met volle bepakking marcheerden wij in een lange colonne door het heuvelachtige land van Noord-Frankrijk. De bomen stonden op uitbotten, de vogels floten en even leek het alsof we terug waren in Accrington. We kwamen door bossen en laagvlaktes, langs open akkerland en rustieke dorpjes. Er waren rivieren omzoomd door knotwilgen en lange lanen met populieren. Ieder uur hielden we tien minuten pauze. Per dag legden we zo'n 25 kilometer af.

Aan het einde van de tweede dag bereikten we Amiens, de grootste stad uit de omgeving met een reusachtige kathedraal, die volledig schuilging achter een piramide van zandzakken. Je kon er echter wel in en die nacht sliepen wij in de kerk op de koude marmeren vloer. Dat gaf niets. We zouden nu snel het front bereiken en dan begon het echte leven. Hier hadden we het allemaal voor gedaan. Bovendien kwam Hopper behalve met zijn mondharmonica ook nog met een aantal flessen sfeerverhogende wijn aanzetten. Bleek hij in het dagelijks leven inbreker van "beroep" te zijn! Hij zwoor bij hoog en bij laag dat hij dan misschien niet eerlijk aan zijn vrachtje gekomen was, maar dat het echt geen geconsacreerde miswijn was. Wij hielden ons hart vast, want we waren die dag alleen maar in de kerk geweest en waar kon Hopper deze flessen anders gestolen hebben? Maar we zeiden er verder niets van. Als een soort vredespijp gingen de flessen van mond tot mond, proostend op de overwinning die nu snel zou komen. Wanneer zouden we de eerste Duitser zien? "Ik schiet hem voor zijn ballen," zei Kingston, een jonge dichter in de dop, die doorgaans veel poëtischer taal uitkraamde. Om u maar aan te tonen, mevrouw Freeman, dat zelfs de rustigsten onder ons popelden om aan de slag te gaan.

De volgende ochtend vertrokken we in alle vroegte uit Amiens, zodat we 's avonds op tijd in ons basiskamp zouden arriveren. Met iedere stap die we zetten naderden we het front. Vanaf koffietijd hoorden we het in de verte rommelen en die geluiden kwamen alleen maar dichterbij. Ze werden sterker en sterker. Al die tijd liepen wij door het vredige landschap. Het was haast ondenkbaar dat er verderop werd gevochten. Het gerommel op de achtergrond sprak echter boekdelen, al had het ook iets weg van onweer. Soms passeerden we een ander bataljon. Dan zongen we om het hardst, zwaaiden uitbundig en riepen elkaar toe: "Wij zullen ze eens flink te grazen nemen, die Duitsers". "Als wij jullie niet voor zijn!".

Een van de passerende groepen zal ik nooit vergeten. Opeens klonken er in de buurt zulke vreemde jammerkreten dat wij stil vielen. Het gejengel werd indringender. Waren ze hier varkens aan het castreren? Daar was het toch helemaal de tijd niet voor? Toen pas zagen wij de bron van het geluid: de 102e brigade uit Tyneside kwam de hoek om marcheren. Schotse mijnwerkers, compleet met kilt en blote knieën. Voor elk bataljon liep een doedelzakband. Fiere mannen die hun eigen vaderlandslievende liederen zongen. Wij kenden geen Schotse hits, maar luisterden respectvol terwijl wij hen lieten passeren. Totdat Paddington, een metaalbewerker uit onze gelederen en een beer van een vent, met zijn barse stem dooernstig vroeg of die mannen werkelijk geen onderbroek onder hun Schotse rokken aan hadden en hoe dat nou moest in de oorlog? Hilariteit alom. Gelukkig was de laatste doedelzak toen net voorbijgetrokken. Nog lang na grinnikend en grappen makend marcheerden wij verder.

Tegen de avond bereikten we het dorp Colincamps, waar ons basiskamp gelegen was, niet ver van het front. We werden ondergebracht in een stal zonder ramen of deuren, maar het was de laatste week iets warmer geworden, een beetje lenteachtig en we lagen comfortabel op bedden van ijzerdraad. De mensen in het dorp waren vriendelijk. Ze gaven ons gekookte eieren, geroosterd brood en koffie met rum. De volgende dag konden we in een bad met warm water. Ik weet nog goed dat het ons eerste warme bad was sinds we voet op Franse bodem hadden gezet. Reken maar dat wij smerig waren en stonken. Binnen een paar weken had ieder van ons luizen, geen enkele soldaat uitgezonderd. Vervelende jeukende beestjes die eitjes legden in de naden van je

kleding. Dus zelfs wanneer je schone kleren aantrok na een verfrissend bad, had je na een paar uur alweer last. De menselijke lichaamswarmte broedde als vanzelf die eitjes uit. Er was niet veel tegen te doen. We kochten Harrison's anti-luizenpoeder en Ketel leerde mij met een kaars de naden van mijn uniform schoon te branden. Wanneer je er voorzichtig op enige afstand met een vlam langs streek, dan hoorde je de eitjes knappen! Ik vond dat wel een grappig karweitje: hoepla, weer een paar vijanden minder...

Nu we dicht bij het front zaten, kregen we via via allerlei informatie te horen waarvan we daarvoor verstoken waren gebleven. De kranten hadden bol gestaan van de vele duizenden slachtoffers die aan Duitse kant waren gevallen – weet u nog de slag van de onnozele kinderen? Al die Duitse studentenklassen die binnen twee maanden onder de zoden lagen. Hier pas begrepen we dat er ook aan de kant van de geallieerden stevige verliezen waren geleden in het afgelopen jaar. Maar ja, wat wilde je ook? Onze Franse bondgenoten waren in het begin ten strijde getrokken onder luid tromgeroffel en trompetgeschal. Met wapperende vaandels, helblauwe jassen en daaronder verschrikkelijk opvallende knalrode broeken. Die uniformen in de kleuren van hun nationale Franse vlag stamden waarschijnlijk nog uit de tijd van Napoleon! Op het moment dat wij arriveerden was dat euvel inmiddels verholpen en droegen ze een veel betere hemelsblauwe camouflagekleur. Onze zandkleurige kaki uniformen waren prima. Alleen hadden wij Britten in de eerste maanden van de oorlog blijkbaar last gehad van te weinig munitie en waren er aan onze kant eveneens velen gesneuveld. Ook dat probleem was nu gelukkig de wereld uit, zei men. We kwamen op het juiste moment. Als klap op de vuurpijl kregen we allemaal een stalen helm die onze stoffen kepi's moest vervangen. Ketel zat te glunderen, alsof de minister van oorlog, Lord Kitchener, hem persoonlijk gelijk had gegeven. Maar wie dacht dat de kookpot nu naar het afval zou verdwijnen, had het mis. Uw zoon was verknocht aan dat zwarte oude ding.

Étretat, 7 april 1917

Ergens begin april vorig jaar kwam onze eerste confrontatie met de loopgraven. Eigenlijk begon de oorlog voor ons daar pas echt. Behalve die torpedo op oudejaarsdag hadden wij nog geen direct gevaar gelopen. Dat veranderde meteen toen we de loopgraven in gingen. Het is daar zo'n andere wereld dat het bijna niet is over te brengen. Toch wil ik een poging wagen, zodat u weet onder welke omstandigheden Ketel, en wij allemaal, moesten leven.

Een loopgraaf is een geul van minstens twee meter diep. Op de grond ligt, als je geluk hebt, een loopplank, anders zeul je door de natte rulle aarde. Op de rand ligt een borstwering van zandzakken. In de voorste linie is om de zoveel meter een opstapje gemaakt, een vuurstep, zodat een wacht voorzichtig op die verhoging staande door een klein gaatje naar de Duitsers kan kijken, die zo'n 400 meter verderop in hun loopgraaf liggen. Het land daartussen heet het niemandsland.

Achter de voorste loopgraven hebben beide partijen nog meer greppels gegraven: de ondersteuningsloopgraaf en de reserveloopgraaf, allemaal met elkaar verbonden door zogenaamde verbindingsloopgraven. Deze diepe sleuven in de grond lopen niet recht. Ze zigzaggen als gekken door het landschap. Dat is veiliger. Stel je voor dat er een vijandelijke soldaat stiekem het niemandsland oversteekt. Die zou dan in een rechte lijn alle soldaten met een mitrailleur in één keer kunnen doodschietsen. Dus lopen alle drie de linies kronkelig en bochtig, waardoor het geheel net een doolhof is waarin je makkelijk kunt verdwalen. Misschien is dat de reden waarom we sommige stukken namen hebben gegeven, zoals Paradijssteeg, de Tweede Kamer of Hollywood. Misschien ook om ons meer thuis te voelen in die bizarre ondergrondse wereld.

Het was heel apart om voor de allereerste keer naar de loopgraven te gaan. Ten eerste moest dat midden in de nacht geschieden, of althans, in het donker. Twee uur voor zonsondergang gingen wij op pad. Colincamps lag op ongeveer tien kilometer achter het front. Hoe dichterbij we kwamen, des te luider werden de geluiden van de beschietingen. Hier en daar zagen we licht opflitsen. Het was eigenlijk nooit helemaal stil aan het front, zo begrepen we. Beide kampen bestookten elkaar geregeld met mortiervuur en granaten. Er waren sluipschutters actief en er kon ieder moment een raid zijn, een kleine plaatselijke aanval waarbij de Duitsers een paar van onze mannen probeerden krijgsgevangen te maken om hen uit te horen over de stand van zaken aan onze kant.

Een kilometer of drie, vier, voordat we daadwerkelijk bij de voorste linie arriveerden, liepen we een redelijk rechte loopgraaf in, die ons toegang gaf tot die onbekende ondergrondse wereld en ons ongezien bij het front moest brengen. Omdat het daarin altijd een komen en gaan van soldaten was, noemden we deze lange drukke toegangsliepgraaf naar het front de Kalverstraat. Midden in de nacht liepen we een voor een geruisloos achter elkaar en passeerden op de heenweg zwijgend de groepen soldaten die wij aflostten. Het was avond en compleet donker, toch was het drukker dan de spits in Londen!

Ons was gezegd dat we al onze mokken of ander metaal materiaal dat kon rinkelen stevig aan onze bepakking moesten vastbinden, want anders zou de vijand kunnen horen dat er een wisseling van de wacht plaatsvond en dan zouden ze ons zeker beschieten: twee doden voor de prijs van één. Met ingehouden adem kwamen we veilig aan op onze plaats van bestemming: de voorste loopgraaf. De komende vier dagen zaten we ingeklemd tussen deze twee hoge aarden wallen van de greppel. We zetten onze bepakkingen op de grond en gingen er zelf naast zitten, met onze ruggen tegen de kant. Het voelde behoorlijk onwennig en we durfden amper iets te fluisteren.

Daar zaten we dan voor het eerst van ons leven in een loopgraaf. Nog geen halve kilometer verderop lag de vijand. Boven ons flonkerden de sterren. Verder zagen we alleen de wanden van de greppel en roken we de mufte geur van vochtige aarde. Om ons heen klonken er inslagen van bommen, soms heel dichtbij. Wanneer er eentje onze omgeving zou treffen, zouden we levend begraven worden. Dat realiseerden we ons maar al te goed.

Van slapen was geen sprake. We zaten daar met onze bajonetten op onze geweren, voor het geval er zomaar opeens een Duitser over de rand zou springen. Om de beurt hielden we wacht. Dan stond je een uur op de verhoging en staarde over het kale niemandsland om te zien of de vijand niet stiekem naderde. Zodra je een verdacht geluid hoorde, schoot je een vuurpijl af. Zo'n magnesumpijl hing dan een tijdje hoog in de lucht en gaf minutenlang voldoende licht om iedere beweging te ontwaren. Dan doofde de pijl er leek de wereld nog donkerder dan daarvoor. Na een uur waren je ogen moe van het staren en werd je afgelost. Het was verantwoordelijk werk en op in slaap vallen stond de doodstraf. De meesten vonden het een akelige klus. Alleen ik vond het wel prettig om op de vuurtrap te staan en wacht te houden. Het was een van de weinige momenten waarop je in het leger even alleen was met je eigen gedachten.

De rest van de nacht zaten we een beetje naar elkaar te koekeloeren. Hopper had zijn mondharmonica meegenomen en het leek me heerlijk om samen wat te zingen om de angst en de verveling te verdrijven, maar die eerste nacht zo dicht bij de vijand durfde niemand dat nog. Liam, die zowaar zelfs een paar maanden jonger was dan Ketel en ik, zat te klappertanden van angst om alle explosies die in de verte en soms dichtbij afgingen. Paddington, de metaalbewerker, ontfermde zich over hem en legde af en toe een van zijn kolenschoppen van handen op een van de magere schouders van het jonge studentje.

Nou, de eerste keer dat ik in het donker in mijn eentje de latrine moest zoeken, deed ik het ook bijna in mijn broek. Daar zat ik dan moederziel alleen in een stinkende loopgraaf op de lat met mijn broek op mijn hielen en overal rondom mortiervuur, dat zonder de nabijheid van andere mensen nog onheilspellender klonk. Tot overmaat van ramp stak er ook nog een rat zijn kop uit een gaatje in de kleiwand. Al vond dat beest zo'n open riool waarschijnlijk teveel stinken, want gelukkig trok hij zich snel terug. Ik moet u bekennen, mevrouw Freeman, dat we ons gat soms afveegden met bladzijden uit Franse romans die we toch niet konden lezen, want er was geen wc-papier. Blijkbaar vond Ketel het ook geen pretje om in alle eenzaamheid naar de wc te gaan, want voortaan gingen we samen. Jammer alleen dat we niet mochten roken. Een sigaret gaf ontspanning en troost, maar het brandende uiteinde was een prachtig doelwit voor scherpshutters. Helaas moet ik u zeggen dat wij door de oorlog behoorlijk stevige rokers waren geworden. Een sigaret, onze dagelijkse portie rum en iets lekkers om te eten hielden ons op de been. Dus liep Ketel in de loopgraven dag en nacht met een gedooft peuk tussen zijn lippen en een nieuwe sigaret achter zijn oren.

Het was behoorlijk koud 's nachts in de loopgraven. Je zat gewoon in een open tochtig gat in de grond onder de blote hemel. Die eerste dagen vroor het 's nachts nog licht, dat was geen pretje, want we mochten natuurlijk geen vuur maken. We dachten met eerbied aan de mannen die onze linies hadden bewaakt gedurende de lange winter die wij in Egypte verbleven. Het moet toen onvoorstelbaar koud zijn geweest om dag en nacht buiten in de sneeuw en de gure wind door te

brengen.

Vindt u het al saai worden, mevrouw Freeman? De dagen aan het front waren ook saai, want ze zagen er allemaal hetzelfde uit. De hele nacht was je in touw, dat hield je ook een beetje warm. Een halfuur vóór zonsopkomst begon de dag met het commando "in het geweer", hetgeen betekende dat je allemaal paraat moest staan. De vijand had namelijk de hele nacht een aanval kunnen plannen en je moest klaarstaan om die op te vangen. Het halfluister van de schemering was voor een aanval het ideale moment en dus waren dat de meest gevaarlijke uren van de dag. Je wist dat de Duitsers op een dag zouden aanvallen, je wist alleen nooit wanneer. Ik heb het afgelopen jaar meer zonsopgangen gezien dan ooit in mijn leven daarvoor. Omdat het lente was, werden ze begeleid door prachtige vogelconcerten die iedere dag luider leken te klinken. Het was een absurde combinatie: de schoonheid van het ochtendgloren en de verwachting van een mogelijke dodelijke aanval.

Als het ergste gevaar geweken was, gingen we ons wassen en scheren. Daarna onze geweren poetsen en inspecteren, want die raakten snel vervuild door de modder en zonder goedwerkend geweer was je ten dode opgeschreven. Pas dan, tegen een uur of negen, kregen we ontbijt: gebakken bacon met toast en mierzoete melkthee. Verzorgd door Tiddes, onze kleine roodharige dikke kok, die een paar kilometer achter de laatste verdedigingslinie in zijn eentje met een kleine veldkeuken in de weer was. Eerlijk gezegd was Tiddes niet helemaal alleen daar in het achterveld. Zijn mobiele veldkeuken werd getrokken door een kleine ezels: Alfie, zijn grote vriendin. Er waren ontelbaar veel dieren aan het Westfront. Per eenheid hadden we slechts drie vrachtwagens tot onze beschikking. De rest van het materiaal werd met paarden en muilezels versleept.

Tiddes was dol op zijn ezels en vond het zielig dat het dier werd meegesleept in een oorlog waarvan ze niets begreep, laat staan zelf voor had kunnen kiezen. Alfie zelf stond meestal gelaten ergens te grazen en flapperde hooguit met haar oren als er een granaat net iets te dichtbij afging. Onze kok vertroetelde zijn lieveling waar het maar kon. En hij zorgde geweldig voor ons. Aangezien hij met zijn veldkeuken voor de veiligheid op minstens drie kwartier lopen van de voorste linies zat, was het voedsel dat hij bereidde meestal koud tegen de tijd dat het bij ons aankwam. Tiddes kwam op het lumineuze idee om de pannen in een mand met stro te stoppen, zodat de thee of de meelpap ons tenminste nog een beetje lauw bereikte.

De pelotons moesten het eten zelf gaan halen en ik weet nog dat Ketel zich een van die eerste dagen meteen opgaf om de middagmaaltijd op te halen. Natuurlijk ging ik mee, dat was vanzelfsprekend, wij waren altijd samen. Waar Ketel was, ging ik en waar ik liep, kon je Ketel vinden, dat wist iedereen. Het was een prachtige dag. De zon had al een beetje kracht en zelfs tussen de hoge aarde wallen kon je dat voelen. De geur van lente zat in de lucht. Opeens zagen we een patrijs met haar jongen op de rand van de borstwering lopen. Een van de kuikens gleed uit en kwam een paar meter voor onze voeten op de bodem van onze loopgraaf terecht. Ketel pakte zijn oude kookpot, die hij altijd bij zich had, waar hij ook naartoe ging, ving het angstige diertje en zette het toen terug op de rand. We hoorden de moederpatrijs haar kind roepen. Ik zie nog die blik in de ogen van uw zoon toen hij triomfantelijk naar mij achterom keek alsof hij net een heldendaad had verricht.

Daarna wandelde hij een tijdje in stilte verder en ik dacht dat we samen liepen te genieten van de beginnende lente, maar we waren nog niet bij de veldkeuken of Ketel zei tegen de kok: "Ik heb eens zitten rekenen: als je alle loopgraven uit dit gebied achter elkaar legt, dan kun je ondergronds van hier naar Moskou lopen en dan houd je volgens mij nog een stuk loopgraaf over." Die goeie Tiddes vond het een prachtig denkbeeld en rekende meteen mee: "Wanneer je de loopgraven van de Duitsers er achteraan plakt, dan kun je ook nog heel Rusland ondergronds afleggen!" Ik had de volledige terugtocht nodig om het na te rekenen, maar het klopte wel. De geallieerden hadden langs een front van 700 kilometer loopgraven gegraven en die waren zo bochtig dat ik hun lengte voor het rekengemak maar even afrondde op 1000 kilometer per stuk. Wij hadden er minstens drie aan onze kant: de voorste linie, de ondersteuningslijn en de reservelinie. Dat was al 3000 kilometer. Dan zat je inmiddels hoog en breed in Moskou en dan had ik alle toegangswegen en verbindingloopgraven nog niet eens meegerekend.

Overdag probeerden we zoveel mogelijk slaap te pakken, al kon dat in de loopgraven zelden ononderbroken. Dan moest er weer iemand langs of er ontplofte een mortier waarvan je wakker

schrok. Een paar minuten hier, een uurtje daar, zo sprokkelden we onze broodnodige slaap bij elkaar. Wanneer het regende sliep je zittend, met je helm op je kop en een grondzeil over je schouders. In de voorste twee linies droeg je sowieso dag en nacht niet alleen al je kleren, maar ook je volledige uitrusting, klaar om ieder moment in de aanval te gaan wanneer dat nodig was. Dat sliep belabberd kan ik u wel vertellen. Tegen zonsondergang werden we opnieuw "in het geweer" geroepen. Een halfuur lang stonden alle mannen dan in de voorste linie paraat en ook tijdens elke maaltijd waren de geweren op de vijand gericht en stond er altijd eentje op de uitkijk. Je kon nooit weten.

Alles in het leger heeft een vaste structuur en orde. We draaiden vier dagen in de voorste loopgraaf, vier dagen in de ondersteuningsloopgraaf en dan nog vier dagen in de reserveloopgraaf. Dat is bijna twee weken onafgebroken buiten verblijven. Geen van de loopgraven was erg comfortabel. Het was tenslotte niet de bedoeling dat we hier lang zouden blijven. Zodra het kon zouden we aanvallen, terrein winnen op de Duitsers en dan daar een nieuwe loopgraaf moeten aanleggen. Toch werd dit stukje grond ons thuis, net zoals onze makkers een soort familie werden. Je trok dag en nacht met elkaar op, zelfs intensiever dan in een gewoon gezin, want je sliep met zijn allen in dezelfde lange greppel en je zat samen op de wc. Je leerde elkaars pluspunten en onhebbelijkheden snel kennen. Iedereen wist dat Paddington zo hard snurkte dat de Duitsers het vast en zeker konden horen. En wie samen met Kingston op de lat boven de latrine terecht kwam, was voorlopig nog niet terug, want dat joch zat vol met de meest krankzinnige ideeën en dat werkte heel aanstekelijk. Meestal was hij niet zo spraakzaam, maar op de lat kwam hij los. Zo weet ik nog een keer dat hij van plan was om een advertentie voor onze loopgraaf in de krant te zetten: "Te koop: ideale verblijfplaats gelegen in een prachtige landelijke omgeving." We maakten het steeds gekker, zoals de aanbevelingen "Heerlijk luchtig" en "Op een zéér gewilde locatie". We kwamen lachend van de wc. Dat was ook een kant van ons leven in de loopgraven, niet na te vertellen soldatengrappen, "want de humor ligt op straat en de grappigste grollen in de greppel", verbasterden wij het welbekende gezegde.

Misschien interesseert het u allemaal niet, mevrouw Freeman, maar ik kan u alleen stap voor stap aan ons leven in de loopgraven laten wennen, net als wij het gaandeweg leerden kennen. En soms plotsklaps, door een harde confrontatie. Zoals op de laatste dag, vlak voordat we vanuit de achterste reservelinie terug zouden lopen naar Colincamps voor een paar dagen welverdiende rust in ons basiskamp. Over een uurtje zou de zon ondergaan en zouden we nog één keer in het geweer moeten staan, dan zat onze allereerste frontdienst erop. Een van ons groepje, Kingston, zei verongelijkt: "Nu zitten we hier al zoveel dagen en nu heb ik nog steeds geen Duitsers gezien!" Nieuwsgierig stak hij zijn hoofd even boven de borstwering uit. Hij haalde adem om iets te zeggen. Het klonk als "Mooi is het hie...". Toen viel hij van het opstapje en zakte in elkaar. Het duurde even voordat we doorhadden wat er gebeurd was. Het was ook zo ongewoon. Daar zat Kingston, net als anders een beetje stil voor zich uit te dromen. Maar hij bewoog niet meer, ook niet toen we hem aanspraken en hij had zo'n vreemd rood gat precies tussen zijn ogen. Echt, het duurde misschien wel een halve minuut voordat we beseften wat er was gebeurd en zelfs toen nog steeds niet eens echt helemaal: Kingston was getroffen door een kogel. Hij was dood. We raakten in shock, wij allemaal. Ook onze korporaal, Shepard. Geen van ons had dit ooit meegemaakt. Net spraken we nog met hem en nu, zomaar opeens, was hij er niet meer.

Wat moesten we doen? We konden niets. In ieder geval niet meteen. De zon ging bijna onder, het was tijd voor "in het geweer". Het gevaarlijkste moment van de dag. Een ieder van ons moest paraat staan. Ondertussen zat Kingston onbeweeglijk op de plek waar hij neergekomen was met een rode vlek op zijn gezicht en zijn uniform. Het was allemaal heel onwerkelijk. Een uur later konden we hem eindelijk vervoeren. Wat is een lichaam zwaar van iemand die niet meegeeft, dat heb ik daarvoor nooit geweten. Er zijn zoveel dingen die ik in de oorlog heb geleerd. Nutteloze dingen voor in het gewone leven, maar van levensbelang daar in de loopgraven. Maar goed, ik dwaal af. Het is voor mij best eigenaardig om stil te staan bij de grote indruk die de eerste dode op ons maakte. U zult misschien zeggen dat dat heel normaal is en algemeen menselijk. Daar heeft u volkomen gelijk in, maar voor ons kwamen er meer, mevrouw Freeman, veel meer. Teveel.

Étretat, eind april 1917

Ik heb een terugval gehad en ben de telling van de dagen kwijt. Waar was ik ook alweer gebleven? Oh ja, Kingston, onze grote denker en dichter. Wat hebben we met dat dode lichaam lopen zeulen. Het is namelijk nog een heel gedoe om een brancard door de smalle bochtige loopgraven te transporteren, laat staan met een flink gewicht erop en zo zwaar was Kingston eigenlijk niet. Niet meer dan gemiddeld. Ik schat zo'n 80 kilo, net als de meesten van ons. Alleen Paddington zal flink zwaarder zijn geweest en de angstige Liam een stuk lichter, want dat was nog maar een iel manneke.

Eenmaal buiten de loopgraven moesten we Kingston ook nog de tien kilometer terug naar Colincamps vervoeren. We waren met twaalf man naar het front gegaan, inclusief korporaal Shepard, dus we konden met zijn tienden rouleren bij het dragen, want Liam was na dit incident enkel nog maar een hoopje ellende. Twee aan twee tilden we om beurten de baar. De rest liep er in stilte als in een processie achteraan. Eenmaal terug in het kamp waren we te moe om hem ook nog diezelfde nacht te begraven. We legden zijn lichaam met brancard en al gewoon op zijn brits alsof hij nog leefde. Uitgeput lieten we ons met vuile kleren op onze eigen bedden vallen en zonken weg in een diepe slaap.

De volgende dag dolven we gezamenlijk het graf, elk van ons om de beurt een stukje, gewoon achter de barak waar ze ons hadden ondergebracht. Waar anders? Als er al een kerk in de buurt stond, dan was hij kapot gebombardeerd. Kingston hoorde bij ons en daar lag hij goed. Duke, die in het gewone leven als butler dienst deed op een enorm kasteel, werd erop uitgestuurd om een aalmoezenier te zoeken. Hij kwam terug met de mededeling dat onze aalmoezenier verderop druk bezig was en niet kon komen. De vorige avond had een mortier een ander deel van de frontlinie geraakt. Bij het Barnsley bataljon waren twee doden gevallen en bovendien waren er meer dan twintig mannen gewond geraakt. Als we het daarvoor al niet geweten hadden, dan beseften we het nu dubbel en dwars: dit was echt! Ik zeg u, mevrouw Freeman: de beste training voor een oorlog is de oorlog zelf.

We zijn toen maar met z'n allen om het graf gaan staan, al hadden we niet veel tekst. Korporaal Shepard las een zelfgemaakt gedicht van Kingston voor dat hij in een van de zakken van zijn uniform had gevonden en Hopper heeft op zijn mondharmonica een melancholisch liedje gespeeld waar wij allemaal nog stiller van werden. De rest van de dag kregen we vrij.

De meesten van ons gingen slapen. We waren nog heel moe van alle nieuwe indrukken. Toen ik 's middags wakker werd, was ik Ketel kwijt. Niemand wist waar hij uithing. Ik was ongerust en zocht hem overal. Later vond ik hem terug bij het graf van Kingston. Ketel besprenkelde het graf met wijwater dat hij, zo bleek, in zijn kookpot was gaan halen in de dichtstbijzijnde kerk. Ik zag hoe hij vers geplukte paardenbloemen op het graf legde en nog een paar gebeden prevelde. In stilte ging ik naast hem staan en samen bewezen we Kingston de laatste eer. Veel meer was er niet, geen kerkklokken of rouwdienst, dit was alles wat we hadden, maar het was tenminste iets. Waarschijnlijk is de aalmoezenier later ook nog langs geweest.

We putten ons uit in brieven naar zijn familie om onze gevoelens met hen te delen. Dat deden we toen nog. Vooral ouwe Chelsea had het er moeilijk mee. Hij was al 56, wat extreem oud was voor een soldaat in de loopgraven, maar hij had net zolang doorgedramd totdat hij met zijn zoon mee mocht naar het Westfront. Zijn zoon Walton was als beroepsmilitair op een gegeven moment echter naar de Dardanellen uitgezonden en die ouwe Chelsea zat hier alleen met ons in Frankrijk. De dood van een jonge soldaat die ongeveer even oud was als Walton, greep de oude man zeer aan. Hij ging naar de kerk, of wat daar nog van over was, om te bidden voor het leven van zijn zoon.

Wij jongeren hadden een andere manier van verwerken. Wij trokken het dorp in op zoek naar vertier. Na alle spanning van de afgelopen dagen gingen we het er eens lekker van nemen. We lieten ons scheren bij de barbier en aten eieren met patat in een van de plaatselijke eetcafés. Die dag dronk menigeen teveel witte wijn, hier door iedereen Plonk genoemd. De mensen in deze regio spraken alleen Frans en geen van ons was die taal ook maar een beetje machtig, maar ons loon werd in Franse franken uitbetaald en die munten spraken boekdelen. We wezen gewoon aan wat we hebben wilden en met een beetje gebarentaal liep de hoogstnodige conversatie verder vanzelf.

Sommige jongens gingen naar de hoeren, maar Ketel wilde Mary trouw blijven en ik vond die vrouwen veel te oud. Al gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat ik nog maagd was en misschien gewoon niet durfde.

Het was onwezenlijk om in zo'n lieflijk boerendorp rond te lopen. Hier probeerden de mensen gewoon door te leven, terwijl een paar kilometer verderop de oorlog woedde. De was hing buiten te drogen en een boer werkte op zijn land. Er waren natuurlijk alleen oude mannen en het fruit van vorig jaar hing in de bomen te rotten bij gebrek aan mankracht. Toch maakte alles een redelijk vredige indruk en botsten de vrolijke gordijntjes, het nette tafelkleed en de keurige servetten van het eethuis met de ruwe smerige wereld van de loopgraven die wij nog maar een paar uur geleden hadden achtergelaten.

VOORBEREIDING van het OFFENSIEF

Étretat, begin mei?

(Ik ben nog steeds de dagen kwijt en vergeet ernaar te vragen. De verpleging heeft hier wel iets belangrijkers te doen.)

Wie gedacht had dat wij tijdens de zogenaamde rustdagen in het achterland ook daadwerkelijk vrij zouden krijgen, kent het leger niet. Alles heeft structuur, orde, discipline en regelmaat. Er moest gewerkt worden. Misschien was het wel goed dat ze ons bezighielden, anders gingen wij tobben.

Precies rond die tijd, vlak na het overlijden van Kingston, kwam het bericht dat ons nieuwe energie gaf: er zou een groot offensief komen, een mega-aanval, over een paar maanden en wij zouden daaraan deelnemen. Het zou de grootste bestorming van de vijandelijke linies ooit worden. Alles zou op alles gezet worden om dit keer de grote langverwachte doorbraak te forceren. Voor dit offensief werd een overmacht aan mannen en materieel bijeengebracht op een klein gedeelte van het front, zodat we daar vele malen sterker waren dan de Duitsers. Men hoopte zo via een verrassingsaanval door hun linies heen te breken en door te stoten, waardoor de oorlog eindelijk afgelopen zou zijn. Wij, het leger van Lord Kitchener, waren een belangrijk onderdeel van dit omvangrijke plan en daar waren we reuze trots op.

De manschappen waren er al. In de lente van 1916 waren maar liefst 38 divisies Britse soldaten overgezet naar Noord-Frankrijk. Wij waren het grootste leger aan vrijwilligers ooit. Het vroeg alleen nog heel veel werk om alle benodigde materiaal ter plaatste te krijgen. Per dag arriveerden er veertien treinen om munitie aan te leveren en maar liefst elf treinen met voedsel. Dat moest uitgeladen en verspreid worden. Het meeste werd met paarden en ezels verder vervoerd. Tot aan het begin van de loopgraven, want vanaf daar moest alles gewoon met de hand gedragen worden. Het was een logistieke nachtmerrie. Denkt u alleen maar eens aan de grote hoeveelheid water die al die mensen en dieren dagelijks nodig hadden! U zou ons allen de kost moeten geven, mevrouw Freeman! Alle manschappen werden dag en nacht ingezet voor het vervoer van spullen en ook om loopgraven aan te leggen, te versterken of te repareren. Die eerste weken had ik vaker een schep in mijn handen dan m'n geweer.

Er moet een meesterbrein achter het plan hebben gezeten. Hoe krijg je het anders voor elkaar om meer dan een miljoen mensen zo te laten samenwerken dat iedereen op de dag van de aanval precies weet wat hij moet doen? Het oorspronkelijke plan was dat Rusland half juni de Duitsers in het Oosten zou aanvallen. Daarna zouden de Britten en de Fransen in augustus de Duitsers in het Westen aanvallen en nog later de Italianen in het Zuiden. Op die manier konden de geallieerden gezamenlijk hun vijand klein krijgen. Augustus, dat klonk nog ver weg, maar de tussenliggende maanden waren hard nodig om alles in gereedheid te brengen. Alleen doorkruisten de Duitsers opeens onze plannen door in februari van dat jaar Verdun aan te vallen, zo'n tweehonderd kilometer verderop langs het front. De Fransen hadden er hun handen vol aan om de vijand bij die oude vestingstad tegen te houden. Onze bondgenoten moesten zelfs verscheidene bataljons en stukken veldgeschut bij hun makkers uit het Sommegebied weghalen om bij Verdun staande te kunnen blijven. Wij Engelsen namen toen een groot deel van het aanvalsfront van de Fransen over en eigenlijk rustte het offensief nu bijna geheel op onze schouders. Dat betekende dat we meer werk en dus een langere voorbereidingstijd nodig hadden, maar de Fransen hielden het bijna niet meer bij Verdun en smeekten ons om de aanval ook nog eens te vervroegen, zodat de druk bij hen wat af zou nemen. De datum voor het offensief werd vastgesteld op 29 juni 1916. Meer dan een maand eerder dus...

Stuk voor stuk werden de bataljons van het front weggehaald om op een speciale locatie voor de grote aanval te trainen, zodat een ieder exact zou weten wat hem op die dag te doen stond. Urenlang oefenden we nepaanvallen. Keer op keer versloegen we een denkbeeldige vijand. We leerden behoedzaam op te rukken, vooral niet te snel, maar in verbinding met elkaar. De slagorde mocht niet verbroken raken. Wie namelijk in zijn eentje naar voren rende, raakte geïsoleerd en dat

was gevaarlijk. Bij elkaar blijven was het devies, en samen vechten als één man. Nou, met zo'n zware bepakking kon je toch niet veel anders dan gewoon rustig lopen. Het was hard werken om een veroverd stukje loopgraaf vast te houden of een zogenaamd door de vijand ingenomen dorp te ontzetten. We waren blij wanneer het vijf uur was en we na de thee een middagdutje konden doen.

Al met al was het een spannende aangelegenheid waar we maar wat graag aan meededen. Dit was het moment waar wij allen de afgelopen twintig maanden naartoe hadden geleefd. Nog twee volle maanden van voorbereiding en dan, eind juni, ging het eindelijk gebeuren. Ieder van ons maakte stiekeme berekeningen in zijn hoofd: in een à twee dagen een doorbraak, misschien nog een week wat schermutselingen of onderhandelingen - ergens in juli zou de vrede toch getekend worden. Jongens, voor de oogst zijn we allemaal weer thuis!

Alle manschappen werden nu op volle kracht ingezet om de frontlinie in staat van paraatheid te brengen. Dat betekende ook dat er meer dan ooit 's nachts groepjes mannen het niemandsland ingestuurd werden, op patrouille om de eerste linie van de Duitsers te verkennen of om de prikkeldraadversperring te controleren. Beide partijen hadden een dikke haag van ondoordringbaar prikkeldraad voor hun eerste loopgraaf liggen, ter bescherming. Dat betekende bij een aanval dat wij uit onze loopgraven moesten klimmen, door onze eigen muur van prikkeldraad moesten zien te komen, om vervolgens aan de andere kant van het niemandsland opnieuw op een prikkeldraadversperring te stuiten, voordat we bij de eerste loopgraaf van de Duitsers waren. Nu er een aanval op komst was, werden er midden in de nacht af en toe een paar soldaten op uitgestuurd om op afgesproken plaatsen alvast gaten in ons eigen prikkeldraad te knippen waar onze mannen op de grote dag dan makkelijk doorheen zouden kunnen.

De tweede keer dat wij aan het front dienden was het onze beurt. In de voorste loopgraaf voelden we ons al iets makkelijker. Hopper had weer zijn mondharmonica meegenomen en speelde nu lustig wat bekende wijsjes. Na "It's a long way to Tipparary" kreeg hij zelfs applaus van de overkant, waar de Duitsers hem hadden kunnen horen. Daaraan, en aan de granaten die op onze linie werden afgevuurd, wisten we dat ze er zaten. Nog altijd had geen van ons een vijandelijke soldaat gezien. Alleen het niemandsland stond ons inmiddels duidelijk voor ogen. Om beurten hadden we urenlang zitten staren in het spiegelkje dat we op ons geweer konden zetten en boven de loopgraaf uit konden steken: het gebied tussen onze voorste loopgraaf en die van de vijand was een glooiend grasland met hier en daar een krater van een bominslag. Er groeide vrolijk geelgekleurd onkruid en soms zag je een haas lopen of een fazant, maar van de Duitsers geen spoor. Niemand had meer de behoefte om zijn hoofd boven de rand uit te steken, zoals Kingston die eerste keer had gedaan.

Voordat we de voorste linie inruilden voor de tweede lijn, wilde Ketel onze gedode kameraad herdenken en een daad stellen. Hij pakte zijn geweer en riep zo hard hij kon: "Hé Fritz, ben je daar". Wij noemden alle moffen Fritz en zij noemden ons allemaal Tommy, alsof alle Britten Tommy heten. Er kwam meteen reactie: "Ha Tommy!" Wij stonden beduusd te kijken. Je zou zo een gesprek kunnen voeren als de kanonnen even zwegen. "Fritz, trek je kop in. Ik ga schieten!" riep Ketel naar de overkant. Zomaar een Duitser doodschieten hadden we nog niet geleerd, alsof er in een oorlog toch regels zijn. Hopelijk verstond er eentje Engels, want meteen daarop legde Ketel aan en schoot. "Zo, die was voor Kingston," riep hij hen nog na. Een paar seconden later vlogen de kogels ons om de oren. Het antwoord van de Duitsers. We moesten diep dekking zoeken in onze loopgraaf en korporaal Shepard was behoorlijk boos om Ketels geintje. Misschien dat wij daarom een paar dagen later uitgezocht werden om als eersten van ons groepje een opdracht in het niemandsland uit te voeren, zo kon de korporaal ons een beetje meer respect voor de vijand bijbrengen.

We bevonden ons al in de reserveloopgraaf. Nog twee nachten en we konden weer naar ons basiskamp in Colincamps. Behalve Ketels schietincident was het vrij rustig geweest. Van elders aan het front hoorden we andere verhalen. Iedere nacht sneuvelden er wel een paar mannen. Soms dichtbij, soms verder weg. Wij waren tot nu toe gespaard gebleven. Rond zonsondergang stonden we zoals gebruikelijk "in het geweer" en daarna werden de taken verdeeld. Ketel en ik zouden prikkeldraad gaan doorknippen, samen met Paddington en een man die Parker heette. We kregen de order om onze bepakking achter te laten en alleen een draadschaar mee te nemen. Ook ons geweer lieten we in de loopgraaf staan. Alleen een kompas was nuttig, want in het niemandsland is

geen herkenningsteken te vinden. Zelfs alle bomen zijn weggehaald. Zeker in het donker kun je je dan nergens op oriënteren. We maakten onze gezichten zwart en liepen via de Whiskysteeg (geen idee waarom nu juist die verbindingloopgraaf zo heette) naar de voorste linie.

Ik weet nog goed het moment dat we even stilhielden vlak voordat we de loopgraaf uit zouden klimmen. Dat was best eng. We knielden daar met z'n vieren op de grond en drukten onze lijven tegen de zijwand. Er moest een groep werkers voorbij die verderop ingezet werden om een half ingestort stuk loopgraaf te stutten. Ze vervoerden allerlei materiaal en we lieten hen passeren. Ketel en ik keken elkaar aan. Straks zaten we in het niemandsland. Wie overdag zijn hoofd boven de borstwering uit stak was hem kwijt. De Duitsers schoten op alles wat bewoog. Dat deden wij ook. Zeker op indringers van het niemandsland. Een paar nachten geleden nog had een wacht van het Sheffield bataljon, staande op de vuurstep, onnadenkend op zijn hoofd gekrabbd en een kogel door zijn hand gekregen. En nu moesten wij meer dan alleen maar even snel over de rand spieken. Wij moesten er van kop tot teen in en ons ook nog verplaatsen. Gelukkig hadden we nu de bescherming van de duisternis van een maanloze nacht. Maar zodra de Duitsers ons hoorden zouden ze op ons schieten. Deze klussen waren levensgevaarlijk.

Ketel pakte mijn hand in de broedergreep: onze rechtermuizen tegen elkaar en de duimen en vingers erom heengeslagen. Twee handen aaneengesmeed. Hij boog zijn hoofd zo dicht naar de mijne dat ik de schoensmeer op zijn gezicht kon ruiken. Doordringend keek hij mij aan en fluisterde: "Wij zijn broeders. Wij beschermen elkaar met ons leven voor nu en voor altijd". Het klonk als een bezwering. Ik wist niets anders te doen dan terug te fluisteren: "Amen" alsof het een gebed betrof. Ketel vond nooit iets gek. We knikten elkaar veelbetekenend toe en legden onze voorhoofden tegen elkaar ter bezegeling van ons verbond. Even leek het alsof we dezelfde adem ademden, onze harten met dezelfde snelle slag klopten. Toen was de passerende groep voorbij en werd onze verbinding verbroken, maar de belofte was bedoeld voor de eeuwigheid.

We overlegden met Paddington en Parker. Straks in het niemandsland konden we niet meer praten. Parker was er niet gerust op. Hij was als ambtenaar gewend om op een kantoor te zitten en dit hele buitenleven was niets voor hem. De goede oude Paddington ontfermde zich over hem en zei dat ze dan wel samen zouden optrekken. Dus besloten we twee aan twee een opening door ons eigen prikkeldraad te knippen en als het soepel verliep verderop nog twee. Toen konden we het niet langer meer uitstellen en gingen over de rand. Ketel ging als eerste en ik volgde. Met één been op de verhoogde vuurstep zette ik me af en drukte me op aan de twee meter hoge rand van de loopgraaf. Zonder bepakking was dat goed te doen. Hoe dat bij een aanval ooit met volle bepakking moest, daar stond ik op dat moment niet bij stil. Ik liet me languit over de rand rollen en bleef even plat op mijn buik liggen om bij te komen. We waren alle vier onze loopgraaf uitgekomen en de Duitsers hadden ons niet gezien.

Op een teken van Ketel kwamen we in beweging. We stonden op en slopen stilletjes naar de plek waar we een doorgang zouden knippen. Er leek bijna geen doorkomen aan. Hier lag over de hele lengte minstens 25 meter diep prikkeldraad. Het reikte tot mijn borst zo hoog. De moed zakte me in de schoenen, maar Ketel wenkte me. Hij had een gat gevonden waar voorgaande werkgroepen al een gedeeltelijke opening hadden gemaakt. Op die plek konden we minstens twintig passen het prikkeldraadstruikgewas inlopen. Omgeven door een oerwoud van stekels begonnen we te knippen. Wat een lawaai maakt dat! Zelfs onze ademhaling leek al oorverdovend, laat staan het doorknippen van ijzeren draadjes met een tang. We prezen ons gelukkig met het constante gerommel van kanonnen op de achtergrond dat onze geluiden blijkbaar overstemde. Algauw was ik niet meer bang. We hadden een belangrijke taak te verrichten en daar concentreerde ik me volledig op.

Twee uur lang knipten we zonder pauze een weg door het draad, totdat we er pijn van in onze handen kregen. Tegen de tijd dat we mochten ophouden zagen we Paddington en Parker zich terugtrekken. Ketel en ik waren bijna aan het eind van onze versperring. Nog tien minuten knippen en we waren er doorheen. We keken elkaar aan en lachten. Samen zouden we de klus klaren. Natuurlijk! Zwijgend werkten we verder, dicht naast elkaar. Nog een paar draadjes... de laatste.... En toen konden we er doorheen en stonden we aan de andere kant van het prikkeldraad.

Hoe het kan weet ik nog niet, maar opeens zat ik vast. Ik wilde me omdraaien om vanaf de andere kant van het prikkeldraad naar onze linies te kijken en dat lukte niet. Ketel stond een paar

passen van mij af uit te hijgen, we hadden hard gewerkt. Ik kon hem niet roepen en probeerde me los te trekken. Eerlijk gezegd raakte ik in paniek. Wie eenmaal vastzit in de stekels van het prikkeldraad komt over het algemeen niet meer los. Dat was ons menigmaal verteld als waarschuwing. En nu hielden de stekels mij van achteren gevangen. Blijkbaar maakte ik teveel lawaai. Misschien hoorden de Duitsers het scheuren van mijn uniform. De volgende seconde vloog er een lichtpijl door de lucht. Ketel liet zich languit op de grond vallen, maar ik stond rechtop in het volle licht, vastgehaakt aan ons eigen prikkeldraad. Ik weet niet wie eerder was: Ketel die zonder aarzeling opstond om mij te helpen, of de Duitsers die onmiddellijk het vuur openden. U kunt trots op uw zoon zijn, mevrouw Freeman, want het komt enkel en alleen door zijn snelle optreden dat ik nog leef. Dat weet ik honderd procent zeker.

Ketel heeft zijn belofte direct gestand gedaan, is met gevaar voor eigen leven opgesprongen zodra hij zag dat ik in nood verkeerde en heeft mij met een flitsende beweging losgeknipt. Terwijl de kogels ons om de oren vlogen, namen we een snoekduik en lagen plat op onze buiken in de modder van de dichtstbijzijnde granaatrechter. We durfden ons niet te bewegen. Ik durfde amper adem te halen. Zelfs niet toen het licht van de vuurpijl doofde. Er werd geen nieuwe afgeschoten en de kogels hielden op. Toch lagen wij daar maar. Verstijfd van schrik en niet in staat om na te denken. We spitsten onze oren, gebrand op ieder geluid. De Duitsers wisten dat wij hier waren en hielden ons in de gaten. Minuten verstreken. Ons hart ging tekeer, maar we leefden nog!

Ketel was de eerste die zich bewoog. Hij keek om zich heen en concludeerde blijkbaar dat de granaatrechter diep genoeg was om te kunnen gaan zitten. Daarna controleerde hij zijn armen en zijn benen. Alles deed het nog. Toen schoof hij uiterst behoedzaam een beetje op naar mij. Ik had stil naar hem liggen kijken, maar richtte me nu ook op. Er leek geen vuiltje aan de lucht. Opeens ontdekte Ketel dat het topje van mijn linker ringvinger miste. Dat was er afgeschoten. Pas toen ik mijn eigen hand zag, voelde ik de pijn. Door de spanning had ik dat eerder niet geregistreerd.

Daar zaten we dan in de kale aarde van een granaatrechter ergens in het niemandsland. Mijn vinger bloedde hevig en moest verbonden worden, maar we hadden niets bij ons. Tot de standaarduitrusting van iedere soldaat behoorden een flesje jodium en twee verbandrolletjes. Onze rugzakken stonden echter nog in de reserveloopgraaf. Gedecideerd maakte Ketel één van zijn puttees los, het beenwindsel waarmee wij de broekspijpen van ons uniform rond onze kuiten binden - dat hoort bij onze standaarddracht. Met zijn draadschaar knipte hij er een stuk af. Althans, deed daar een poging toe, maar de schaar was niet gemaakt voor stof en het lukte niet goed. Al die tijd bloedde mijn vinger en nam de pijn in hevigheid toe. Uiteindelijk scheurde Ketel een reep van zijn beenwindsels af en draaide dat stevig om mijn vinger. Het deed verschrikkelijk veel pijn en ik gilte het uit. Waarop de Duitsers weer begonnen met vuren. Ketel ging stug door met verbinden. Zolang we ons schuilhielden in deze trechter konden ze ons slechts met het grootst mogelijke toeval raken. Ik zette mijn kiezen op elkaar toen Ketel de knoop strak trok. De tranen sprongen mij in de ogen, maar het moest. De bloedtoevoer moest worden afgeknepen, dat begreep ik zelf ook wel.

Toen begon het wachten. De Duitsers hielden ons natuurlijk in de gaten. Hoelang zouden ze dat volhouden? En wij? Ketel wilde niet te lang wachten. Zodra het licht werd was onze kans om weg te komen verkeken en hij wilde per se dat mijn vinger vandaag nog verzorgd zou worden. Zelf wilde ik ook graag zo snel mogelijk terug naar onze veilige loopgraaf. Ik voelde me beroerd. Mijn vinger bonkte en mijn hele linkerhand deed zeer. Op een EHBO-post had er misschien iemand een morfinetablet. We moesten weggomen voordat ik flauwviel.

Met iedere minuut voelde ik me zeker worden, dat zag Ketel ook. Hij stopte zijn draadschaar weg en pakte mijn goede hand. Samen klommen we voorzichtig naar de rand van de schuin aflopende granaatrechter. Plat op onze buiken liggend konden we een klein stukje van het niemandsland overzien. Zo'n 350 meter verderop, misschien zelfs minder, lagen de Duitsers op de loer. Van hier af konden we het gat dat wij die nacht in ons eigen prikkeldraad hadden geknipt goed zien. We twijfelden even of we zouden kruipen of rennen. Ik zag kruipen met mijn gewonde hand niet zitten. Rennen leek ook sneller. We hurkten op onze knieën, alsof we klaar zaten om op een sportveld aan een wedstrijd hardlopen te beginnen. Nog één keer keken we elkaar aan en ik voelde een kneepje in mijn goede hand. Als we zouden sterven, dan zouden we samen sterven.

Maar we stierven niet, goddank. Net toen wij een goed moment zaten af te wachten om de sprong te wagen, klonk een eindje verderop een verhevigd bombardement. Dat was voor ons het

startsein en onder de dekking van die afleiding zetten we het op een lopen. Dwars door het prikkeldraad en toen nog een paar meter naar onze eigen voorste loopgraaf. Vlak voordat we over de rand sprongen, de twee meter diepte in, hadden de Duitsers ons in de gaten en hoorden we een "ploink".

Ik zat nog op de bodem van de loopgraaf uit te puffen en bij te komen, toen Ketel lachend zijn kookpot ergens van onder zijn uniformjasje vandaan haalde. Die idioot had zelfs op deze expeditie zijn kookpot meegenomen! Ik had al gedacht dat hij er in het donker wat dikker uitzag, maar vermoedde dat hij een grote stapel kranten onder zijn kleren had gestopt tegen de nachtelijke kou. Verbaasd zat ik naar het zwarte ding te kijken dat Ketel triomfantelijk in de lucht stak. "Je raadt nooit waar die nog eens goed voor was!" juichte hij en opeens zag ik waarom: er zat een klein deukje in de bovenrand van de ketel. Dat was de ploink die we hadden gehoord. Een van de kogels was op die plek afgeketst. De kookpot had Ketel gered.

Elk van de soldaten had zijn eigen talisman. Sommigen droegen een zakdoek van hun geliefde voor goed geluk of een klein zakbijbeltje. Ketel had zijn kookpot, nu meer dan ooit. Daarom droeg hij hem overal bij zich, zelfs op zo'n spannende tocht als vanavond. En ik? Ik had Ketel. Hij bracht me terug naar de reservelinie. De mannen waren maar wat blij dat wij het gehaald hadden. Iemand zorgde voor morfinetabletten. Dat hielp een beetje tegen de pijn, maar ik werd er ook suf van en ik moest nog terugkomen naar Colincamps. Eerst stond iedereen verplicht een half uur "in het geweer", want de dageraad kondigde zich aan. Ingeklemd tussen Ketel en Paddington verbeet ik mijn tranen, maar er was niets aan te doen. We hoefden geen ontbijt. Ik kon geen hap binnenkrijgen. Daar was ik veel te misselijk voor. Ketel kreeg toestemming om mij naar het basiskamp terug te brengen. Hij nam mijn bepakking op zijn rug en liet zijn eigen spullen staan. Die zou hij later ophalen, want eigenlijk moesten wij nog een hele nacht dienst draaien in de achterste loopgraaf.

De terugtocht was een crime, mevrouw Freeman. Ik voelde me ellendig van de pijn en we waren allebei doodop van de spanningen van de nacht. Maar we moesten door. Eerst vier kilometer door de Kalverstraat. Gelukkig was de toegangsliepgraaf deze ochtend redelijk rustig. Daarachter troffen we een slaperige Tiddes die de kleine Alfie aan het roskammen was. Zodra hij ons zag liet de kok zijn borstel vallen en gaf ons hete koffie. "Tsja," peinsde Tiddes hardop, "de mededeling *we hebben gewonnen* verschilt eigenlijk maar één letter van *we hebben gewonden*." Vervolgens toverde hij een flesje uit zijn veldkeuken en gaf ons allebei een stevige scheut rum in de koffie. Dat gaf me een enorme oppepper. Toch was het vanaf daar nog tien kilometer naar Colincamps en we hebben er wel vier uur over gedaan.

De eerste die we in het basiskamp tegenkwamen was Roy, de voormalig bokskampioen. Hij nam mijn spullen van Ketel over en zou mij naar het schoolgebouw brengen, waar het veldhospitaal was. Ketel moest meteen weer terug naar de reservelinie, dat waren de orders. Hoe hij dat heeft klaargespeeld weet ik niet. Een oorlog is niet voor watjes, maar Ketel was een bikkel!

Étretat, 15 mei 1917

Eindelijk weet ik de datum weer. En hoe! Er is hier een hele lieve verpleegster gekomen, Lily Rose, net uit Engeland. Werkelijk een engel en ze ziet mij staan! Hoe bestaat het, zo'n stumper als ik. Ze omringt mij met liefdevolle aandacht en verlicht mijn dagen. Maar dat terzijde. Ik was bij een lastig punt in mijn persoonlijke geschiedenis gebleven, waarvan ik twijfel of ik u erover moet vertellen. Het is iets dat zelfs Ketel nooit geweten heeft. Ik had het hart niet om het hem te zeggen. Toch, het hele doel van deze brief is om voor één keer ongecensureerd alles op te schrijven, dus dan hoort dit er ook bij.

De dokter in het schoolgebouw van Colincamps zag mijn vinger en maakte zich - waarschijnlijk geheel terecht - zorgen over de vervuilde aarde die in de wond was gekomen. Als hij daar niets aan deed, kon mijn vlees gaan rotten en afsterven. In dat geval zou hij mijn hele hand moeten amputeren. Dus besloot hij om het vervuilde stukje van mijn vinger te knippen. Hij kon me voor die onvermijdelijke ingreep wel doorsturen naar het ziekenhuis in Amiens, maar dan zou ik daarna bij een ander bataljon ingedeeld worden. Verplaatste gewonden konden overal naartoe gestuurd

worden. Dat wilde ik tegen iedere prijs voorkomen. Dat zult u toch begrijpen, mevrouw Freeman?! Ik wilde per se bij Ketel en de anderen blijven. Door de kogel verloor ik het bovenste kootje van mijn ringvinger, door de tang het middelste. Men beschikte daar ter plaatse helaas niet over goede verdoovingsmiddelen, maar het moest gebeuren. Ik kreeg een cocktail van rum en morfinetabletten, Roy nam mij in de houdgreep en toen hebben ze het gedaan.

Ik ben buiten bewustzijn geraakt. Ze hebben me op een veldbed gelegd en gedaan wat ze konden om het mij zo comfortabel mogelijk te maken, maar wat viel er verder te doen? De volgende dag hadden ze het bed voor een ander nodig. Mijn wond was goed ingepakt en moest gewoon vanzelf genezen, dat kon op mijn eigen brits in de stal ook. Ik heb liggen janken als een klein kind, dat mag u best weten. Ik voelde me eenzaam en verloren daar in die lege stal. Een mens is niet op zijn best wanneer hij pijn heeft. Dat één enkele vinger zó zeer kan doen!

Waarschijnlijk heb ik meteen de volgende dag al koorts gekregen. Ik kan me in ieder geval het moment dat Ketel en de jongens terugkwamen uit de loopgraven niet meer herinneren. Achteraf vertelden ze me dat ik drie dagen heb liggen ijlen. Telkens als ik wakker werd zag ik Ketel naast mijn bed. Hij scharrelde de hele dag een beetje in mijn buurt om me in de gaten te houden. Tegen de tijd dat mijn lichaam de koorts eindelijk bevochten had, moest ons groepje de loopgraven alweer in. Daarvoor was ik echter nog veel te zwak, ik kon alleen nog maar op bed liggen.

Ketel heeft er toen voor gezorgd dat wij beiden met verlof gingen. Hoe hij dat voor elkaar heeft gekregen is mij nog altijd een raadsel. Van het leger kon je niet zomaar vrij nemen. Iedere soldaat had recht op een week vakantie per jaar. Na ons avontuur in Egypte kwamen wij daar inmiddels allemaal voor in aanmerking, maar men kon moeilijk een heel bataljon tegelijk naar huis sturen, dan ontstond er een gat in de frontlijn die wij Accringtonners via een rouleersysteem verdedigden. Zodra we voet op Franse bodem zetten, werden er telkens twee uitgeloot om met verlof gestuurd te worden. De kans dat je daarbij zat was minimaal. Hoelang had Duke niet moeten wachten voordat hij op en neer naar Engeland kon om zijn pasgeboren dochttertje te zien? Het kind was al een paar maanden oud voordat het lot onze butler aanwees als een van de gelukkige "vakantiegangers". Verlofpassen waren niet te koop noch te ruilen. Ze stonden op naam van de bezitter. Toch vermoed ik dat Hopper iets geregeld heeft. Soms is het niet verkeerd om connecties te hebben met een beroepsinbreker, mevrouw Freeman. Ja, we waren een gek zootje daar in de loopgraven van Noord-Frankrijk! Ik weet niet hoe Hopper en Ketel het voor elkaar hebben gekregen om juist op dat moment voor ons beiden verlof te regelen. Misschien wilde iemand zijn plaats wel afstaan. Voor de meesten van ons was de reis naar Engeland te lang om in slechts één week tijd af te leggen. Wie niet op tijd terug was werd verdacht van desertatie en dat wilde niemand riskeren, dus ging bijna iedereen de bloemetjes buiten zetten in de dichtstbijzijnde Franse stad.

Officieren kregen vaker en langer verlof. Zij vertrokken wel naar huis, al leken ze altijd blij wanneer ze weer terug waren bij hun strijdmakers. Het spijt me dat ik het moet zeggen, maar door de gebrekkige informatie hadden jullie aan het thuisfront totaal geen idee van het leven dat wij hier leidden. Dat lag niet alleen aan de censuur. Wij weerhielden ons er zelf ook van om te vertellen wat we echt meemaakten. Het viel niet uit te leggen en we wilden niemand van jullie bezwaren. U kon toch niets voor ons doen en zou zich alleen maar meer zorgen hebben gemaakt. Een tripje naar huis betekende daardoor vaak bestookt worden met goedbedoelde vragen en onmogelijke discussies over heldendaden, die voor ons bevreemdend werkten. Ik hoop dat u het ooit kunt begrijpen wanneer ik zeg dat wij ons gaandeweg misschien wel meer verwant voelden met de vijand dan met onze eigen mensen thuis, want die Duitsers zaten een halve kilometer verderop in precies dezelfde akelige omstandigheden en wisten dus als geen ander wat wij doormaakten. De provisorische oncomfortabele loopgraven waren ons thuis en de mannen uit het bataljon waren onze familie. Misschien liet één van de anderen - wie? - zijn verlofbeurt voorbijgaan omdat hij dacht binnenkort definitief naar huis te kunnen. Het grote offensief dat het eind van de oorlog zou inluiden stond tenslotte gepland voor over zes weken. Daar moest ik voorlopig niet aan denken. Eerst uitrusten, genezen en bijkomen, samen met Ketel.

Étretat, 17 mei 1917

Aan die week verlof bewaar ik ongelooflijk goede herinneringen, alhoewel ik tot niets in staat was en we vooral bij de stal en in het dorp rondhingen. In het begin sliep ik nog veel en Ketel ook. We moesten herstellen van de levensgevaarlijke uren die we in het niemandsland hadden doorgebracht en van het feit dat we voor een bloedstollend moment de dood in de ogen hadden gekeken. Ook fysiek trauma put een lichaam behoorlijk uit. Wanneer ik ergens tussen slapen en waken zweefde, hoorde ik Ketel vaak een liedje zingen. Een bestaand liedje dat hij op een subtiele manier had aangepast:

*Ro, Ro, Ro your boat gently down the stream
Mary, Mary, Mary, Mary, life is but a dream*

Dat moest natuurlijk zijn "Row your boat" en "merrily". Roei je bootje zachtjes over de stroom. Het leven is enkel een droom. Een vreemde dromerige tekst in de harde werkelijkheid van de oorlog, maar ik vond het heerlijk als hij zo voor mij en Mary zong. Want Ro, dat was ik, de afkorting van Ronin, dat begreep ik maar al te goed.

's Ochtends ontbeten we met harde legerbiscuits en verlangden naar de vertrouwde ontbijtjes van thuis met de geur van vers gebakken brood en eieren. 's Middags lagen we aan de oever van het riviertje dat langs Colincamps stroomde en luisterden naar het ritselen van de bladeren en een zingende merel. Af en toe brouwde Ketel een bepaald smeerseltje in zijn kookpot van planten die hij langs het water vond en smeerde dat op de arm van mijn pijnlijke hand. De hondsdrif, brandnetel en kamille zouden reinigend en verzachtend werken. Ik liet het geduldig toe, misschien hielp het zelfs wel een beetje. Zodra de duisternis inviel werd de kookpot gebruikt om een klein vuurtje in te stoken waar wij ons aan warmden. De andere jongens van ons duizendkoppige bataljon uit Accrington die toevallig in hun vierdaagse rustperiode zaten, kwamen als vliegen op het licht af. Midden in de ellende van de oorlog was Ketel een lichtpuntje voor ons allen. Ik was er maar wat trots op zijn beste vriend te zijn.

Overdag warmden wij ons aan elkaars verhalen en haalden herinneringen op. "Weet je nog die poel achter de kerk waar je zo goed stekelbaarsjes kon vangen?" begon Ketel dan een gesprekje. Hij was vergeten dat ik pas net naar Accrington was verhuisd toen de oorlog begon. Het gaf niet. We hadden elkaar in de afgelopen maanden door en door leren kennen, alsof we al ons hele leven broers waren. Zijn gezicht was mij vertrouwd dan dat van een geliefde ooit kon worden. Dat durf ik zelfs te beweren nu ik zo hevig verliefd ben op Lily Rose en zij op mij! Ketel had zijn leven voor mij gewaagd. Waar vond men ooit een inniger liefde dan in dat gevoel? Het is haast onmogelijk om te vertellen waar wij mannen aan het Westfront doorheen zijn gegaan, maar we gingen er *samen* doorheen.

Die eerste week na onze beangstigende ervaring in het niemandsland hebben we veel gesproken over het Kerstbestand van 1914. Dat historische moment in de oorlog had Ketel altijd al erg beziggehouden. Nu leek hij erdoor geobsedeerd. Hoe was het mogelijk dat de mannen van de vijandelijke legers niet alleen een staakt het vuren hadden afgesproken, maar ook daadwerkelijk hun loopgraven waren uitgekomen en de vijand hadden ontmoet midden in het niemandsland?! Ze hadden elkaar in de ogen gekeken en de hand geschud. Ze hadden Kerstmis, het feest van de vrede, gezamenlijk gevierd. Ketel vond dat prachtig mooi, maar wie had de eerste stap gezet? Er moet iemand zijn geweest die het plan had bedacht en voorgesteld. Belangrijker dan dat was voor Ketel de vraag wie het had gewaagd om als eerste zijn hoofd boven de borstwering uit te steken en de vijand te vertrouwen om niet te schieten? Hij kon er niet over uit hoe dapper die persoon moest zijn geweest. Sinds ik plat op mijn buik in een granaattrechter had gelegen, kon ik met hem meevoelen. Al vond ik het te genereus van Ketel wanneer hij opperde dat die eerste heldhaftige

mens evengoed weleens een Duitser zou kunnen zijn geweest. Voor hem waren onze vijanden slechts arme stakkers die ook maar gestuurd waren naar een oorlog waar ze niet om gevraagd hadden. Ketel liet mij de wereld met nieuwe ogen zien. Hij was zijn tijd ver vooruit, of in ieder geval mij altijd een paar stappen voor.

Als ik pijn had en het niet meer zag zitten, dan wist Ketel mij toch steeds weer aan het lachen te maken of nieuwe moed te geven. Of hij verzon iets anders gek. Dan knoopte hij al het prikkeldraad van onze kant en dat van de tegenpartij in gedachten aan elkaar en omspande daarmee de wereld. Een krankzinnig idee, maar ik denk dat hij helemaal gelijk had. Met al het prikkeldraad dat in het niemandsland tussen de vijandelijke linies te vinden was, kon je makkelijk een paar keer de wereld rond! Nou, dan was ik alweer afgeleid. Of hij vroeg wat mijn mooiste herinnering was. Daar moest ik lang over nadenken. Uiteindelijk koos ik voor iets waar ik het meeste heimwee naar had en het liefst weer zou doen als de oorlog ooit voorbij is: een hele dag schaatsen op een mooie zonnige winterdag en dan bij het open haardvuur een kop warme chocolademelk drinken. Dat vliegen over het ijs en dan die behaaglijke warmte daarna, dat is een heerlijke sensatie die ik zo in mijn lijf kan oproepen. "En jij," vroeg ik. "Wat is jouw mooiste herinnering?"

Eigenlijk wist ik het wel, want Ketel had het vaak over die dag dat hij samen met Mary naar het Keatsmuseum was gegaan. Vermoedelijk ergens in de periode vlak voordat wij een manier hadden gevonden om ons alsnog voor het leger in te schrijven. Hoe vaak zat hij in gedachten weer samen met Mary in die trein naar Londen of liep hij door de kamers van het museum en bewonderde de manuscripten van Keats. Ik ben er nooit geweest, maar ik zou er de weg blindelings kunnen vinden. Ik wist hoe het er die dag had geroken en hoe de zon naar binnen had geschinen. Zelfs de witte moerbeiboom in de tuin zou ik voor u kunnen uittekenen. Ketel en Mary deelden hun liefde voor de romantische dichter John Keats met zijn beroemdste dichtregel "A thing of beauty is a joy forever". Vrij vertaald: iets dat mooi is brengt eeuwig geluk. Voor Ketel was dat zijn herinnering aan die dag en hij hoopte dat ook Mary nog vaak aan die dag zou terugdenken zodat ze elkaar in gedachten ergens in dat museum af en toe zouden ontmoeten. Zoals andere geliefden 's nachts naar de maan staren in de hoop daar de ogen van de ander te zullen treffen.

Het is jammer dat wij ter plekke niet registreren dat wij de mooiste dag van ons leven meemaken op het moment dat hij zich voordoet. Voor u kan het wel deze dag zijn, dit moment, en u weet het niet. Zoiets weet je altijd pas achteraf. Wanneer ik vandaag terugkijk op mijn leven dan is die week met Ketel, ondanks de pijn en de oorlog, de gelukkigste tijd van mijn leven geweest. Nee, ik was niet verliefd, al gebied de eerlijkheid te zeggen dat we onszelf wel één keer samen hebben staan aftrekken achter de slaapbarak om te zien wie het verste kon spuiten, maar dat was meer voor de lol en uit verveling. Nu krijgt u ook maar alles te horen, mevrouw Freeman. Zoals Keats zei: schoonheid is waarheid, waarheid schoonheid. Wat ik bedoel is dat onze saamhorigheid en ons solidariteitsgevoel ons boven de ellende uit tilde en dat het leven op de grens met de dood zich versmalde tot het allernoodzakelijkste. Daarom waren wij dankbaar dat we mooie herinneringen in ons meedroegen aan de meest simpele zaken van het leven, zoals door onze moeders vers gebakken brood en een pas gezet kopje thee, waar we af en toe in onze gedachten even naar konden terugkeren. Een dankbaarheid die ik bij deze namens Ketel aan u overbreng.

Étretat, 21 mei 1917

Na een week zat ons verlof erop. Ik was nog geen knip voor de neus waard, maar ik was voldoende op krachten om dat hele eind naar de loopgraven te lopen en ging samen met Ketel op weg om ons weer bij onze eigen groep te vervoegen, die inmiddels al aan de laatste dagen in de ondersteuningsloopgraaf bezig was. We vertrokken 's middags op tijd, zodat we de eerste tien kilometer op ons gemak konden afleggen. Het was heerlijk om door de prachtige natuur te lopen. De zon scheen en om ons heen stond de wereld in bloei. De bomen droegen al hun volle frisgroene blad en op de grond zag ik onderweg in het glooiende heuvellandschap overal rode klaprozen, blauwe korenbloemen, gele paardenbloemen en het frivole roze van de wikke. Ketel droeg mijn geweer en munitietas. Meer kon hij niet van mij overnemen. Mijn ransel moest ik zelf dragen. Ik zweette en mijn hand klopte alsof mijn hart in het verwonde stompe van mijn vinger bonsde.

Wanneer we maar genoeg pauzes namen, dan lukte het wel.

Hoe dicht we bij het front kwamen, hoe harder de beschietingen klonken. Er was altijd wel ergens artillerievuur langs de frontlijn. Zo dicht bij de loopgraven was het nooit stil. Bij iedere bom die overvloog kromp ik ineen. Dat was een natuurlijke reactie die bij mij nog versterkt werd door de akelige herinneringen aan onze nacht in het niemandsland. Ik moest van binnen echt iets overwinnen om weer terug te keren naar de loopgraven. Zonder het te weten hielp Ketel mij daarbij. Hij liep fier rechtop voor me door het hoge grasland en boog zijn hoofd niet wanneer er met veel lawaai een granaat overvloog. Ketel had al heel snel door gehad dat de granaten die je hoorde inmiddels voorbij waren gevlogen. Die konden jou dan niet meer raken en dus liep hij fluitend verder alsof we een gezellig wandelingetje aan het maken waren. Ik herkende de melodie: *Ro, Ro, row your boat gently down the stream*. Alsof hij mij daarmee aanmoedigde: Kom maar Ronin, volg zachtjes de stroom, dan komt het wel goed.

Ketel was sowieso zeldzaam onverschrokken. De wereld in de loopgraven kende wat hem betreft maar twee smaken: of je leefde, of je was dood. Als je leefde hoefde je niet bang te zijn. Als je dood was, kon je dat niet meer zijn. Dus angst was wat hem betrof iets totaal overbodigs. Bovendien was zijn filosofie dat wanneer een kogel jouw naam droeg, jij die niet kon ontwijken, dan was het gewoon je tijd. Dit was niet alleen grootspraak, Ketel leefde er ook naar. Niet dat hij overmoedig raakte, hij bleef voorzichtig en zorgde goed voor zijn eigen veiligheid en nog meer voor die van anderen. Zijn moed en enthousiasme waren besmettelijk. Daarmee heeft hij velen van ons geïnspireerd en aangemoedigd.

Op onze tocht richting de loopgraven troffen we ter hoogte van de veldkeuken niet alleen de kok Tiddes en zijn trouwe ezeltje Alfie aan, maar ook twee van onze strijdmakers: Duke en Parker. Zij zaten hevig gebarend en met rode konen te vertellen. De afgelopen nacht was er een mortiergranaat afgegaan vlak bij de plek waar onze eenheid lag. Een stuk van de ondersteuningsloopgraaf was ingestort en zowel de ouwe Chelsea als onze Hopper waren daarbij in eerste instantie levend begraven onder een enorme laag aarde. Gelukkig had Paddington het zien gebeuren en was hij er snel genoeg bij om de beide mannen weer uit te graven. Ze waren ongedeerd, maar iedereen was er behoorlijk ontdaan van.

U zult wellicht begrijpen dat ik blij was even uit te kunnen rusten. Ketel en ik lieten ons in het gras vallen bij het pratende groepje naast de veldkeuken. Met z'n allen bespraken we de situatie aan het front en het aanstaande offensief. Tiddes vroeg geïnteresseerd hoe het nu met mijn vinger ging en of ik dacht over een paar weken mee te kunnen doen met de grote aanval. Alle ogen waren even op mijn hand gericht die nog goed in het verband zat. Ik zei dat ik alles op alles zou zetten om de wond op tijd te laten genezen, want ik wilde die historische gebeurtenis natuurlijk voor geen goud missen, maar ik zag de twijfel in de ogen van onze kok of dat ook echt zou lukken.

Toen de duisternis was ingevallen trokken we verder. Duke en Parker droegen het avondeten in een grote gamel tussen hen in. Het was een komisch gezicht om de voormalige butler en de keurige ambtenaar perfect samenwerkend tussen de smerige aarden wanden van de loopgraven te zien manoeuvreren. Bij het vertrek had ik onze kok nog horen mompelen: "graf, graven, loopgraven", alsof er een verband tussen zat. Die gekke Tiddes! Die staat daar maar de hele dag in zijn eentje tussen de kookpotten en de ontploffende mortiergranaten tegen zijn ezeltje te praten. Nog een wonder dat hij niet langzaam gek werd.

Ons weerzien met de groep was allerhartelijkst. We werden binnengehaald als helden. De anderen vonden het heel stoer dat ik niet met mijn geamputeerde vinger in een ziekenhuis was gaan liggen, maar gewoon mee terug de loopgraven inging zodra het kon. Van korporaal Shepard kreeg ik zowaar een schouderklopje ter begroeting. De feestvreugde werd nog verhoogd toen Ketel een volle fles rum uit zijn binnenzak toverde. "Anderen zetten tijdens hun verlofperiode de bloemetjes buiten in Amiens," riep hij lachend en liet de fles rondgaan. Hopper, die de vorige nacht nog bedolven had gelegen onder een lawine van aarde, pakte zijn mondharmonica. Hoe later op de avond en hoe meer rum, des te vrolijker werden de liedjes. Voor een beroepsinbreker speelde hij behoorlijk gevoelig. Onze Hopper had een goede inborst, al was hij in het gewone leven dan een ordinaire dief, dat telde hier niet mee. Eigenlijk was ik in de loop van de tijd gehecht geraakt aan alle mannen van ons team en zij aan mij. We konden op elkaar rekenen. Misschien niet helemaal op de bange Liam, maar over hem zou Paddington zich altijd wel ontfermen. U had ons moeten

zien, mevrouw Freeman, daar die nacht in de half ingestorte ondersteuningsloopgraaf. Het was goed dat ik er was, hier bij mijn eigen kameraden. Bij hen voelde ik me thuis. Ik moest er niet aan denken dat ik bijna bij een andere eenheid was ingedeeld!

Natuurlijk kon ik nog helemaal niets met mijn pijnlijke linkerhand en moest Ketel die keer alles voor mij doen. Aan- en uitkleden hoefde je in de loopgraven niet, daar hield je dag en nacht gewoon je laarzen en kleren aan. Alleen wanneer ik naar de latrine moest, had ik hulp nodig om mijn broek weer op te hijsen, maar zoals u inmiddels misschien begrepen heeft, hadden wij geen schaamte meer voor elkaar.

Het waren vijf lange dagen en nachten voordat onze eenheid weer terug mocht naar Colincamps om een paar rustdagen te genieten. Nou ja, echt rust krijgt een soldaat niet in oorlogstijd en zeker niet vlak voor een aanstaande aanval, maar korporaal Shepard ontzag mij. Terwijl de anderen overdag het nodige materiaal naar de reservelinie moesten sjouwen, mocht ik mijn hand laten verzorgen en bijkomen. De wond genas goed. Hij moest alleen voorlopig wel verbonden blijven vanwege vuil en wondvocht. Dat was prima. Ik keek wel toe hoe de anderen na hun dienst in de rivier sprongen om lekker te zwemmen. Het was inmiddels heerlijk weer geworden. Mei was al een mooie lentemaand geweest, maar de eerste dagen van juni waren helemaal warm en zomers. We hadden inmiddels allemaal een lekker kleurtje van het vele buiten zijn. 29 Juni kwam in zicht.

Er was wel een domper. Zodra we de loopgraven waren uitgekomen, werd het gerucht dat wij even daarvoor via Tidde hadden vernomen bevestigd: Lord Kitchener was een paar dagen eerder overleden. Op 5 juni was het schip waarmee hij een inspectietocht over de zee maakte op een mijn gelopen en gezonken. Onze eigen Lord Kitchener was verdronken en zou de eerste grote actie van zijn leger over drie weken niet meer meemaken. Hij had het grootste vrijwilligersleger ooit op de been gebracht en wij zouden in zijn naam strijden en hem eer aandoen. Moge hij rusten in vrede.

Étretat, 22 mei 1917

Veel te snel was het alweer tijd om naar het front terug te keren. Zwijgend liepen we de lange weg achter elkaar aan en begaven ons opnieuw in die vreemde ondergrondse wereld, die vooral 's nachts tot leven kwam. Iedereen was opgewonden, het grote offensief kwam steeds dichterbij. In eerste instantie werd de dag vastgesteld op 29 juni. Een snelle berekening leerde ons dat wij de volgende keer in de loopgraven met onze neus in de boter zouden vallen: wij waren erbij en zouden geschiedenis schrijven. De ogen van de hele wereld waren op ons gericht. Wij waren het werktuig waarmee de geallieerden eindelijk een doorbraak zouden forceren, zodat de oorlog kon eindigen. Op 29 juni moest het gebeuren. Daarvoor werd alles op alles gezet.

Er werden meer werkploegen op uitgestuurd dan ooit om in het niemandsland gaten te knippen in ons eigen prikkeldraad. Ik bood mij aan als vrijwilliger om regelmatig op wacht te staan. Dat ging prima met mijn hand en aan die klus hadden de meeste anderen een hekel. Ik niet. Al tuurde ik extra gespannen naar de duisternis wanneer ik wist dat een paar van onze mannen zich daar ergens in het levensgevaarlijke veld tussen ons en de vijand begaven. We waren allemaal opgelucht wanneer iedereen weer veilig in de loopgraven verscheen.

Het zal u misschien verbazen, mevrouw Freeman, maar zelfs in de voorste linie kregen wij onze post van thuis. Iedere dag opnieuw werden de brieven en ansichtkaarten van het thuisfront uitgedeeld. Dat was een heel belangrijk moment waar wij allemaal naar uitkeken. Het was ons lijntje met het gewone leven. Duke verlangde ernaar om iets over zijn dochtertje te horen, die sinds zijn verlof alweer een paar weken ouder was geworden. Hij betreurde iedere dag dat hij niet bij haar en zijn vrouw kon zijn. Ketel leefde voor een paar regeltjes van zijn Mary. Alleen de oude Chelsea vond géén bericht juist goed nieuws, want hij vreesde telkens te horen dat zijn zoon ergens in de oorlog gesneuveld was. De schrik was groot toen er op een dag toch een brief kwam, maar de opluchting nog groter toen bleek dat Walton eindelijk met zijn eenheid in Noord-Frankrijk was aangekomen. Er was alleen geen gelegenheid om zijn zoon op te zoeken. Ze moesten allebei te hard meehelpen aan de voorbereidingen van het reuzenoffensief. Dat mocht de pret niet drukken. Chelsea was trots op zijn jongen, en terecht. Walton behoorde tot de legendarische 29^e divisie die eeuwige roem had verworven in de Turkse Dardanellen. Zij hadden de bijnaam "de onsterfelijken"

gekregen. Wij waren allemaal diep onder de indruk en die ouwe Chels liep de hele dag te glunderen.

Het lekkers in de postpakketten die we van thuis kregen deelden we met elkaar. Onze kok bleek niet te kunnen lezen of schrijven en Ketel heeft hem regelmatig geholpen wanneer hij het eten in de veldkeuken ging halen. Dan las hij de brieven van Tiddes' vrouw voor en schreef een paar regeltjes terug. U kunt zich de intimiteit niet voorstellen wanneer je zelfs je liefdesbrieven met elkaar deelt, wanneer je aan de geliefde van iemand anders schrijft dat hij zielsveel van haar houdt en hoopt deze oorlog te zullen overleven om haar snel weer in de armen te kunnen sluiten. Sommige dingen zijn niet uit te leggen, maar ik wilde u eigenlijk alleen maar bedanken voor die heerlijke cakes die u Ketel altijd stuurde. Daar hebben wij menig keer met z'n allen van gesmuld!

Wat kan ik u vertellen van ons laatste rondje loopgraafdienst voor de aanvang van het beslissende offensief? Wij zaten daar met gemengde gevoelens. Aan de ene kant hoopten we dat ons deze paar dagen in de linies niets zou overkomen, zodat we ongedeerd deel konden nemen aan die belangrijke laatste slag die eindelijk een eind zou maken aan de oorlog. Aan de andere kant verveelden we ons dood en zaten we te snakken naar een beetje actie en afleiding. Iedere minuut in de loopgraven leek wel een uur te duren, iedere dag een hele week. Dat was zo'n vreemde combinatie, dat het een hele nacht superrustig kon zijn en dat je toch voortdurend in levensgevaar verkeerde vanwege de dreiging van sluipschutters, een aanval of een bombardement. Persoonlijk kon ik ook niet wachten totdat het eindelijk zou beginnen en tegelijkertijd was ik nog steeds behoorlijk onthand, al ging dat elke dag iets beter.

Wij telden de dagen af tot het grote moment. Volgens de geruchten begon dat op donderdag 29 juni. Zeker weten deden wij dat niet en ook van de precieze plannen waren wij gewone soldaten niet op de hoogte, voor het geval een van ons gevangen zou worden genomen en alles onder dwang aan de vijand zou vertellen.

24 juni was onze laatste dag in de reserveloopgraaf. Ik weet dat nog heel goed. We hadden een lange nacht gemaakt en geholpen de laatste voorbereidingen te treffen. Vlak voor schemertijd waren al onze uitgezonden mannen terug uit het niemandsland. Het halfuur "in het geweer staan" was net voorbij en na een stevig ontbijt zouden we eindelijk kunnen gaan rusten. Maar precies bij zonsopgang begon onze artillerie de Duitsers te bestoken met een ongekend hard bombardement dat de hele dag voortduurde en geen moment verflauwde. Het maakte een oorverdovend lawaai. Van slapen aan onze kant kon geen sprake meer zijn. Aan de Duitse kant trouwens ook niet. Die moffen zullen niet geweten hebben wat hen overkwam! Wij waren blij dat we de volgende nacht de reservelinie mochten verlaten en terug konden keren naar Colincamps een flink aantal kilometers verderop.

Arme kerels die ons aflosten om de komende dagen het front te verdedigen. Zij zullen geen oog dicht hebben gedaan, want het bombardement bleek dag en nacht door te gaan. Dagen achtereen lagen de Duitsers onder vuur, onafgebroken, zonder pauze of rustmoment. In Colincamps hoorden wij het in de verte rommelen als onweer en zagen de lichtflitsen als vuurwerk tegen een nachtelijke hemel. Ons lichte geschut schoot hun prikkeldraad aan flarden, de zwaardere kanonnen maakten korte metten met hun loopgraven. Ik zou niet graag een Duitsers zijn geweest op dat moment. Er was geen ontkomen aan. Ze werden over een lengte van veertig kilometer front allemaal van de aardbodem weggevaagd, in de pan gehakt of levend begraven. Hoewel we het misschien ergens ook wel zelig vonden, was het in een oorlog zij of wij en ons gaf dit eindeloos durende bombardement een geruststellend gevoel. Er zou straks aan de overkant geen baksteen meer op de andere staan. Geen grassprietje kon dit overleven, laat staan een Duitser.

De datum van de 29ste juni kroop langzaam dichterbij. In het kamp heerste een opgewonden sfeer. Na maandenlang wachten werd het tijd voor actie. Eindelijk konden we stoppen met soldaatje spelen. We waren klaar voor het echte werk. Natuurlijk waren we ook bang. Nu werd het menens. Na drie maanden als een holbewoner te hebben geleefd en voortdurend aan gevaar te zijn blootgesteld, wisten we wel dat het hier geen kuuroord was. Er zat altijd een kans in dat je het niet zou halen, dat wisten we donders goed. Misschien was ik nog wel banger om op het moment dat het er echt op aankwam van angst te bevriezen en als een lafaard mijn makkers in de steek te laten. Geen mens weet van tevoren hoe hij reageert in een levensbedreigende situatie en ik had de schrik van het vastzitten aan het prikkeldraad in het volle licht van de Duitsers nog ergens in mijn lijf

zitten. We hadden onze monden vol van heldendaden, burgerplicht en verantwoordelijkheid, maar aan de uitgelatenheid van mijn maten kon ik merken dat ook zij hem knepen.

Ons loon was alvast uitbetaald. Franse franken die wij meteen in het dorp uitgaven. We lieten ons voor de laatste keer scheren, zodat eventuele gasmaskers goed zouden sluiten. De barbier knipte ons kort als bajeskanten. Ketel was haast onherkenbaar zonder zijn glanzende ravenzwarte lokken en met zijn verweerde bruine kop. "Mijn eigen moeder zou mij hier op straat voorbij lopen". Dat zei hij, lachend, met die eeuwige peuk tussen zijn lippen en rondzeulend met de inmiddels vermaarde oude kookpot die hij altijd bij zich had. Zelfs naar het café nam hij hem mee. Daar dronken we waterig bier en bij het kaarten verdween ons ingelegde geld ieder rondje opnieuw in Ketels zwarte pot. Wanneer iemand had gewonnen zette hij met een glorieus gebaar dat geblakerde geblutste ding midden op tafel en verdeelde de buit letterlijk "uit de pot". Het was zo'n komisch gezicht dat ook de gastvrouw en de andere klanten aan het eind van de avond Ketels naam wisten.

Na wekenlang prachtig weer braken er op 26 en 27 juni opeens zware zomerstormen uit. De dag voor het geplande offensief werden alle officieren bijeen geroepen om met een borrel te proosten op onze luitenant-kolonel Arthur Rickman en natuurlijk op opperbevelhebber sir Douglas Haig, de allerhoogste baas van het leger en het meesterbrein achter de geplande aanval. Tijdens die ontmoeting hoorde onze korporaal dat de aanval twee dagen zou worden uitgesteld. Het weer was inmiddels weliswaar opgeklaard, maar het had die hele ochtend nog geregend en de wegen waren niet droog genoeg om alles soepel te laten verlopen. Zaterdag 1 juli werd de nieuwe datum van de grote dag voor de beslissende slag. We moesten dus nog twee dagen langer wachten.

Een aantal jongens van ons bataljon nam de gelegenheid te baat om een krankzinnig theaterprogramma in elkaar te knutselen. Dat kun je gerust aan een stel olijke kerels uit Accrington overlaten, toch mevrouw Freeman?! De volgende dag - de eerst zo belangrijke 29ste juni waar we allemaal eindeloos naar hadden toegeleefd - was de voorstelling, getiteld "Vandaag nog even niet". Er waren allerlei sketches en Hopper speelde een sentimenteel vaderlandslievend liedje op zijn mondharmonica.

Ketel deed ook mee. Hij zong een zelfgemaakte parodie op een van onze marsliedjes, terwijl hij zichzelf met een pollepel op zijn kookpot begeleidde: "We zijn hier, want we zijn hier, omdat we hier zijn en daarom zijn we hier dus". Zo ongeveer ging zijn maffe lied. Uiteindelijk kreeg hij de hele zaal zo gek om mee te zingen en luid op de maat te klappen en te stampen. U weet hoe grappig Ketel kan doen, hij had een daverend succes. Maar het klapstuk van de avond was misschien wel de stoere Roy, onze bokskampioen die zichzelf als vrouw had verkleed en nu zogenaamd sexy met zijn harige blote benen ons droogstaande soldaten kwam verleiden. We kwamen niet meer bij.

Het was een grandioze avond. Er bleken ook jongens van andere regimenten op afgekomen te zijn. De zoon van Chelsea had eindelijk kans gezien om zijn vader op te zoeken en die ouwe Chels zat de hele avond zielsgelukkig naast zijn lang verloren zoon. Walton was samen komen oplopen met een groepje Newfoundlanders. Na de voorstelling dronken we nog wat met hen. "Ah, Canadezen," riep Liam, die door de drank eindelijk een beetje los begon te komen. Maar dat was tegen het zere been, want de jonge mannen - allemaal vissers en houthakkers zo te zien - drukten ons op het hart dat het eiland Newfoundland in de buurt van Canada een *onafhankelijke* kroonkolonie was, en dat zij beslist géén Canadezen waren! Zij waren er trots op het enige niet-Britse bataljon te zijn dat mee zou doen op de grote eerste julidag. Eerder al hadden zij gevochten in Gallipoli. Ze waren dus ervaren en daarom ingedeeld bij de fameuze 29e divisie waar ook Walton bij diende. Het was indrukwekkend om te praten met deze weergaloze kerels met hun geduchte reputatie van onsterfelijken. Het was een eer om naast hen te mogen strijden. De 29e divisie lag tenslotte maar vijf kilometer verderop bij Mailly-Maillet en de beroemde generaal majoor Beauvoir De Lisle had hen daar eerder op de dag, hoog gezeten op zijn paard en gekleed in een prachtig uniform, nog toegesproken, vlak voordat ze naar ons volkse vermaak kwamen kijken.

Zo hadden wij Accringtoners van die geflopte 29ste juni toch nog een zeer memorabele dag gemaakt. Het werd laat en we sliepen lang uit. Ook 's middags deden we nog een tukje in de teruggekeerde zon, zodat we 's nachts optimaal fit naar de loopgraven zouden terugkeren, waar vermoedelijk de volgende ochtend in alle vroegte op de eerste juli het langverwachte offensief zou beginnen. Eindelijk!

De allerlaatste voorbereidingen werden getroffen. Sommigen pakten hun ransel opnieuw in of controleerden hun geweer en munitie. Anderen schreven hun laatste brief naar huis. Ketel noteerde voor Tiddes de woorden van trots en angst die ook ik naar mijn ouders in Accrington had geschreven. Onze kok hoopte op moedige wijze te sterven en anders snel thuis te zijn. Alle voorgedrukte testamenten waren beschreven en ondertekend. Niemand van ons dacht nog dat het kinderspel was, wel waren we ervan overtuigd dat het een snelle overwinning zou worden en dat we daarna gauw naar huis konden. Inmiddels ging het bombarderen van de vijandelijke linie zonder onderbreking voort, nu al zes volle dagen en nachten lang. Zelfs in de zware stortregens hadden onze kanonnen onverminderd geklonken. Al registreerden onze hersenen het constante gerommel in de verte haast niet meer. Het is vreemd om te merken dat een mens aan bijna alles kan wennen.

De GROTE DAG

Étretat, 31 mei 1917

Er is ongemerkt meer dan een week voorbijgegaan sinds ik heb geschreven. Waarschijnlijk moest ik moed verzamelen om u, mevrouw Freeman, te vertellen over de gebeurtenissen die ons te wachten stonden.

Als ik mijn ogen dichtdoe ben ik er weer, in ons basiskamp Colincamps, vlak voor vertrek. We staan opgesteld in lange rijen en worden toegesproken door onze eigen luitenant-kolonel Arthur Rickman, de bevelhebber van de duizend Accrington Pals. Hij herinnert ons eraan dat 1 juli 1916 een dag gaat zijn die nooit meer zal worden vergeten. "Jullie kinderen en kleinkinderen zullen hier nog generaties lang over lezen in de geschiedenisboeken. Het hoogtepunt van de Grote Oorlog staat voor de deur. In de hele wereld wordt op vele fronten gevochten. Wij kunnen hier en nu een beslissing forceren."

Ik stond op mijn plek tussen Ketel en Duke in. Voorzichtig keek ik om mij heen. Wat ik zag waren jonge, gezonde, bruinverbrande, goed getrainde kerels, de meesten in de leeftijd tussen de 20 en 25 jaar. "De zonen van Engeland gaan ons vaderland verdedigen," dacht ik trots.

Onze bevelhebber herinnerde een ieder er nog maar eens aan dat de overwinning binnen handbereik lag wanneer we maar massaal, blindelings en met veel moed zouden oprukken. "Vooraf de rijen gesloten houden en doen wat je gezegd wordt". Hoe vaak we dat bevel wel niet hadden gekregen! Omdat we totaal onervaren waren, moesten we ons strikt aan de regels van onze meerderen houden. Elke soldaat was slechts een klein bouwsteentje in het grote plan. Alleen de mensen aan de top kenden de strategie en konden het veld overzien. Het hele leger is erop gebouwd dat iedereen de bevelen zonder vragen opvolgt. Dan kwam alles goed.

Wat kon ons eigenlijk gebeuren? De Duitsers waren tot pulp geschoten. Zo dacht Arthur Rickman er ook over: "Jongens, jullie zullen alleen maar dode of gewonde Duitsers tegenkomen. Bereid je erop voor dat het misschien een akelig gezicht is. Maar bedenk wel dat iedere dode mof een punt voor ons is en het einde van de oorlog een stapje dichterbij brengt. Morgen pakken we ze!" Een laatste saluut en we konden ingerukt afmarcheren.

Voordat we om zeven uur 's avonds naar de linies vertrokken, namen we afscheid van de mannen die achterbleven. Ongeveer tien procent moest in Colincamps blijven, omdat er altijd een groep soldaten als reserve nodig was voor het geval dat. Sommigen stonden te huilen omdat ze niet mee konden. Velen van hen hadden verzoeken ingediend om te mogen deelnemen aan de slag der slagen. Ze deden ons zwaaiend en zingend uitgeleide op onze weg naar roem en glorie. Onwetend als we waren.

Eindelijk ging het dan beginnen. We voelden allemaal dat ons grootse dingen te wachten stonden. De wandeling was adembenemend mooi. Overal stonden felrode klaprozen in het gras en prachtig geel onkruid. Vlinders fladderden van bloem tot bloem. In de bomen gaven de vogels een verrukkelijk avondconcert. De langste dag was net geweest en ik herinner me dat het ook die dag nog heel lang licht was. Het was heerlijk weer en alles zag er zo mooi en vredig uit, dat het haast onwerkelijk leek.

Te midden van al die schoonheid passeerden we de mannen van onze artillerie die nog altijd onafgebroken de vijand onder vuur namen. Hun pasgelakte geschut glom als nieuw in de ondergaande zon. De jongens stonden met bezweet ontbloot bovenlijf naast hun kanonnen en werkten als bezetenen. Wij schudden hen de hand. Ze zagen er moe uit met bloeddoorlopen ogen na zes dagen hard werken, maar ze zetten stug door. Bij sommigen liep er zelfs bloed uit hun oren door de luchtdrukklappen. De meesten zullen wel barstende koppijn hebben gehad, maar ze klaagden niet. "Zet hem op jongens! Het wordt vast een eitje. Wij hebben ze allemaal al naar de hel geblazen!" We zwaaiden en liepen door.

De laatste kilometers liepen we in stilte, verzonken in onze eigen gedachten. Wat zouden ze thuis nu doen? De sfeer raakte steeds zwaarder beladen. Zo dicht bij de frontlinie had niemand

meer behoefte aan onbezorgde marsliedjes. We waren allemaal alleen met onze eigen gedachten. Vooral toen we een aantal pas gegraven brede loopgraven passeerden en ons realiseerden dat het massagraven waren voor wie het niet zouden halen.

Om half elf kregen we meer dan een uur pauze bij de veldkeuken van Tiddes. Het was voor hem nog een heel gedoe om met nat hout zijn veldfornuis aan de praat te krijgen. Toch lukte het onze kok uiteindelijk om voor hete thee te zorgen en voor broodjes met verrukkelijke zelfgemaakte appeljam. Daarna deelde hij een dubbele portie rum uit. "Onze laatste borrel," proostte Ketel onheilspellend. Zou hij iets voorvoeld hebben? "Alvast op je verjaardag," proostte ik terug en sloeg de stroperige rum achterover. We gingen languit in het gras naast elkaar liggen en mijmerden dat het over drie dagen misschien wel vrede was en dat dát toch wel het mooiste cadeau zou zijn op zijn verjaardag. "Op 3 juli wordt je eindelijk een man," grapte ik. Wij voelden ons allang echte mannen moet u weten, mevrouw Freeman, al werd je voor de wet pas op je 21ste volwassen. Dat duurde voor ons nog twee jaar! Zo ver konden wij niet vooruit kijken...

Ik weet nog dat ik mij verwonderd afvroeg hoe Tiddes het in godsnaam klaarspeelde om in dit achterveld te zorgen voor zelfgemaakte appeljam. Ketel grinnikte en verklapte mij het geheim. Die jam was wel huisgemaakt, maar niet door onze eigen kok. Iedere keer dat Ketel Tiddes had geholpen met het schrijven van een brief aan zijn vrouw, had hij ook nog een aantal andere brieven moeten vervaardigen. Onze kok bleek er een levendige correspondentie met allerlei penvriendinnen op na te houden, ook al was hij dan analfabeet. Meerdere van de jongens hier hadden zo'n beschermengel: Franse vrouwen die zich een beetje om hen bekommerden, brieven schreven en pakjes stuurden. Van hen kreeg Tiddes een hele berg aan lekkernijen die hij allemaal aan ons uitdeelde. Wanneer de kok ooit verlof zou hebben, dan kreeg hij het druk. Ketel moest in die brieven aan al die dames beloven dat hun "dappere Britse soldaat" hen een keertje mee uit zou nemen: de een naar het theater, met de ander ging hij dansen en de volgende nam hij mee naar een chique restaurant. Of het zover ooit gekomen is, weet ik eigenlijk niet. Ik heb Tiddes er nooit meer over gehoord.

Hoofdschuddend ging ik weer in de zon liggen en schoot in de lach toen ik zag dat die malle Ketel de kookpot over zijn gezicht had getrokken. Eerst dacht ik dat hij zichzelf inmiddels bruin genoeg vond, maar al vrij snel begreep ik de echte reden: Alfie de ezel kwam mij steeds een lik geven in mijn gezicht. Dat was geen onverdeeld genoegen, want haar adem stonk verschrikkelijk en haar lange snorharen kriebelden overal. Tiddes lachte zich een ongeluk om de gekke bekken die ik trok. Uitzonderlijk hoe ik mij van die tocht iedere minuut zo scherp kan herinneren.

In de loopgraven was het drukker dan ooit. Voor de aanval waren meer dan honderd bataljons in onze kleine sector bijeengebracht. Het was de afgelopen dagen propfen geblazen om alle manschappen onder te brengen in schuren, stallen, oude fabrieken en tot puin geschoten kerken. Toch was de sfeer onderling goed geweest. Van de honderdveertig kilometer front die wij Britten hier in Frankrijk verdedigden, probeerden we over slechts dertig kilometer een doorbraak te forceren. Het gebied boven de rivier de Somme. Onder de Somme lagen de Fransen en ook zij zouden ons in de tien aangrenzende kilometers ondersteunen.

Ketel had weleens geopperd dat het er vanuit de hemel vast heel vreemd uit zou zien, die 700 kilometer loopgraven tussen de Noordzee en de Zwitserse bergen. Alsof God met een vork in de aardbol had zitten krassen. Ongeveer in het midden van de lange kronkelige lijn over Noord-Frankrijk zouden wij nu proberen een gat te slaan. Wat wij als vrijwilligers aan ervaring misten, maakten we ruimschoots goed door ons enthousiasme en de grote getale waarin we waren opgetrommeld. Er was daardoor wel veel meer opstopping in de verschillende loopgraven dan anders.

Om 2.45 uur in de nacht bereikten wij pas onze posities. Het was zo stampvol in de loopgraaf dat we niet konden zitten of liggen. In volle bepakking hurkten we schouder aan schouder tegen de wand. Van slapen kon toch geen sprake zijn, daar waren we veel te opgewonden voor en de beschieting van de Duitse linie ging over onze hoofden heen onverminderd voort. De hemel lichtte voortdurend helder op boven onze hoofden. Ik zat ingeklemd tussen Ketel en Parker. Even verderop zat Liam, hij trilde over zijn hele lichaam en kon het klappertanden niet laten. Volgens sommigen had hij te weinig zelfbeheersing. Anderen dachten dat hij er niets aan kon doen. Ketel had medelijden met het arme studentje en had de hele week kamilletee voor Liam gemaakt in zijn

kookpot. Maar tegen deze angst kon nog geen voetbalveld aan kamille op.

De uren verstreken. We waren stil en dachten allemaal aan de komende dag. Zouden we hierna snel thuis zijn? Enkelen van ons baden. U kunt zich niet voorstellen wat een mens zichzelf en God belooft mocht hij het halen... Ergens tussen vier en half vijf begon het ochtendgloren. De vogels probeerden boven de razernij van het bombardement uit te komen, maar dat lukte niet. Om half zes was er het laatste overleg tussen de officieren en zette men de horloges gelijk. Toen korporaal Shepard daarvan terugkwam kregen we nog ontbijt.

Gek om te bedenken dat meer dan honderdduizend mannen zich deze ochtend op dit kleine deel van het front verzameld hadden. Het was toch eigenlijk niets minder dan een wonder dat iedereen wist waar hij moest zijn en wat zijn precieze taak was. Wij lagen met 800 man uit ons bataljon van Accrington in de voorste twee linies tegenover een dorpje, Serre, dat wij moesten innemen. De linie achter ons werd gevuld door het eerste bataljon uit Barnsley. Aan onze linkerkant sloten de mannen uit Sheffield aan en rechts van ons stond het bataljon uit Leeds klaar om aan te vallen. Verder kon ik niet kijken, maar we wisten dat zo'n 5 kilometer verderop de Newfoundlanders in een hinderlaag voor Beaumont-Hamel lagen samen met de rest van de legendarische 29e divisie. Daar was de zoon van ouwe Chelsea nu ook ergens. Konden ze toch samen ten strijden trekken, al zat er hemelsbreed een paar kilometer tussen.

Ketel voorspelde dat het een prachtige zomerse dag zou worden. Hij kon, zoals u weet en hem wellicht zelf geleerd heeft, als boerenzoon aan allerlei tekenen in de natuur vaak de meest accurate weervoorspellingen doen. "Dat is heel simpel," zei hij dan, "er is altijd 75 procent kans dat het weer van morgen hetzelfde is als dat van vandaag." Verder hoefde je dus alleen maar op tekenen van verandering te letten. Wanneer de kippen bijvoorbeeld als gekken door elkaar gingen rennen, kwam er ander weer. "Net als in het leger," voegde hij dan lachend toe. En hij had gelijk: in het leger zagen alle dagen er precies eender uit, maar wanneer de officieren als kippen zonder kop heen en weer gingen rennen, zoals ze de laatste tijd bij ons hadden gedaan, dan kwam de dag van de grote aanval naderbij.

Inmiddels zaten we op het startsein van die aanval te wachten. Waarom waren we niet allang vertrokken? We begrepen het niet. De zon klom hoger en hoger. Hadden we niet in de beschutting van de duisternis moeten aanvallen?! Alhoewel, ook de Duitsers zullen tijdens het schemerurtje wel "in het geweer" worden geroepen en paraat staan, omdat men juist dan de grootste kans loopt op een bestorming. Straks, in het volle daglicht, verwachten ze het niet meer. Dat was slim! De mededeling kwam: "Over een uur gaan we jongens, om half acht precies."

Er deed nog een gerucht de ronde. Het verspreidde zich sneller dan vuur. "Heb je het al gehoord? Een aantal loopgraven verderop is een kist met handgranaten omgevallen. Twee daarvan verloren hun pin." We hielden onze adem in, want we wisten allemaal wat dat betekende. Zodra de pin eruit is, heb je vier seconden om de handgranaat weg te gooien voordat hij ontploft, maar twee tegelijk, die ook nog eens op de grond waren gevallen, dat is onmogelijk, daarvoor heb je geen tijd genoeg. "Wat is er gebeurd?" Iedereen wilde het weten. Alle ogen waren gericht op Hopper die dit nieuwtje had doorverteld gekregen van zijn buurman uit een ander regiment. Hoppers ogen glinsterden. "Het was ook in die loopgraaf overvol en niemand kon een kant op om dekking te zoeken. Vier seconden en minstens twintig man zouden de lucht in zijn gegaan. Minstens! Misschien wel meer." Hopper slaat aan het filosoferen. Duke, die naast hem stond, porde de verteller in zijn ribben. "Kom op, Hopper, vertel! Wat is er gebeurd? Ik heb geen explosie gehoord zo dichtbij. Waar was dit? Heb je het verzonnen?" Hopper keek ons om beurten indringend aan. "Het was Billy. Je weet wel, de doelman van dat ene team waar we tegen voetbalden in die week dat we voor het grote offensief moesten oefenen, voor vandaag eigenlijk." Ik kon me geen voetbalwedstrijd herinneren, maar zag Paddington driftig knikken. "Billy heeft zich geen moment bedacht en is op de handgranaten gedoken. Met zijn eigen lijf heeft hij de klap opgevangen. Door zichzelf op te offeren heeft hij de rest gered." We waren er stil van. Wat een moed! Een ieder van ons vroeg zich af of wijzelf tot zo'n heldendaad in staat zouden zijn geweest. Ik denk het niet. Wat Billy deed was zeer uitzonderlijk en ik kan u mededelen dat ik onlangs heb gehoord dat hij postuum het Victoriakruis heeft gekregen.

Billy's verhaal zal die ochtend verder zijn verteld totdat het niet meer mogelijk was door het kabaal. We kregen te horen dat de afgelopen week in de ochtend het bombardement extra was

geïntensiveerd van vijf voor halfzeven tot kwart voor acht. Dat was een tactische zet. Men hoopte dat de vijand dit vandaag ook zou verwachten en als er al overlevenden waren, dat die zich dan minimaal tot kwart voor acht zouden schuilhouden. Zodoende hadden wij dan een kwartier de tijd om de vijandelijke linies te bereiken zodra het bombardement vandaag ophield.

En er was nog een troef. Overal langs het front hadden onze mannen tunnels gegraven onder het niemandsland door tot vlak onder de belangrijkste strategische plekken van de Duitsers. Daar waren mijnen geplaatst. Twee reuzenbommen en negen kleintjes. Precies om twee minuten voor half acht zouden ze allemaal tegelijk afgaan. Als dan twee minuten later alle puin was gevallen en de rook weer opgetrokken, zouden wij om half acht met een gerust hart aan de aanval kunnen beginnen.

We konden niet wachten en wilden heel graag de mijnontploffing op ons deel van het front zien. Eerder dan verwacht werd onze wens vervuld, want de grootste mijn onder Hawthorne Rigde, bij Beaumont-Hamel, hemelsbreed op minder dan vijf kilometer aan onze rechterhand, ging tien minuten te vroeg af. We schrokken ons rot. Wat een enorme explosie! Die moet vast tot in Engeland te horen zijn geweest! Er ging een schokgolf door de loopgraaf. De grond beefde ervan. In de verte zagen we een gigantische kolom van aarde, kalk en stof opwolken en de vorm van een gigantische champignon aannemen. De kolos reikte misschien wel tot anderhalve kilometer hoogte. Iedereen was er diep van onder de indruk. "Dat is recht tegenover de plaats waar mijn zoon zit," hoorde ik de oude Chelsea zeggen. We knikten. Nu ging het echt beginnen.

De laatste minuten tikten weg. Duke kuste de foto van zijn vrouw en dochtertje. Liam huilde zachtjes. Paddington sloeg een arm om hem heen. Hopper stond iets te prevelen en ook Parker sloeg een kruisje. Opeens voelde ik de hand van Ketel in mijn nek. Hij trok mijn voorhoofd tegen de zijne. Onze rechterhanden vonden elkaar en verstrengelden tot de broedergreep. Zelfs als hij met zijn mond bij mijn oor op zijn allerhardst had geschreeuwd, had ik hem wellicht nog niet verstaan, door het allesoverheersende gebulder van de kanonnen. Maar ik verstond zijn gebaar beter dan welk woord ook: wij samen, voor altijd.

Étretat, 4 juni 1917 (tot 6 juni)

De afgelopen nachten heb ik niet geslapen. Zozeer zie ik er tegenop om u het vervolg van het verhaal te moeten vertellen. Maar ik ga het toch doen, ook voor mezelf. Misschien is het goed om bijna een jaar na dato alles stap voor stap nog een keer te beleven. Lily Rose denkt dat het zou kunnen helpen om mijn nachtmerries te verminderen. Ik hoop het.

Hoe vaak sta ik in gedachten niet weer daar in de loopgraaf, vlak voor het uur U. Korporaal Shepard houdt zijn ogen strak op zijn horloge gericht. Ik zie de secondewijzer langzaam voortschrijden. De zon is al drie uur op en geeft haar warmte af, maar in de diepe loopgraaf is het kil. Het ruikt vertrouwd naar aarde en muffe uniformen. We staan schouder aan schouder tegen de zijkant gedrukt, met de messcherpe bajonetten stevig op de punt van onze geweren geplaatst. Onze bepakking leunt zwaar op onze ruggen. Ik voel de lichaamswarmte van Ketel naast mij door onze kleren heen. Om precies twee minuten voor half acht horen we een aantal explosies in de verte boven het lawaai van de bommen uitkomen. De andere mijnen zijn op tijd afgegaan. Dat geeft ons moed.

Korporaal Shepard steekt een fluitje in zijn mond. We wachten af en staren naar een punt in het niets, in opperste concentratie op wat gaat komen. Dan staakt de artillerie plotsklaps hun immense bombardement en er daalt een vreemde stilte over ons. De leeuweriken grijpen hun kans en beginnen hoog boven onze loopgraaf in de wolkenloze lucht te fluiten en te zingen dat het een aard heeft. Mijn hart bonkt als een gek in m'n keel. Mijn maag draait zich om in mijn lijf. Voor een moment staan mijn gedachten stil.

Daar is het fluitsignaal!

De voorste mannen gooien hun geweer over de rand en klimmen over de borstwering. Ze staan op, grijpen hun wapen en zoeken de gaten die wij in ons eigen prikkeldraad geknipt hebben.

Daarachter formeren ze zich in een lange lijn, allemaal in slagorde op een rij naast elkaar. De jongens uit Sheffield sluiten links aan, de kerels uit Leeds lopen aan de rechterkant van onze eerste groep mannen uit Accrington.

Een minuut later gaat een volgende eenheid over de top en vormt een tweede rij op ongeveer 70 meter achter de eerste. Weer een minuut later gaat de volgende groep, en dan nog een, en dan nog een. Vervolgens zijn wij aan de beurt. Korporaal Shepard verlaat zelf als eerste de veilige loopgraaf. Als officier is hij verantwoordelijk voor zijn mannen en het is zijn taak om ons te leiden. Hij weet ook als enige wat er precies van ons wordt verwacht vandaag. Wij weten alleen dat we Serre moeten veroveren, het dorp dat een eindje achter de Duitse linies ligt.

Als ik mijn geweer over de rand heb gegooid en me op de vuurstap wil afzetten, voel ik achter mij dat iemand me een kontje geeft. Het is Ketel die me helpt om met een volle bepakking van dertig kilo op de twee meter hoge borstwering te klimmen. Ik ben blij met het zetje, want mijn linkerhand kan nog steeds niet veel druk verdragen. Zelf heeft Ketel geen hulp nodig, behendig en gespierd als hij is staat hij met één sprong naast me. We pakken onze geweren van de grond, lopen achter elkaar door een van de gaten van ons eigen prikkeldraad en stellen ons op in onze rij.

Nu pas kan ik het niemandsland goed overzien. Het is een groen glooiend grasveld met kraters. Zover het oog reikt lopen er van links tot rechts soldaten in de richting van de Duitse linies. Hun geweer schuin naar voren gericht, zoals het hoort, klaar voor de aanval. De bajonetten blinken in de zon. Boven ons een stralende wolkenloze hemel. Er staat geen zuchtje wind. Ook wij beginnen te lopen. Stapvoets, dat hebben we zo geleerd. Als één man in een rustig gestaag tempo rukken we op. We zijn te zwaarbeladen om te rennen. Elk van ons heeft extra kogels bij zich en rantsoenen voor een paar dagen. Sommigen dragen ook nog ander materiaal, zoals ladders of prikkeldraad, want een vijandelijke loopgraaf innemen is één ding, maar we moeten hem ook kunnen beschermen tegen een Duitse tegenaanval - die zeker zal komen, want elders aan het front hebben de Duitsers nog reservebataljons genoeg en zij geven geen millimeter land zomaar prijs. Achter ons hebben zich alweer nieuwe rijen aangesloten.

Ik loop in een zee van kaki. Het geeft een machtig gevoel. Er doen wel honderdduizend mannen mee aan deze aanval, die lopen allemaal hier in het kilometersbrede niemandsland, waarvan ik slechts een klein stukje kan overzien. Rijen en rijen Britse soldaten en ik ben er één van. Samen met Ketel, die naast mij loopt. Ik kijk opzij. Ketels gezicht staat zeer geconcentreerd. Zijn ogen zijn tot spleetjes geknepen, omdat wij tegen de zon in kijken. Aan zijn gespannen turende blik zie ik dat er iets niet in de haak is. Ik hoor ook schieten. Dat zal vast ons eigen veldgeschut zijn dat nu de tweede lijn van de Duitsers onder vuur neemt, zoals afgesproken. Als ik voor me kijk, zie ik een paar soldaten in kaki op de grond liggen. En daar zijn er meer die zich zomaar laten vallen. Waarom lopen ze niet door?

Dan zie ik het: aan de overkant zijn een paar Duitsers achter hun mitrailleurs gekropen en ze schieten op ons. Hakketakketak maaien ze van links naar rechts. In eerste instantie denk ik nog dat onze mannen beschutting zoeken in het malse zomergras, maar dan zie ik er een paar heel raar vallen. Ze bewegen zich niet meer en schieten ook niet terug. Mijn adem stukt als de waarheid tot me doordringt. Ze zijn dood. Daar gaan de volgenden en daar nog meer. Ze vallen bij bosjes.

Tegenover ons komen steeds meer Duitsers die op verschillende plekken langs hun lijn een mitrailleur bedienen. Waar komen die allemaal ineens vandaan? Ze waren toch dood?? Wij lopen onbeschat in het kale niemandsland. Er is niets waar wij achter kunnen schuilen en ook niets waarmee wij onszelf kunnen beschermen. De Duitsers hoeven niet eens te mikken. Hun mitrailleurs ratelen van links naar rechts en terug. Onze mannen worden neergemaaid als korenhalmen door een zeis. Schuin voor mij valt Liam zomaar achterover en blijft bewegingloos liggen. Hij is in één klap dood. Daar kon geen Paddington hem tegen beschermen.

We lopen door, want we hebben een taak. Vandaag is de doorbraak. Voor Engeland en de wereld. Vlak voor mij storten nog drie mannen ter aarde. Het is een totaal bevreemdend gezicht. Heel onwezenlijk. Ik geloof niet dat op het moment zelf werkelijk goed tot mij doordrong wat ik voor mijn eigen ogen zag gebeuren. Het was gewoon te onwerkelijk. Wat ik wel registreerde was dat er steeds meer mannen in de vijandelijke loopgraaf voor ons opdoken.

Hoe dat kon? Ik zal het u maar verklappen, mevrouw Freeman. Later bleek dat de Duitsers zulke diepe schuilholten hadden gebouwd, dat velen van hen de zware beschietingen hadden overleefd.

Ze waren misschien murw gebeukt door het dagenlange bombardement, maar de meesten waren ongedeerd en reageerden zich nu hun blinde woede op ons af.

Terwijl ik daar loop, stap voor stap dichterbij naar die levensgevaarlijke overkant, weet ik dat allemaal nog niet, maar zie alleen een ongelofelijke regen van kogels die onze mannen neerhaalt. Daar gaat Zero tegen de grond, een jonge knul uit een van de Accrington groepen die voor ons loopt. Hij blonk uit in wiskunde, maar daar heeft hij nu niets aan. Ik zie Roy vallen, onze bokskampioen. Zijn ferme rechtse haalt hier niets uit tegen dit geweld. Geen enkele techniek zou ons kunnen redden. Of we nu snel of langzaam zouden lopen, zelfs de best getrainde militair was kansloos. Overal om ons heen is het gierende fluitende gesis van kogels. Grond spat op. Fontein van aarde en rook. Onophoudelijk vuren de Duitse machinegeweren hun dodelijke inhoud op ons af. Hele rijen mannen vallen om als kegels op een kaatsbaan. Granaten ontploffen in ons midden en rijten lichamen uiteen.

"Ik ben geraakt!" roept korporaal Shepard. Hij ligt vlak voor mij op de grond, maar sommeert me om door te lopen. Ik mag alleen zijn geweer recht op naast hem in de grond steken en moet dan verder. Zo zijn de regels. Daar heeft iedereen zich aan te houden. De gewonden zijn voor de brancardiers: de groep mannen die straks met brancards alle gewonden komen halen en naar een EHBO-post zullen brengen. Het rechtopstaande geweer geeft aan waar de gewonden liggen. Wij moeten door. Als ik te laat kom en mijn aandeel niet lever, zullen er nog meer mensen sterven. Ik durf niet goed naar korporaal Shepard te kijken. Het lijkt wel alsof zijn darmen eruit liggen. Dat kan vast niet... dan kan hij toch niet meer leven en praten?

Wij lopen verder het open veld in. Ketel loopt met stevige pas naast mij. We stappen over doden en gewonden heen. Mannen met bebloede uniformen, lichamen zonder armen of benen. Ik kan er niet naar kijken. Daar is ook geen tijd voor. We moeten verder, de vijand verslaan. Wat moeten we anders? We kunnen niets doen. Er is geen plek om te schuilen en terugtrekken is ondenkbaar. Lafaards krijgen onherroepelijk de kogel. We kunnen maar één kant op en dat is vooruit. Voor die jongens die het wel gered hebben, voor onze kameraden die nu voor ons in de Duitse linies man tegen man vechten op leven en dood. Die kunnen we niet in de steek laten. Dan zouden we hun dood op ons geweten hebben. Bovendien kunnen wij het geheel niet overzien. Ook wanneer het plan op ons deel van het front misschien faalt, moeten we onze uiterste best doen om de mannen die aan weerskanten van ons strijden te ondersteunen. Doorgaan is zelfmoord, maar teruggaan onmogelijk.

Dus lopen we verder, stap voor stap, de jongens uit Accrington, de kerels uit Leeds. Kogels maken geen onderscheid tussen eenvoudige handarbeiders of geleerde koppen. Die mannen uit Sheffield met hun dure horloges en witte pochetten sneuvelen net zo hard als de rest. Achter ons komen de laatste eenheden uit Accrington en daarachter nieuwe aanvalsgolven van de bataljons uit Barnsley. De moed waarmee zij zich in deze hopeloze strijd storten is bewonderenswaardig. Zij hebben vanuit hun loopgraven kunnen zien hoe wij hier worden verpulverd en vermalen, en toch komen ze tevoorschijn op de afgesproken tijd om ons te ondersteunen. Ook dat is de mens, mevrouw Freeman! We maken de meest vernietigende wapens, maar we zijn ook in staat tot liefde, solidariteit en trouw. Ik geloof niet dat ik al deze dingen daar op dat moment dacht. Ik denk dat ik helemaal niets meer dacht. Discipline en training namen over. Nou ja, training. Wij hadden geleerd hoe we eenmaal veroverde dorpen moesten bezetten, terwijl we nu niet eens de voorste vijandelijke linie haalden. De meesten van ons sneuvelen nog vóórdat ze ooit een Duitser hadden gezien.

Opeens stonden we voor een zee van prikkeldraad. Ons geschut had de ijzeren draden aan deze kant van het niemandsland dan wel een week lang gebombardeerd, maar de meeste granaten waren op de grond ontploft. Ze hadden alles slechts in de lucht geworpen en met veel geraas weer op de grond laten vallen, maar ze hadden niets verwoest. Het had veel indruk gemaakt, maar er was niets gebeurd. Slechts hier en daar was een kleine doorgang tussen de wirwar aan stekels. Voor die gaten ontstond een enorme opstopping. Eén enkele Duitser hoefde zijn mitrailleur maar op de opening te richten om ons allemaal uit te moorden. Sommige soldaten die op een andere plek door de prikkeldraadversperring probeerden te komen en met hun kleren aan de stekels bleven hangen, waren een dankbare schietschijf voor de vijand.

Ketel zag wat er gebeurde en trok mij mee in een granaattrechter. Het was dat ik mijn geweer

niet snel genoeg in mijn nog wat onwennige linkerhand kon overpakken, anders had ik uw zoon zeker een kaakslag gegeven. Zo boos was ik dat hij hier laf in een trechter ging liggen schuilen en mij daarin meetrok. Vechten moesten we. Als echte mannen tonen wat we waard waren. Onze vrienden bijstaan. Ketel schreeuwde wel iets, maar er was teveel lawaai om ook maar iets te verstaan. Gelukkig kon hij me met gebaren duidelijk maken wat zijn plan was. Toen begreep ik het eindelijk en vanuit die granaattrechter, beschut door een bosje brandnetels, hebben we samen die ene Duitse machinegeweerbediende omgelegd. Dat gaf ons even respijt en met een klein groepje lukte het toen om door de opening in het prikkeldraad te komen. Al moesten we daarvoor wel over een berg lichamen van onze eigen maten klimmen. Zo bereikten we eindelijk aan het einde van het niemandsland de vijandelijke linies.

We gooiden een paar handgranaten in de Duitse loopgraaf en sprongen er in. Ik stond oog in oog met een jonge vent. Zonder nadenken duwde ik mijn bajonet in zijn buik, draaide en trok terug. Precies zoals ik geleerd had. Dat was de eerste Duitser die ik zag. Het leek me eerlijk gezegd best een aardige vent. In het gewone leven zou hij misschien een vriend van mij hebben kunnen zijn. Ik zie zijn gezicht nog altijd voor me. Hij komt me bezoeken in de nacht. Dan zeg ik hem wat ik toen ook zei: "Het was jij of ik". Daarna knikt hij en verdwijnt.

We waren in een onwerkelijke wereld terechtgekomen. De Duitse loopgraven zagen er heel anders uit dan bij ons. Veel tijd om daarbij stil te staan hadden we niet. Om de volgende bocht in de loopgraaf konden Duitsers in een hinderlaag liggen. Telkens gooiden we eerst een handgranaat en gingen dan pas kijken. Zo drongen we een heel stuk door in de vijandelijke linie, totdat we op een verbindingloopgraaf stuitten en mankracht tekort kwamen om meer gebied te bezetten. Door Ketels actie had een aantal van onze ploeg het gehaald. Ik zag Duke en Parker, de oude Chelsea en Paddington die drie vingers miste, maar verder ongedeerd was. Waar was Hopper? Was hij gesneuveld? Kwam hij nog achter ons? Niemand wist het.

Parkers linkerbeen lag open. Hij werd verbonden door Duke. Het zag er niet best uit. Ketel ontfermde zich over de hand van Paddington. Ook een aantal andere mannen uit Accrington had samen met ons dit deel van de Duitse loopgraaf weten te bereiken. Ik zag Jerry, Dugger, Yates en Big Mac. Een bijeengeraapt zootje jongemannen. Jerry leerde voor treinconducteur, Dugger werkte in het timmermansbedrijf van zijn vader en Yates wilde kunstenaar worden. Een grappige combinatie van levensambities en toekomstplannen. Alleen Big Mac was iets ouder. Hij was onderwijzer en had een gezin. Ik schatte hem een jaar of 30, hooguit. Met tien man verdedigden we de loopgraaf. Dat was weinig. Er kon ieder moment een Duitse tegenaanval komen, want de moffen hadden de opdracht om geen duimbreed te wijken.

Terwijl de anderen op de uitkijk lagen, verkenden Ketel en ik de nieuwe plek. De Duitse loopgraven waren een vreemde gewaarwording en we keken onze ogen uit. Die moffen hadden het zich hier uiterst comfortabel gemaakt. Ze hadden metersdiepe schuilholten in de stevige kalkgrond gegraven en ingericht als gezellige huiskamers! Het was verbijsterend om te zien: de plafonds waren afgetimmerd met hout en er lag parket op de vloer. De wanden waren behangen. Er stonden bedden, kasten en stoelen. We zagen zelfs een piano die ze waarschijnlijk in het dorp hadden gestolen. Het licht brandde nog..

Al die tijd dat wij in onze provisorische open greppels lagen te verrekken, hadden zij hier de luxe van bedden en elektrisch licht. De Duitsers waren duidelijk niet van plan geweest om te vertrekken. Ze hadden zich ingegraven op de beste plaatsen en hun linies geperfectioneerd en verstevigd. Wel kwamen we op onze tocht een aantal dode vijanden tegen die deze ochtend niet hadden overleefd. Hun horloges stonden allemaal op een uur of half tien. In eerste instantie had ik helemaal niet door dat het niet klopte. Ons gevoel voor tijd was helemaal van slag. Later bleek dat alle Duitsers een uur voorliepen. Wij hadden dat jaar voor het eerst de zomertijd ingevoerd, een nieuwtje, weet u nog, zodat jullie aan het thuisfront iedere dag een uur langer konden doorwerken om de oorlogsmachine gaande te houden. Nou, óf die gaande was, en hoe!

Vanuit de vijandelijke loopgraaf wierp ik een snelle blik over de rand naar het niemandsland. Dat veld waar de afgelopen twee jaar niemand zich op durfde te begeven. Het zag eruit als een groene strook grasland met daarboven een strak blauwe hemel. Een bedrieglijk zomers beeld. De glooiende weide tussen hier en onze eigen loopgraven lag bezaaid met doden en gewonden. Daar tussendoor bleven onze kameraden onophoudelijk marcheren. Aan deze kant zaten nog overal

Duitsers verschanst in sterke bouwwerken achter automatische machinegeweren. Hun moordend vuur deed zijn vernietigende werk. Salvo na salvo vielen onze troepen en nog altijd kwamen er nieuwe aanvalsgolven. Moedige mannen die uit hun loopgraven klommen, donders goed wetend dat ze vrijwel zeker op zijn minst gewond zouden raken en die toch de gekregen bevelen opvolgden, omdat ze hun aandeel wilden leveren, al wist niemand van hen precies wat het doel was van hun taak in het grotere geheel. Ze moesten tegen elke prijs doorzetten en deden dat vastberaden, zonder aarzeling. Ik zag ze vallen, één voor één, met honderden tegelijk. Dit ging ieder voorstellingsvermogen te boven. Ik zeg u, zelfs de hel kan niet zo verschrikkelijk zijn. Ze hadden geen schijn van kans op een eerlijk gevecht. Noem het geen oorlog, noem het moord. Toch waren er steeds een paar die het overleefden en doorzetten.

Het hield maar niet op. Er was achteraf gezien volgens onze eigen horloges pas een uur verstreken en van waar ik stond leek het alsof de helft van onze troepen al was gedood. Was het werkelijk mogelijk dat zoveel mensen in zo'n korte tijd konden sneuvelen? Nog nooit in de geschiedenis hadden volgens mij zulke grote legers tegenover elkaar gestaan. De mens had steeds modernere wapens uitgevonden, maar niemand had voorzien dat dit het resultaat zou zijn. De slag der slagen was vanmorgen begonnen met een fluitsignaal en kon niet meer worden stopgezet. Er was geen scheidsrechter die kon ingrijpen. Natuurlijk hadden we een opperbevelhebber, sir Douglas Haig, die misschien het bevel had kunnen uitvaardigen om ons te laten terugtrekken. Maar hij zat veilig op het hoofdkwartier te wachten op informatie die niet kwam. Hoe zou dat ook gekund hebben: alle telefoondraden waren kapot, alle seiners gedood. Hier kwam geen boodschappenjongen doorheen. En wie zou zo'n bericht moeten sturen? Ook de meeste officieren die zulke bevelen konden geven waren aan flarden geschoten. Zij hadden voorop gelopen.

Was dit de oorlog die een eind aan alle oorlogen zou maken?? Hij zou gewoon voortgaan totdat er geen man meer over was! De oorlog, zag ik nu, was geen nobele veldslag met een heroïsche dood voor een enkeling en een glorieuze zege voor de overwinnaar. Het was een mannenverslindende machine. Kon oorlog ooit de oplossing zijn? Is het niet juist tegengesteld aan alles wat het waard is om voor te vechten? Daar staande, naast Ketel, voorzichtig spiedend over de rand, vroeg ik mezelf echter maar één ding af: Waarom word ik niet gek?

Ketel kon het niet langer aanzien. Hij stootte mij aan. We moesten terug naar ons groepje om verslag uit te brengen. Die zaten verlaten in ons geïsoleerde stukje vijandelijke loopgraaf. Parker kermde van de pijn in zijn been. Paddington zat wezenloos voor zich uit te kijken. Hij miste drie vingers, maar ik vond dat hij niet moest zeuren, zo'n boom van een kerel. Gek, een paar weken geleden schreeuwde ik zelf nog moord en brand toen ik het topje van mijn linker ringvinger kwijtraakte. Daar schaamde ik me nu voor. Wat was dat ene stukje vinger in vergelijking met het afgrijselijke leed dat zich hier afspeelde?

Étretat, 7 juni 1917 en verder

Kunt u begrijpen waarom ik het u niet wilde vertellen? Het valt niet te vertellen. Het viel ook niet te begrijpen. Wij zaten daar met z'n tienden in de verbindingsloopgraaf zonder korporaal en hadden geen idee wat we moesten doen. Ja, verdedigen en afwachten. Misschien kwam er versterking of een officier van een van de andere eenheden.

Duke en Dugger stonden op wacht. De rest zat versuft voor zich uit te staren. Het was zo vroeg op de ochtend al bloedheet. We zaten te zweten in onze uniformen. Onze bepakking legden we aan de ene kant van de loopgraaf als een soort versperring. De lijken van de overleden Duitsers die overal verspreid lagen sleepten we naar het andere uiteinde. Ik moest werkelijk iets overwinnen voordat ik de eerste dode bij de arm durfde te grijpen om hem te verplaatsen. Zijn ogen staarden in het niets. Zijn gezicht was een gele grimas waaraan ik niet meer kon zien hoe oud hij een paar uur geleden nog was geweest. Uit zijn jasje viel een bijbeltje met daarin een brief en een foto van zijn meisje. Het waren die simpele voorwerpen waardoor ik me daar ter plekke realiseerde dat deze mannen in niets van ons verschilden. Zij waren net zo goed gestuurd en hadden een week lang zitten wachten op hun dood, om zich nu te wreken. Andersom hadden wij dat vast ook gedaan na

zo'n beangstigend bombardement. Ook de Duitsers leden in deze oorlog zware verliezen en waren bang. Net zo bang als wij. Hun bloed was net zo rood als het onze, dat kon ik hier overal om mij heen zien. Zij geloofden in dezelfde God en verlangden minstens even intens naar huis.

De foto en het bijbeltje heb ik op zijn borst gelegd. De brief stak ik bij me om hem later te posten. En dat heb ik gedaan, weken later. Vindt u dat vreemd, mevrouw Freeman? U heeft ze niet gezien, deze jongens. Net zoals ik daarvoor nog nooit een vijand had gezien. Voor u zijn het misschien slechts de moordenaars van uw zoon. Maar in hoeverre ben ik dat niet net zo goed? Ik weet dat het verwarrende vragen zijn, maar ik moet ze stellen. Ik stel ze al bijna een jaar lang iedere dag opnieuw. Ze stellen zichzelf, die vragen... ze dringen zich op in de nacht. Waarschijnlijk weet u daar alles van.

Ondertussen was Ketel in de door ons bezette loopgraaf druk in de weer. Hij had een fornuis gevonden en was bezig om daarin een vuurtje te stoken. Er was hout genoeg. De kookpot kwam tevoorschijn. Twee veldflessen water werden erboven leeggekiept. Hij deed er voorzichtig een bos brandnetels bij, die je hier overal zonder problemen kon plukken. Hoe gek het ook klinkt: Ketel zette brandnetelthee, midden in een vijandelijke loopgraaf, midden in een bulderende oorlog. Er was zoveel kruitdamp om ons heen dat een klein beetje extra rook daartussen niet opviel, vond hij. En ik moet zeggen: het deed ons goed, die hete thee. Het was iets vertrouwds en alledaags uit het gewone leven en de smaak pepte ons op. Wij konden toch niets anders doen dan wachten op orders en versterking. Die beiden uitbleven overigens.

De zon klom hoger en hoger. Het werd snikheet. Het was een veel te mooie dag voor een oorlog. Blijkbaar vonden de kanonnen dat ook, want de beschietingen leken op het heetst van de middag even wat te luwen. Zoveel mogelijk zochten we de schaduw van de diepe loopgraaf op en dommelden wat, terwijl er om de beurt twee van ons op wacht stonden. Het is niet moeilijk om te slapen onder het geraas van beschietingen wanneer je al vele uren in touw bent en net een angstaanjagende ervaring achter de rug hebt. Zoiets put een mens volledig uit kan ik u wel vertellen.

Om een uur of twee was ons water op en hadden we ook alle veldflessen van de dode Duitsers in de loopgraaf al leeggedronken. Ketel stond op wacht en stuurde mij naar de voorste linie een stukje terug, waar een paar dode Duitsers lagen, die vast allemaal nog een volle veldfles zouden hebben. Het was griezelig om in mijn eentje in een vreemde verlaten loopgraaf tussen een aantal lijken te lopen. De eerste veldfles die ik bemachtigde was leeg. Twee andere keren had ik wel geluk, al was het nog best lastig om niet naar het gezicht te kijken van het lijk dat ik probeerde te bestelen. Even verderop lag een losse fles half vertrapt onder de aarde op de bodem van de loopgraaf. Hij leek nog half vol. Meer was hier niet te halen.

Over de rand hoorde ik nog steeds beschietingen. Ik kon het niet laten om nogmaals even te kijken. Het niemandsland lag bezaaid met onze doden in lange rijen naast elkaar. Gewonden probeerden zichzelf terug te slepen naar onze eigen linie of dekking te zoeken in een van de granaatrechters. De rechtopstaande geweren die onze brancardiers moesten vertellen dat hier een gewonde kameraad lag, gaven ook de vijand exact aan waar ze moesten mikken om nog een Brit af te maken. Ik zag zelfs een Duitser die op de borstwering was geklommen en joelend stelselmatig met zijn machinegeweer het hele niemandsland afmaaide. Een aantal doden werd voor de tweede keer geraakt. Vele gewonden werden alsnog gedood. Eén enkel welgemikt schot (van mij) maakte daar tenminste een einde aan. Hoeveel mannen lagen daar in de brandende zon niet dood te bloeden? Hoevelen konden hier nog levend uitkomen?

Plotseling klonk een fluitsignaal. Tot mijn verbijstering kwam er een tweede aanvalsgolf van onze soldaten uit de loopgraven opzetten om vandaag nog een beslissende doorbraak te forceren. Het waren onze reservetroepen. Lijn na lijn trokken de mannen in het gelid marcherend op door het niemandsland, net als vanmorgen. Ze kwamen niet veel verder dan wij en werden even hard afgeslacht. Toch zetten ze door. Blijkbaar slaagden de andere divisies elders langs het front wel waar wij faalden en moesten wij mee in de vaart der volkeren, al liepen deze mannen ongenadig een zekere dood tegemoet. Eigenlijk voelde het alsof de levens van deze mannen werden weggegooid. Het was misdadig om nieuwe stoottroepen via dezelfde mislukte tactiek dit niemandsland in te sturen. Sommigen van de gewonden van vanmorgen grepen hun geweer en vochten zo goed en zo kwaad als dat ging mee vanuit de beschutting van een trechter,

vastbesloten om hun vrienden bij te staan.

Ik kon niet langer blijven kijken, want achter mij hoorde ik ineens een enorm kabaal. Snel klemde ik de veldflessen in mijn armen en haastte me terug naar de anderen. We lagen onder vuur. De Duitsers zetten een tegenaanval in. Misschien waren ze woedend omdat ik net één van hun collega's had neergeschoten? Of had de brandnetelthee onze positie toch verraden... Om ons heen klonken explosies. De aarde beefde, de lucht trilde. Ik hoorde het angstaanjagende geluid van gierende projectielen. De grond spoot omhoog. Door de rook en het stof zag ik niet waar ik was en raakte gedesoriënteerd. We bevonden ons in een hachelijke situatie. Naast mij klonk geschreeuw. Geen idee wie dat was. Iemand van ons gooide een handgranaat. En nog een. We vochten als een team en wisten van geen wijken. Het was vechten of sterven. Een paar schoten. Een laatste handgranaat. Toen werd het stil.

Als ik erover schrijf, dan ben ik er weer. Dan zit ik weer ineengedoken achter de borstwering en houd mijn adem in. Dan gaat mijn hart opnieuw zo tekeer dat ik denk dat hij ieder moment uit mijn lijf kan springen. Waar is de vijand? Waar houden ze zich schuil? U kunt zich niet voorstellen hoe bang een mens kan zijn, mevrouw Freeman. Geen van ons durfde ook maar de geringste beweging te maken. Alle zenuwen stonden tot het uiterste gespannen, zo intens probeerden we te luisteren naar de geluiden van de Duitsers. Ze konden ieder moment met een sprong voor ons staan en dan was het met ons gedaan. Dan waren wij onherroepelijk de volgende doden. Dat dachten we, maar er gebeurde niets. Het bleef stil. Een minuut, vijf minuten, tien minuten. Wanneer zou het gevaar geweken zijn?

Ketel was de eerste die iets zei. "Zuinig aan doen mannen. We raken door onze munitie heen." Ik voelde angst van mijn voetzolen tot mijn kruin. Mijn darmen trokken zich strak tot een akelige knoop alsof ik moest kotsen. Ketel gaf me een slok water, maar ook daar moesten we zuinig mee doen. Amper drie liter was veel te weinig voor tien mannen onder stress op zo'n verschrikkelijk hete dag. Pardon, 9 mannen nog maar. Yates zat naast mij op de grond van de loopgraaf met een buik vol lood. Morsdood.

We aten wat maconichie uit blik: een soort hutspot van groenten en vlees waar we anders zo dol op waren. Het smaakte ons ook nu best. Zie mij daar eens zitten schransen. Gewoon naast die dode Yates. De tijd van het avondeten was allang voorbij en we hadden razende honger. Tot voor kort was de enige dode die ik kende mijn oma die op 93 jarige leeftijd vredig in haar slaap was heengegaan. Toen vond ik het eng en vreemd om naar haar te kijken, maar blinkbaar kan een mens aan alles wennen.

Later kregen we er wel spijt van dat we maconichie hadden gegeten, want het voedsel uit blik is erg zout en daarna verrekten we allemaal nog meer van de dorst. Er was nog maar een halve fles water. Die ging rond van mond tot mond en we namen er saamhorig allemaal één laatste slok uit. Ketel verdeelde de munitie. Daar was amper iets van over, de rest was opgebruikt. Als er nog een Duitse tegenaanval kwam, gingen we er allemaal onherroepelijk aan. Niemand zei het, maar één blik op onze voorraad en we begrepen het zo ook wel.

Angstige uren tikten voorbij. Verderop en dichterbij klonken nog altijd beschietingen. De aanval is de hele dag doorgedaan. Wij wachtten op versterking, op de aanvoer van nieuwe munitie en water, vooral water! Maar er kwam niets. Geen mens kon ons bereiken. Ze wisten misschien niet eens dat wij daar zaten. Was het pas vanmorgen dat wij het gevoel hadden dat alle ogen van de wereld op ons gericht waren? Nu voelden we ons door iedereen verlaten.

De zon zakte steeds lager. Het einde van een lange, lange dag kwam in zicht. We maakten een plan. Het was beslist niet mogelijk om hier nog een dag te overleven. We moesten proberen om terug te komen bij onze eigen linies. Daar waren we veilig. Of in ieder geval veiliger. Maar hoe? Tussen ons en daar strekte zich een eindeloos niemandsland uit dat slechts een enkeling levend had overgestoken. Het was Parker die zich opofferde. Hij zou met zijn verbrijzelde been toch niet meer dat hele eind kunnen afleggen. Ook de oude Chelsea bood zich aan. Na deze dag kon hij zich niet voorstellen dat zijn zoon nog leefde en zonder Walton hoefde het voor hem niet meer.

Er klonk protest. Hoe konden we dit aanbod aannemen? Maar het moest. Er was geen andere uitweg. Dit was de enige manier waarop wij een kans maakten. Dus we stemden met een bezwaard gevoel uiteindelijk toch alle zeven dankbaar in. De munitie werd weer op een hoop gelegd en dit maal verdeeld over de beide mannen die hun leven voor ons zouden geven zodat de rest nog een

kans maakte. Dat zijn de ware helden mevrouw Freeman. Vertelt u alstublieft de legerleiding welk offer de soldaten Parker Burnett en Chelsea Stevenson willens en wetens gebracht hebben, opdat zij daarvoor misschien alsnog postuum een Victoriakruis krijgen.

Voorzichtig kropen we naar de lege loopgraaf die aan het niemandsland grensde. Ketel en Duke droegen Parker tussen hen in. Zijn been bungelde slap als een vaatdoek onder zijn lijf. Van zandzakken bouwden we een soort troon waarop hij nog enigszins comfortabel kon zitten en uitstekend zicht had op de Duitsers in de verte. De oude Chelsea zou zijn geweer naar de machinegeweren aan de andere kant van ons richten. Dat moest de vijand net lang genoeg bezighouden om ons een kans tot ontsnapping te bieden. Stilzwijgend gaven wij hen allebei een hand waarin we al onze dankbaarheid en diepe respect probeerden te leggen. Daar bestonden simpelweg geen woorden voor.

Zwijgend zaten we op een rijtje, schouder aan schouder met onze rug tegen de wand van de loopgraaf, net als vanmorgen. Aan mijn rechterkant zat Ketel, het voelde bijna vertrouwd. We namen dit keer alleen geen bepakking mee, zelfs geen geweer. Al had Ketel wel zijn kookpot op zijn buik onder zijn hemd vastgebonden. "Die laat ik niet voor de Duitsers achter," zei hij toen een van ons er commentaar op had. Het zag er niet uit. Vanwege de hitte stond zijn uniformjasje open en daaronder vandaan stak een bolling alsof Ketel zwanger was. Ik schoot in de lach. Ketel keek opzij wat er te lachen viel in deze situatie. Niks natuurlijk en ik staarde snel weer voor me uit.

Aan dat moment denk ik nog vaak terug. Had ik maar wat langer gekeken en zijn heldergrijze ogen bewust in mijn geheugen opgeslagen. Zijn open gezicht. Zijn prachtige bruinverbrande kop met een gedoofde peuk tussen zijn lippen en een nieuwe sigaret achter zijn oor. Ondanks alle gevaren om ons heen stond ik er geen moment bij stil dat dit misschien wel eens de laatste keer was dat we zo naast elkaar zaten. We konden dood gaan ja, die kans was zelfs vrij groot, maar dan zouden we samen dood gaan. En als we bleven leven, dan zouden we samen verder leven en zij aan zij strijden, totdat deze godvergeten oorlog eindelijk was uitgewoed.

De avondlucht kleurde bloedrood alsof de hemel rouwde om alles wat het vandaag gezien had. Hoe kon het ook anders. Zoveel mooie kerels met nog een heel leven voor zich hadden zich vandaag bij de hemelpoort gemeld. Sommigen zaten vorig jaar nog in de schoolbanken. Wat zagen zij tot nu toe van het leven? Wat hadden zij iemand ooit misdaan? Ik zeg u: niets ter wereld rechtvaardigde hun dood! Zelfs de zege was dit alles niet waard.

Étretat, 10 juni 1917

Lieve mevrouw Freeman, ik heb het lang uitgesteld, goedbekeken eigenlijk bijna een jaar, maar vandaag ga ik het u dan echt vertellen. Het voelt als opbiechten, hoewel het niet mijn schuld was. Maar toch... tegen deze bekentenis zie ik eerlijk gezegd het meeste op. Wat er met al die jongens uit Accrington en al die andere mannen uit Groot-Brittannië is gebeurd, dat heeft u tussen de regels door in de krant kunnen lezen en misschien achteraf zelf ook wel gereconstrueerd, want die vraag heeft het hele land nu al maanden in zijn greep. Maar wat er precies met Ketel is gebeurd... dat moet ik u nu vertellen. Dat is mijn taak. Bovendien had ik het u en mezelf beloofd.

Ik was gebleven aan het einde van die eindeloze dag, zaterdag 1 juli 1916. Een dag die nooit meer uit het geheugen van de mensheid zal verdwijnen. Een dag waarop wij inderdaad geschiedenis schreven, maar zo heel anders dan verwacht en gehoopt. Engeland heeft nog nooit in één dag zoveel mensen verloren. Meer dan in de laatste drie oorlogen tesamen! Na veertien ondraaglijk lange uren kwam ook aan die dag een einde.

Met negen mannen zaten wij in een stukje veroverde Duitse loopgraaf. Slechts zeven van ons maakten kans om het te overleven. Het was akelig geweest om het lichaam van Yates achter te laten voor de vijand. Het voelde echter nog onwezenlijker om Parker en de oude Chelsea over te laten aan hun ontmoeting met een wisse dood.

Onze koppen stonden strak. Het laatste halfuur zei niemand een woord. We wachtten tot de duisternis voldoende was ingedaald. Toen kwamen we in beweging. Ketel stond naast mij, pakte mijn hand in de broedergreep en gaf mij stilzwijgend een hoofdknik. Ik knikte terug. Vastberaden. Daarna gaf hij mij, net als vanmorgen, een zetje over de rand, ook al had ik nu geen bepakking bij

me. Het volgende moment stond hij naast me. Zonder op de anderen te wachten begonnen we half voorovergebogen te rennen. Eerst moesten we door het dichte struikgewas van Duits prikkeldraad. We vonden een opening en klauterden over de dode lichamen van onze strijdmakers. Geen tijd om na te denken. Ik liep voorop en moest opschieten. Achter ons hoorde ik aan de beschietingen dat de Duitsers ons blijkbaar hadden gezien. De oude Chelsea en Parker zouden hen zo lang mogelijk bezighouden, maar veel munitie hadden zij niet meer.

In het zilveren maanlicht zag ik een onwerkelijk landschap vol kraters voor mij liggen. Een dodenakker bedekt met een tapijt van kaki. Zo snel we konden probeerden we naar de andere kant te komen. Ik keek niet om, maar ik voelde de anderen achter mij. Wie hier liep had zijn beide ogen nodig om op niemand te trappen en nergens over te struikelen. De grond lag bezaaid met ransels, geweren, houten planken, rollen prikkeldraad en losse ledematen. Daartussen lagen de lichamen van ons afgeslachte bataljon. Velen waren overleden, maar lang niet iedereen. Overal om ons heen klonk het gekerm van gewonde soldaten, die hier de hele dag in de brandende zon hadden gelegen. Ze lagen te wachten op brancardiërs die onder de beschutting van de duisternis nu wel snel zouden komen. Of ze probeerden, als dat kon, zichzelf naar onze eigen linies voort te slepen. Ik ontweek de kraters, de doden en gewonden, de niet ontplofte bommen en probeerde mezelf zo snel mogelijk in veiligheid te brengen. Wij hadden onze taak voor vandaag gedaan en bovendien moest ik eerst iets te drinken hebben!

Ketel liep vlak achter mij. Ik hoorde zijn ademhaling. We waren al halverwege het niemandsland. Er werd op ons geschoten, dus probeerde ik een beetje zigzaggend te rennen. Nou, echt hardlopen kon je het niet noemen, daarvoor was ons lijf te uitgeput. Veel meer dan joggen zat er niet in, ook al ging het om ons leven. De dag had teveel energie van ons gevergd. Maar we kwamen gestaag vooruit: nog tweehonderd meter, nog honderd. De openingen in ons eigen prikkeldraad waren breder en ook niet zo verstopt. In een mum van tijd was ik er doorheen. Nog een paar passen en een sprong, bijna bovenop iemand. Het was ook zo druk in de loopgraaf, maar ik was er, in onze eigen vertrouwde linies. We hadden het gehaald.

"We hebben het gehaald!" riep ik tegen Ketel, die ik nog altijd achter mij voelde. Door de overvolle loopgraaf werden we een beetje naar voren gedrongen. Gewonden die zo snel mogelijk naar een EHBO-post wilden. Brancardiërs die juist tegen de stroom in ploeterden om overlevenden uit het niemandsland te redden. Ik weet nog dat ik met hen te doen had, want ik zou voor geen goud teruggaan naar het niemandsland. We schoven mee op naar voren, in de richting van de verbindingloopgraaf. "Man, wie had dat gedacht?! We hebben het werkelijk gehaald!" juichte ik nogmaals naar Ketel. Er was geen ruimte om me om te draaien, maar dat hoefde ook niet, ik voelde hem toch? Een paar passen later kwam er antwoord: "Ja, goddank". Dat moment zal ik nooit vergeten. Die stem! Dat was Ketel niet!

Ik stond abrupt stil en probeerde me om te draaien, maar dat ging niet. Wel kon ik mijn hoofd ver genoeg buigen om recht in het gezicht van Dugger te kijken. Mijn hart keerde zich om in mijn borst. Waar was Ketel? Achter Dugger ontwaarde ik de contouren van Duke. "Ketel," schreeuwde ik naar Duke, "waar is Ketel?" Maar er was teveel lawaai. De mensen achter ons werden boos en begonnen te dringen. Ik hield de boel op. We moesten doorlopen en ruimte maken voor alle gewonden die vanuit het niemandsland naar de bescherming van deze voorste linie probeerden te kruipen. Ik liet me onwillig verder duwen tot aan de kruising met de verbindingloopgraaf. Daar was iets meer ruimte en konden anderen ons passeren. Ik klampte Dugger en Duke aan, maar zij wisten niet waar Ketel was. "Die zal wel ergens achter ons lopen".

Het duurde niet lang voordat ook Jerry langskwam. Nee, hij had geen idee waar Ketel was. "Die was toch bij jou?" Jerry vertrouwde me nog toe dat Big Mac geen les meer zou geven. Ik wist genoeg. Maar Ketel dan, die kon toch niet zomaar weg zijn?! Alles kon. Daarvoor hoefde ik alleen maar naar de eindeloze stroom mannen te kijken die aan mij voorbijtrok met hun vervuilde en bloedbevlekte uniformen, met hun verwilderde blikken. Ik bleef staan en wachtte. Met iedere minuut zonk de moed mij verder in de schoenen en werd de knoop om mijn maag strakker aangetrokken. Waar was Ketel? Wat was er met hem gebeurd? Ongemerkt stond ik hardop te bidden, schietgebedjes voor het leven van uw zoon. Niemand die er veel aandacht aan besteedde. Het waren net zombies die aan mij voorbijtrokken.

Een halfuur lang bleef ik op dat kruispunt van loopgraven. Natuurlijk stond ik iedereen

verschrikkelijk in de weg, maar ik liet me niet wegsturen. Ketel kon hier ieder moment langskomen, daar was ik vast van overtuigd. Hij had toch al die tijd achter mij gelopen? Of was dat steeds Dugger geweest? Ik moest er niet aan denken. Waar was ik Ketel in dat geval kwijtgeraakt? Hoe kon dat in godsnaam gebeurd zijn??

"Ketel," schreeuwde ik een paar keer totaal zinloos en overbodig over de rand van de greppel in de richting van het niemandsland. Ik probeerde niet in paniek te raken en eerst een veldfles te bietsen, maar iedereen had zijn rantsoen aan water allang op.

Opeens zag ik Paddington boven de groep uitsteken. Ik wrong mij tussen de anderen naar hem toe. Paddington had beschutting gezocht in een granaattrechter en daar verschillende gewonden helpen verbinden, terwijl hijzelf aan een hand wel drie vingers miste.

Mijn maat schudde zijn hoofd. Als Ketel er nog niet was, dan was er vast geen hoop meer. De bodem sloeg onder mijn voeten vandaan. Dat kon niet waar zijn. Dat mocht niet! Ik weigerde het te geloven, liet Paddington gaan en worstelde mij dieper terug de loopgraaf in, naar de plaats waar ik over de rand was gekomen. Maar waar was dat?

Hier en daar ging ik op de vuurstep staan en schreeuwde nogmaals zijn naam over de rand in de hoop zijn stem te horen, maar dat had geen zin. Er waren zoveel mannen die schreeuwden, in pijn en in doodsnood. Vanuit het niemandsland klonk het jammeren en kermen van duizenden gewonden. Die lagen daar al uren te bloeden, totaal aan hun lot overgelaten. Aan ons soldaten was het verboden om de loopgraven te verlaten en onze kameraden bij te staan. Wij hadden de strikteste orders om op onze post te blijven en in geen geval het leven van een gezonde soldaat in gevaar te brengen om dat van een gewonde te redden. De enigen die zich met gevaar voor eigen leven in het niemandsland mochten begeven waren de brancardiers. Maar daarvan waren er veel te weinig en velen sneuvelde zelf. U kunt zich het leed niet voorstellen dat daar is geleden. Mannen die om hun moeder riepen, om water of om brancardiers. "Help me toch, ik ga dood". "Laat me hier niet creperen". "Ik lig heel dichtbij, maar een paar meter, mij kun je toch wel helpen?" Hun smeekbeden en pijnkreten zal ik nooit vergeten. Geen van ons die erbij was zal dat ooit van zich af kunnen schudden. Zoveel ellende en we konden niets doen.

Op een gegeven moment zag ik een groepje soldaten met schone gezichten en nog vlekkeloze uniformen zich net als ik tegen de stroom van gewonden in bewegen. Ze stonden op het punt om het niemandsland in te gaan, niet met brancards, maar met volle bepakking. Ik vroeg hen wat ze gingen doen. Tot mijn verbijstering bleken zij erop uitgestuurd te zijn om ons in de Duitse loopgraaf te komen versterken. Dit waren eindelijk onze hulptroepen! Het had hen erg veel tijd gekost om alleen al in de voorste linies te geraken. "Er waren hier ook zoveel mensen. Maar het schijnt dat een paar mannen uit Accrington, ergens in de voorhoede vanochtend, toch zijn doorgedrongen aan de overkant en al een hele dag hebben weten stand te houden. Wij moeten hen aflossen."

Gelukkig voor hen kon ik hun meedelen dat er inmiddels geen groepje Accringtonners van het eerste uur in de vijandelijke linie op aflossing zat te wachten. Ze keken mij schaapachtig aan. Al waren ze stuk voor stuk misschien van mijn leeftijd of wellicht zelfs een paar jaar ouder, tussen ons gaapte een kloof. Deze broekies waren jong, onschuldig en onervaren. Ik was in één dag oud geworden.

Toen ik van deze jochies hoorde hoeveel mannen de opstoppen in de loopgraven hadden geprobeerd te vermijden door bovenlangs tot achter onze linies naar de EHBO te komen, besloot ik meteen met de jongens mee terug te keren. Natuurlijk, dat was het, dat ik daar zelf niet aan had gedacht: Ketel was slim, hij was sterk en gespierd, Ketel redde zich altijd, die was gewoon aan de bovenkant langs de borstwering geslopen en zat nu bij de veldkeuken van Tiddes thee met rum te drinken. Daarom had ik hem niet voorbij zien komen! Wat zou hij in de rats zitten nu hij zo lang op mij moest wachten. Ik peuterde een veldfles van een van die jonge jongens los en sloeg hem in één keer achterover. Vol goede moed ging ik op weg naar Ketel.

Het duurde lang voordat we de drie kilometer door de overvolle toegangsliepgraaf naar de veldkeuken hadden afgelegd. De Kalverstraat in uitverkoopdagen, zeg maar. Zo te zien werden er ook alweer nieuwe bataljons naar de voorste linie gestuurd. Morgenochtend moest een verse lading dappere kerels een volgende stormloop uitvoeren. Ik zag ze gaan, de arme sloebers. De meesten hadden als reserve-eenheden ver achter het front gebivakkeerd en overdag in die hitte een mars van twintig kilometer met volle bepakking afgelegd. Nu werden ze doodmoe en met blaren op hun

voeten ten strijde gestuurd.

Wellicht dachten de generaals dat we druk moesten blijven zetten en de Duitsers geen kans moesten geven om te hergroeperen. Frankrijk was nog altijd bezet en de oorlog moest voort. Al bijna twee jaar lagen de loopgraven onveranderlijk op hun plaats. De enige manier om een doorbraak te forceren was door aan te vallen. Het offensief kon niet worden stopgezet. Als we niet meteen doorpakten, dan kon de vijand zijn verdediging versterken en aanvullen. Hoe langer we zouden rusten, des te moeilijker het probleem werd. Vechten was onze beste kans op overleven.

Toch had ik zeer met die volgende lichterding te doen. Hier liep opnieuw een gedeelte van de bloem van onze natie hun dood tegemoet. Ze waren echter veel minder onwetend dan wij gisteren. Ik bedoel, zij hebben alle gewonden gezien die maar bleven toestromen. Sterker nog, ze moesten zich langs hen heen wringen in de loopgraven op weg naar de voorste linie. Ze zullen gezien hebben dat de grond van de loopgraaf rood zag van het bloed. Soms werd hen iets toegeroepen: "Het 10de West Yorks bataljon is in de pan gehakt" of "Van de eerste Hampshire's is niets meer vernomen". De rillingen liepen mij over de rug en ik begreep dat de aanval elders ook flink was mislukt.

In het oosten zag ik de eerste streepjes dageraad en nog was ik de loopgraven niet uit. Voor mij strompelde een man die twee scheppen als krukken gebruikte. Zijn been was gespalkt met zijn geweer als spalk en zijn puttees als verbandmiddel. Achter mij was nog zo'n stumper die hinkte, maar niets had om op te leunen. Ik gaf hem een arm. Zo bereikten we eindelijk de veldkeuken van Tiddes.

Zodra onze kok mij zag gaf hij me een volle fles water, die ik wederom gulzig aan mijn mond zette. "Dit is geen slag, maar een slachting," hoorde ik hem zeggen. Ik dronk de fles tot de bodem leeg. Een hele liter water in één keer. "Zo, dat helpt. Nu kan ik er weer een tijdje tegenaan. Zeg me nu eindelijk maar eens waar Ketel is." Tiddes, die de waterfles opnieuw stond te vullen, keek me geschrokken aan. Die blik zei alles. Voor even werd het mij zwart voor de ogen. Ketel was hier niet geweest. Tiddes had hem in ieder geval niet gezien. "Dat zegt niets," voegde hij er goedig aan toe. "Er zijn hier de afgelopen uren zoveel mannen voorbijgetrokken. Ik ben druk in de weer geweest om ze van water te voorzien. Iedereen had dorst."

Wat moest ik nu? Ik wist het niet meer. Mijn lijf voelde slap, mijn hoofd was leeg. Het was al een uur licht. Zo meteen zou er gefloten worden voor een nieuwe aanval. Naar het niemandsland teruggaan had nu geen zin. Op het weiland lagen verspreide groepjes mannen, moe gestreden, helemaal gesloopt door de vorige dag. Hun gezichten zagen krijtwit. Ze konden geen stap meer verzetten. Precies zo voelde ik mij ook. Hulpeloos, reddeloos en vooral heel moe. Ik ben ergens neergeploft. Meer weet ik niet. Waarschijnlijk ben ik meteen in een diepe slaap gevallen.

Al bijna twee etmalen waren we in touw geweest. Gistermiddag had ik één of anders hooguit twee uurtjes gedommeld. Die hele ochtend van de 2e juli was ik met geen kanon wakker te krijgen. Letterlijk niet, want ik merkte niets van de beschietingen die slechts een paar kilometer verderop in alle hevigheid weer oplaaiden. Ik hoorde de fluitsignalen niet die het begin van de nieuwe onmogelijke aanval aankondigden. Hordes ter dood veroordeelden moeten aan mij voorbijgetrokken zijn, terwijl ik daar lag in het open veld, samen met al mijn strijdmakkers van de Eerste Dag van de Slag bij de Somme. In die titel zouden wij voor eeuwig met elkaar verbonden zijn. Voorlopig lagen we in de meest vreemde houdingen bewusteloos in het veld. Zelfs door het gekriebel van Alfie de ezelin ben ik heen geslapen.

Eerlijk gezegd vraag ik me af of de granaat die midden in ons veld afging mij werkelijk heeft gewekt, of dat het de ijselijke gil was die daarop volgde. Versuft opende ik mijn ogen en wist meteen waar ik was. Aan de stand van de zon schatte ik dat het een uur of drie in de middag was. Even verderop klonk een enorm kabaal. Jammerlijke kreten van mensen werden overstemd door de gierende uithalen van een dier in nood. Temidden van een ravage en rook lag een zwaargewonde Alfie.

Ik liep eropaf. Tiddes was naast haar neergezonken en nam haar kop tussen zijn handen. Hij vloekte en huilde. Dat kon ik zien, maar niet horen, want Alfie balkte hartverscheurend. Het ging door merg en been. Ze probeerde overeind te komen, maar dat lukte niet met haar half weggeslagen onderkant. We stonden erbij en keken ernaar. Heeft u ooit een dier met pijn horen janken, mevrouw Freeman? Het is onverdraaglijk. Ik zal het kort houden. Dat deed Tiddes

uiteindelijk ook. Toen de waarheid van de situatie tot hem doordrong, stond hij op, greep het dichtstbijzijnde geweer en schoot zijn eigen lieve Alfie door haar hoofd. "Die naarlingen, die klootzakken, die vuile rotmoffen," vloekte Tiddes, terwijl hij Alfie de ogen sloot.

Nu de rust teruggekeerd was, kwam er aandacht voor de andere gewonden. Kogels maken redelijk nette wonden. Granaatscherven daarentegen rijten een mens aan flarden. Ze moeten snel behandeld worden, anders zijn ze dodelijk. Dat soort dingen leer je in een oorlog, ook al is er op voorhand niemand die het je vertelt.

De getroffen mannen werden zo goed en zo kwaad als het ging verbonden. Op de achtergrond hoorde ik Tiddes tekeergaan: "Stelletje gajes, lelijk gespuis, smerig geteisem." Onze kok had een schep gevonden en stond eigenhandig in zijn eentje z'n ezeltje te begraven. Ondertussen schold hij iedereen de huid vol, zo leek het. Even dacht ik dat hij boos was dat niemand hem hielp om Alfie te begraven, maar al snel begreep ik dat hij naar het juiste woord zocht om de Duitsers die haar dood op hun geweten hadden uit te schelden: "Geniepig boeventuig, gemene bullebakken, dierenbeulen, moordenaars."

Eerlijk gezegd hadden wij wel iets beters te doen dan zo'n groot dier te begraven! Ik had nog wel een week willen slapen, maar ik moest Ketel zoeken. Wellicht lag hij al in het ziekenhuis in Colincamps, of misschien lag hij zelfs gewoon een sigaretje te roken op onze brits daar...

Ik was niet de enige die er over dacht naar ons basiskamp te gaan. Ook alle anderen besloten na de ontplofte granaat dat het weilandje van Tiddes' veldkeuken niet veilig was en wie kon lopen aanvaardde de terugtocht. Colincamps lag niet alleen hemelsbreed tien lange kilometers verderop, ook voor ons gevoel leek het heel ver weg. In de tussentijd hadden wij onze onschuld verloren, want in zeer korte tijd had een ieder van ons geleerd hoe gruwelijk oorlog was.

Zie ons eens strompelen over het ingesleten pad door dat prachtige landschap op die stralende zomerse dag. Wie fit was ondersteunde één of twee gewonden. Samen sleepten we elkaar voort. Tegen etenstijd kwamen we in Colincamps aan. Ik hoefde niet veel te zoeken om te weten dat Ketel hier niet was. In ieder geval niet in het basiskamp.

Na een stevig avondmaal moesten we op appèl staan. Het was schrikbarend, mevrouw Freeman. Van de 700 mannen uit Accrington die de slag op de eerste juli waren ingestuurd, kwam slechts een schamel handje vol zwaargehavende kameraden terug. Al onze namen werden één voor één afgeroepen. Bij de meesten bleef het ijsig stil en was er niemand die "present" zei. Soms riep iemand "gewond" of "gesneuveld". De rest werd als vermist opgegeven. Ketel ook. En Hopper. De mannen die voor de aanval als reserve hadden moeten achterblijven keken beschaamd. In de loop der dagen kwam er nog een enkeling binnendruppelen. Net zoals er ook bij ons verdwaalden van een ander bataljon rondliepen. Maar u weet inmiddels even goed als ik dat ons bataljon die dag maar liefst 585 slachtoffers telde. Doden en gewonden.

Er was nog één plek waar ik Ketel kon zoeken en dat was in het provisorisch ingerichte ziekenhuisje verderop in het dorpje Colincamps. De ellende die ik daar gezien heb, mevrouw Freeman, was om te huilen. De stroom aan gewonden was zo groot dat onze hulppost het bij lange na niet aankon. Honderden mannen lagen onverzorgd buiten op het schoolplein en verderop in en rond de kapotgeschoten kerk op een grondzeil of een deken te wachten op hulp. Dag en nacht waren een aantal dokters en verpleegsters in de weer. Die mensen deden wat ze konden, eerlijk waar, maar het was gewoon teveel. Zij moesten verschrikkelijke keuzes maken. Degenen waarvan men dacht dat ze het toch niet zouden halen, werden aan de kant gelegd en aan hun lot overgelaten. Er waren simpelweg niet genoeg morfinetabletten voor iedereen. Nog altijd kwamen brancardiers met nieuwe aanvoer. Zij hadden haast geen gevoel meer in hun handen van het zware tillen, maar ze moesten verder, zovelen lagen op hun komst te wachten. Soldaten droegen hun gewonde kameraden op hun rug of vervoerden hen op karren en in kruiwagens. Wat ze maar in het dorp konden vinden werd gebruikt. Ambulances reden af en aan om gewonden verder te brengen naar grotere ziekenhuizen in Amiens of nog verder, naar hier in Étretat aan de kust in Noord-Frankrijk of zelfs met de trein en de boot helemaal naar Engeland.

Daar op dat plein heb ik gezocht naar Ketel. Ik ging rond met een fles water en gaf te drinken aan al die dorstige mannen, want zelfs daar hadden de verpleegsters soms geen tijd voor. Het ging om het redden van levens moet u weten. Telkens vroeg ik of ze wisten waar Ketel was, maar niemand had hem gezien. En Hopper ook niet. Ik had beloofd eerlijk te zijn, maar moet ik u

werkelijk vertellen wat voor gemene wonden een mens kan oplopen? Overal kan zomaar een hap uit iemands vlees worden genomen. Ik zag mannen die letterlijk ontmand waren en lichamen zonder neus of kaak die toch nog leefden. Er is een grens aan wat een mens kan hebben. Ook al ben ik dan de zoon van een slager en stond ik regelmatig bij mijn vader in het abattoir, toen ik de chirurgijnen naar Ketel wilde vragen ben ik kotsend naar buiten gevluht. In één seconde had ik genoeg gezien: de chirurg stond met een schort aan voor een tafel op schragen, enkeldiep in het bloed. In de hoek lag een berg met losse ledematen die geamputeerd waren. Zoals u wellicht nog weet van mijn miezerige vingertopje beschikte men amper over goede verdovingsmiddelen. Nogmaals, mevrouw Freeman, hier werd rond de klok gevochten voor het behoud van levens. Iedere seconde telde. Elders langs het front waren de omstandigheden niet veel beter, heb ik me laten vertellen door de mannen waarmee ik hier in Étretat op zaal lig. Niemand had zo'n bloedbad verwacht.

Sorry, ik moet even stoppen met schrijven. Er is werkelijk een grens aan wat een mens kan verdragen, mevrouw Freeman, dat geldt voor u als lezer natuurlijk net zo goed. Bedenk alleen alstublieft dat u het slechts hoeft te lezen, terwijl er mensen zijn geweest die dit daadwerkelijk hebben moeten meemaken. Om hen te eren en te gedenken, schrijf ik al deze feiten zwart op wit, opdat het nooit vergeten wordt. Dus zeg alstublieft niet: deze ellende is te groot om te lezen. Het was te groot om te ervaren, maar wij konden het niet wegleggen zoals bij een brief of verder bladeren zoals in een boek. Wij moesten doorgaan en die nachtmerrie beleven.

De mannen op het schoolplein die slechts een hand of een voet misten werden daarmee van harte gefeliciteerd, jawel! Zij mochten namelijk naar huis en hadden het toch overleefd. Iedereen die ook maar een beetje was op te lappen zou opnieuw naar het front worden gestuurd. Hoe velen hebben niet gehoopt op zo'n wond?!

Étretat, 14 juni 1917

Tegen de tijd dat ik overal elders gekeken had, bleef er maar één conclusie over: Ketel lag nog ergens in het niemandsland... Tien lange kilometers terug naar het front herhaalde zich hetzelfde zinnetje keer op keer in mijn hoofd als een soort mantra: "Laat hem niet dood zijn, God. Laat Ketel alstublieft niet dood zijn!"

Naast de veldkeuken lag een enorme berg met aarde. Boven op Alfie's graf zat Tiddes bij te komen van het zware werk. De zon wierp inmiddels lange schaduwen. Nog een paar uurtjes en het einde van de tweede dag van de slag was nabij. Onze kok wenkte dat ik maar even voor mezelf moest zorgen. Uiteindelijk hing ik twaalf volle veldflessen aan hun hengsels om mijn nek. Het was wederom een bloedhete dag geweest. De mannen die gevangen zaten in het niemandsland omdat ze zich door hun verwondingen niet konden bewegen, hadden vast ongelofelijke dorst. Ik wist wat me te doen stond. Hoewel het ten strengste verboden was, zou niets en niemand mij kunnen tegenhouden. Ik ging terug naar het niemandsland om Ketel te zoeken.

De stroom aan gewonden was echter al op gang gekomen, of waarschijnlijk nooit opgehouden, dus er was in de Kalverstraat geen doorkomen aan. Zodra de schemering inzette, klom ik over de borstwering en ging bovenlangs. Hier liep ik meer kans om beschoten te worden, maar ik kon zo veel sneller vooruitkomen en het was nog een paar kilometer tot de voorste linie.

Het was al donker toen ik voorzichtig door ons eigen prikkeldraad sloop en voor mij het reusachtige niemandsland zag dat nog altijd bezaaid lag met mensen. Sommige gewonden waren inmiddels bewusteloos, anderen kermden van de pijn. Ik stond me net te oriënteren op welke hoogte wij ongeveer waren overgestoken, toen iemand mij bij m'n enkel greep. Hij liet niet los voordat ik beloofde hem naar onze linies te slepen. Dat heb ik toen maar gedaan en wrong mij een halfuur later terug door het prikkeldraad.

De Duitsers schoten op alles wat bewoog. Ik kroop van trechter naar trechter. Grote granaattrechters waren een toevluchtsoord voor vele gewonde soldaten. Telkens keek ik of Ketel ergens was en liet een veldfles voor de mannen achter. Sommigen vroegen om "een laatste sigaret", maar die had ik niet. Af en toe kwam ik brancardiers tegen, maar er waren teveel gewonden om allemaal door hen geholpen te kunnen worden. Ik zag mannen met de meest verschrikkelijke verwondingen zichzelf richting onze eigen linies proberen te slepen. Zij hadden al 36 uur op hulp liggen wachten en begrepen dat die ook deze nacht niet zou komen.

Het was moeilijk om niet op iemand te trappen. Zo was er een man - ik dacht dat hij dood was - totdat hij opeens "pas op, kerel!" fluisterde toen ik over hem heen probeerde te stappen. Die vent was er zo ellendig aan toe, mevrouw Freeman, dat ik ook hem naar de beschutting van onze eigen linies heb geholpen.

De rest van de nacht doorkruiste ik het niemandsland op zoek naar Ketel, maar kon hem niet vinden. Met ieder uur dat verstreek werd ik wanhopiger. Het was 's nachts maar zes uur donker. Die tijd vloog voorbij en de minuten tikten onverbiddelijk door. Ik moest Ketel voor zonsopgang vinden. Wanneer hij een van de gewonden was, dan zou hij vast niet nog een dag zonder water kunnen overleven in die moordende zon. Als hij dood was, dan wilde ik dat ook weten. Dan zou ik hem meenemen en begraven.

Door onze kortgeknipte haren en uniformen leek iedereen op elkaar. Hoeveel lijken heb ik niet omgedraaid die nacht. Ze waren stijf en koud. Toch kon ik het niet helpen te denken dat de doden beter af waren dan de overlevenden die naast hen lagen te creperen. Sommige lichamen waren onherkenbaar. Wat als Ketel door een voltreffer geraakt was? Zou ik hem dan moeten identificeren aan zijn kookpot? Het kwam nu wel goed uit dat Ketel zo onafscheidelijk was van zijn talisman, want de meeste mannen aan wie ik vroeg of ze Ketel ook gezien hadden, wisten over wie ik het had: die jongen met zijn kookpot! Onze Hopper, de dief met de mondharmonica, was veel minder bekend. Toch kreeg ik telkens nul op het rekest. Niemand wist waar Ketel was gebleven.

Ik stuitte op een brancardier die in zijn eentje een gewonde op een grondzeil probeerde voort te slepen. Zijn maat was omgekomen. Toen hij mij zag, vroeg hij om mijn hulp en ik kon hem niet weigeren. Met ieder aan een kant droegen we het armzalige hoopje mens naar onze eigen linie. Hoewel we het grondzeil half en half over de grond lieten slepen, was onze vracht ontiegelijk zwaar. Met extra bewondering keek ik daarna naar de mannen die onvermoeibaar hun brancards droegen en de hele nacht doorwerkten om zoveel mogelijk mensen te redden.

Aangekomen bij de eerste loopgraaf liet ik hen echter in de steek. Hier moest een ander het grondzeil maar van mij overnemen. Ketel lag nog altijd ergens in dat vermaledijde niemandsland. De tijd begon te dringen. Waar kon hij zijn? Waar moest ik nog zoeken? Had ik alleen maar *gedacht* dat Ketel achter mij liep, terwijl het al die tijd al Dugger was geweest? In dat geval moest ik helemaal naar de Duitse linies terug. Dat was gekkenwerk. Dat was levensgevaarlijk. Maar ik deed het toch. Ik moest en zou hem vinden. Hoe kon ik zelf verder leven zonder te weten wat er met mijn vriend was gebeurd? Ik wilde hem zien, in mijn armen houden, afscheid nemen, redden wat er te redden viel. Dus ik ging. Voorzichtig kroop ik van trechter naar glooiing, verstopte me achter bosjes brandnetels en de lijken van kameraden. Het gejammer van zoveel mannen in stervensnood, de wanhoop nabij, zal mijn oren nooit meer verlaten. Ook zij wisten dat deze nacht ten einde liep. Hoe dichterbij ik bij de Duitse linie kwam, des te zekerder voorvoelden de mannen dat zij hier een eenzame dood zouden sterven. Zou God hun smeekbeden werkelijk gehoord hebben vanuit deze godvergeten plaats?

Opeens klampte een van die kerels zich aan mij vast en weigerde los te laten. "Help mij!" fluisterde de verdoemde. Maar wat kon ik doen? Het was zelfmoord om hem van zo dicht naast de Duitse linie te verplaatsen. Ik probeerde me los te maken. Zijn doodsangst gaf hem echter zoveel kracht dat ik mij niet kon bevrijden. "Je moet me helpen!" eiste hij op iets luidere toon. "Ssst," siste ik hem toe, maar het was al te laat. Op nog geen vijftig meter afstand hadden de Duitsers ons gehoord. Er verscheen een kop boven de borstwering. Hij richtte zijn geweer. Mijn hart stond stil.

Eerlijk gezegd weet ik niet hoe ik ben losgekomen. Heb ik de gewonde man getrapt? Een medestrijdmakker uit Barnsley? God, laat het niet waar zijn! Misschien kwam het ook gewoon omdat de Duitser hem als eerste doodschoot. Daarna werd het geweer op mij gericht. Dat moment heb ik niet afgewacht. Met drie passen en een snoekduik lag ik in de modder van een trechter. Modder? Het had wel veel geregend een aantal dagen geleden, maar dat water zou allang zijn opgedroogd door de ongenadige zon. Het was aarde vermengd met bloed. Toch duwde ik mijn hoofd er stevig tegenaan, want de kogels joegen langs mijn kop. Een aantal doden die in de granaattrechter lagen werden opnieuw geraakt. Ik hoorde het doffe geluid van de inslag en voelde de trilling door hun lijf. Met hun dode lichamen beschermden ze mijn leven. Daardoor heb ik het gered.

Na een paar minuten hield het schieten op. De Duitsers dachten waarschijnlijk dat ze mij geraakt hadden. Ik durfde niet meteen uit de trechter te komen, maar de drang om verder te gaan met zoeken was zo groot, dat ik wellicht hooguit tien minuten in die trechter heb gelegen. Kostbare minuten, want het was alles of niets.

Dat realiseerde ik mij zozeer, dat ik zodra het ook maar enigszins kon naar een trechter ben gekropen in het midden van het gebied waar ik dacht de grootste kans te maken om Ketel te vinden. Van de stijve lijken die daar lagen bouwde ik een muurtje aan de kant van de Duitse linie. Daarachter stak ik mijn hoofd boven de rand van de trechter, zo hoog als ik durfde, wachtte een zo stil mogelijk moment af, dat eigenlijk niet echt kwam, want overall klonk het geluid van schieten, kreunen, rochelen en kermen. Ik verzamelde al mijn moed en riep keihard in het niemandsland: "Ketel!"

Onmiddellijk begonnen de Duitsers in mijn richting te schieten, van verschillende kanten. De stapel met lijken viel zelfs om door het geweld. Maar ik zat met een bonzend hart op de bodem van de trechter. Voor een moment, vlak voordat de Duitsers hun geweren hadden kunnen richten, dacht ik werkelijk de stem van Ketel gehoord te hebben! "Ro? Ben jij dat?" Heel zwak, maar hij leefde dus nog! Ik kon niet wachten om op het geluid af te gaan, maar het moest. De Duitsers hielden mij nog in de gaten en ik mocht mezelf niet voor mijn kop laten schieten nu ik zo dichtbij was.

Zelfs toen het vijandelijke vuur mij met rust liet, kon ik niet meteen de trechter verlaten. Die minuten duurden eindeloos, dat zult u begrijpen. Zodra brancardiërs een eindje verderop betrapt en

beschoten werden, zag ik mijn kans schoon. Ik glipte over de rand en zocht in de richting waarvan ik dacht dat het geluid gekomen was. Tot mijn grote teleurstelling vond ik Ketel niet. Ik maakte de cirkel groter, zocht in ruimere kringen, maar Ketel leek daar niet te zijn. Aan het geluid van de vogels kon ik horen dat het krieken van de ochtend nabij was. Als een bezetene schoof ik van lichaam naar lichaam. Ketel moest hier ergens zijn. Ik had hem gehoord, toch? Ik ging aan mezelf twijfelen. Nee, ik wist het zeker. Ik had hem gehoord! De vraag was alleen vanuit welke richting en hoe ver? Dat was niet te horen geweest. Dus zocht ik verder weg van de krater en aan de andere kant. Wanhopig. Haast roekeloos.

Langzaam werd het licht. Het was tijd om te stoppen met zoeken, maar ik kon Ketel hier niet achterlaten. Nu weglopen was zijn doodvonnis tekenen. Ik ging op de grond liggen, alsof ik een van de lijken was. Fluisterde zijn naam en luisterde intens of ik nogmaals zijn stem hoorde. Dan schoof ik op mijn buik een stukje verder en herhaalde het ritueel.

Tot mijn onuitsprekelijke verdriet hoorde ik hem niet meer. Ik had alles willen geven om hem te vinden, maar toen ik de kleuren om mij heen kon onderscheiden, werd het te licht om nog langer in het niemandsland te blijven. Dat zou zeker mijn eigen dood betekend hebben.

Met lood in mijn schoenen liet ik mij pas op het allerlaatste moment in onze eigen loopgraaf zakken. Het was de ochtend van de derde juli en ik had Ketel niet gevonden. Nu was alles voorbij. Ik heb daar een potje zitten janken. Dat kon ik toen nog. Ik had de neiging om te schreeuwen: Ketel, Ketel!, maar wanneer hij had geantwoord, zou hij ter plekke geëxecuteerd zijn. Ik moest daar weg voordat ik domme dingen zou doen, stond op en liep weg van het front, weg van Ketel en weg van de langste nacht van mijn leven. Een nacht die nooit meer echt zou eindigen, zo voelde het.

Bij de veldkeuken ving Tiddes mij op. Hij gaf me een sterke kop koffie plus een aantal broodjes met appeljam. Ik wou niet meer leven, maar at die broodjes op om onze kok een plezier te doen en ze smaakten toch wel best. Tenslotte had ik zwaar lichamelijk werk gedaan de hele nacht. Op een vreemde manier voelde ik me met Tiddes verbonden. Ook hij had zijn beste kameraad verloren, al was dat dan een ezel.

Tiddes stak me een krant toe. "Moet je kijken!" U heeft die krant gezien, mevrouw Freeman. De slag om de Somme was voorpaginanieuws en droeg de jubelende kop dat wij moedige Engelsen al voetballend onze glorieuze overwinning tegemoet waren gegaan! U weet inmiddels wel beter. De rijen en rijen namen en foto's van gesneuvelde soldaten verderop in diezelfde krant spraken natuurlijk boekdelen. Door het systeem van de vriendenbataljons werden door deze veldslag in één keer hele dorpen in rouw gedompeld. Waarschijnlijk waren bij u in de straat alle gordijnen van de ramen tijdenlang gesloten, ten teken dat men een kind verloren had. In sommige gezinnen zelfs twee zonen tegelijk. Hele fabrieken waren hun werknemers kwijtgeraakt.

Natuurlijk is het waar dat er ook een groep mannen op 1 juli achter een voetbal had aangerend. Kapitein Nevill van de 8e East Surreys was pas 22 jaar oud en had in zijn jeugdig optimisme tijdens zijn verlof vier voetballen gekocht, voor elk van zijn vier pelotons eentje. Hij hoopte dat zo'n bal de spanning een beetje zou breken. Kapitein Nevill had voor deze tactiek zelfs toestemming van hogerhand, mits de rijen gesloten zouden blijven. Het peloton dat de voetbal het eerste in een Duitse loopgraaf zou schieten kreeg een prijs. Het feit dat zijn pelotons het dorp Montauban in bezit namen, werd de volgende dag geroemd in alle kranten. Dat was wat je noemt zeer selectieve berichtgeving, want de rest van de slag was een totale mislukking. Hun overwinning lag trouwens niet aan die voetballen. Dit deel van het front werd toevallig minder sterk verdedigd en het prikkeldraad was beter verwoest. De prijs voor het winnende team is overigens nooit uitgedeeld, want kapitein Nevill is zelf gestorven die dag.

Het spreekwoord zegt dat in tijden van oorlog de waarheid altijd het eerste slachtoffer is en dat is waar. Het was voor ons die het hadden meegemaakt ronduit schokkend om de bombastische taal van het krantenartikel te lezen. Woorden als eer en glorie klonken hol in onze oren. De journalist had de waarheid moeten schrijven. Daar hadden wij recht op. "Waarheid is schoonheid" had Ketels favoriete dichter Keats al gezegd. De kranten hadden moeten vertellen hoe de mannen bij Gommecourt, die links van ons streden, de dood zijn ingejaagd. De aanval daar was slechts bedoeld als afleidingsmanoeuvre. Weet u wat dat betekent? Dat alle voorbereidingen in het volle zicht van de vijand waren uitgevoerd in de hoop veel Duitse troepen naar die kant van het front te trekken. Het dorp Gommecourt daadwerkelijk veroveren was echter totaal onmogelijk en dat wisten

de legerleiders ook. Iedereen die op Gommecourt is afgestuurd, is willens en wetens opgeofferd, mevrouw Freeman, zodat er minder Duitsers op onze bataljons van een paar kilometer verderop zouden schieten. Dát hadden ze moeten schrijven!

Of over wat er aan onze rechterhand gebeurde. Daar lag het dorp Beaumont-Hamel. Of zeg maar liever fort. De Duitsers benutten namelijk iedere richel, kloof en heuvel. Elke boerderij was in de loop der tijd omgebouwd tot een heus bolwerk. Natuurlijk was in die regio de grootste mijn ontploft, die een krater van honderd meter breed en dertig meter diep had geslagen. Maar de "onsterfelijken" van de 29e divisie werden net zo hard te grazen genomen als wij. Walton, de zoon van de oude Chelsea was daar inderdaad één van. De Newfoundlanders moesten vanuit hun reservelinie bovengronds aanvallen, omdat hun loopgraven vol zaten met terugkerende gewonden. De meesten hebben zelfs hun eigen prikkeldraad niet gehaald! Bijna overal langs het front was de aanval een even grote mislukking als bij ons, maar daarover stond niets in de krant, dat mocht het thuisfront niet weten.

Het spijt me dat ik u hiermee lastigval, mevrouw Freeman, maar ik neem aan dat u niet alleen geïnteresseerd bent in Ketel. Dit is de slag waar hij zijn leven voor gaf en zovelen met hem. Ik wil u vertellen wat er met deze jongens gebeurd is, wat zij hebben meegemaakt. Het gaat om honderdduizend keer een Ketel. Dat mag nooit vergeten worden. De meesten van hen kunnen het niet meer navertellen. Zelfs niet de groepen die in eerste instantie enorme winst hadden geboekt, zoals de legendarische Ulstermannen. Zij kregen een zwaar versterkt bolwerk in handen, de Schwaben Redoubt die het hele gebied overheerste, maar de troepen aan hun flanken hadden minder succes. Daardoor raakten de mannen uit Ulster geïsoleerd. Er kon geen versterking gestuurd worden. Net als bij ons was halverwege de middag de munitie op en waren de mannen uitgeput. Hun succes liep uit op een verschrikkelijke tragedie. Daarover lazen wij geen woord!

Gedenk in uw gebeden alstublieft ook de mannen uit het mijnwerkersdorp Tyneside. De Schotse brigade werd voorafgegaan door hun doedelzakspelers en de Ierse brigade stapte voort op het ritme van een grote trom. De kogels maakten geen onderscheid. Geen van hen keerde terug. Dat was de waarheid, mevrouw Freeman. Wij voelden ons verraden door de lyrische stukken in de krant. De kloof tussen het thuisfront en ons werd daardoor alleen maar groter. Wie zou onze apathie begrijpen, onze zwijgzaamheid en nachtmerries?

Wij hadden in één dag geleerd hoe gruwelijk oorlog is. Wat moest er van ons worden? We waren niet alleen onze onschuld kwijt, maar ook ons leven. Zelfs wanneer wij de slag hadden overleefd. Hoe moesten wij nu verder? Wat hadden wij nog voor toekomst? Wij waren verloren. Onze hele generatie. Zo jong nog en van het leven hadden wij niet veel meer gezien dan zinloosheid en dood. Konden we ons ooit nog aanpassen aan het gewone leven? Onze illusies en idealen hadden we verloren. Wij waren aangetast; voor de rest van ons toekomstige bestaan getekend.

Étretat, 21 juni 1917

Omdat ik niets meer te verliezen had, kwam ik tot mijn wanhoopsdaad. Het was krankzinnig, dat wist ik, maar ik ging het gewoon doen. Eigenlijk was het Ketel die mij het idee influisterde. Althans, dat mag ik graag denken. Voordat Tiddes namelijk weer aan de slag ging om iedereen van koffie te voorzien en mij alleen liet met de krant, zei hij iets dat mij raakte: "Ze zijn nog niet echt weg. Ze zullen nooit echt weg zijn, onze makkers. In je hoofd kun je nog met je vriend praten. Dat doe ik ook tegen Alfie. Dat troost." Ik probeerde het en merkte dat Tiddes gelijk had. Daarnet in de loopgraaf bij het niemandsland, toen ik het idee had dat Ketel mij kon horen, wilde ik alleen maar schreeuwen, laten horen dat ik hem niet vergeten was. Hier op de grote Alfieberg was het echter uiterst prettig om in mijn hoofd stilletjes tegen Ketel te praten. Daar ben ik die dag mee begonnen om er nooit meer mee op te houden.

Ik stelde mij Ketel voor, niet met dat kortgeschoren koppie, maar zoals hij de afgelopen twee jaar naast mij had geleefd met zijn prachtige ravenzwarte haren en intense grijze ogen. Zonder moeite raakten we aan de praat en haalden herinneringen op zoals we vaak en graag deden. Voor even ging ik helemaal op in een andere wereld. Zelfs toen de Ketel in mijn hoofd mij wees op de

werkelijke wereld om mij heen: hoeveel vredigheid er uitging van de kastanjeboom waar ik onder zat en van het fluiten van de merel iets verderop. Het was net alsof hij naast me zat en we alles samen deelden net als voorheen. Opeens begon Ketel over zijn favoriete onderwerp: Kerstmis 1914. Dat bracht mij op een idee. Hijzelf bracht mij op het idee!

Ik sprong op, zwaaide naar Tiddes en ging op weg. Het was nog vroeg in de ochtend en ik had de volledige tien kilometer naar Colincamps voor mij liggen om het plan verder uit te denken. Natuurlijk was het onmogelijk, maar ik ging het toch proberen. In het basiskamp trof ik Duke en Paddington aan een tafel in de kantine. Ze wenkten mij en toen ik bij hen ging zitten, sloegen ze mij stilzwijgend en veelbetekenend op de schouders. Iedereen wist dat ik Ketel had gezocht en mijn zoektocht had moeten opgeven.

Op tafel stonden allemaal overheerlijke gerechten. Er was een stroom van postpakketten van het thuisfront voor soldaten die inmiddels niet meer onder ons waren. Alle etenswaren daarin bedorven snel in de hitte van de afgelopen dagen en dus werden ze onder ons verdeeld. Terwijl wij ons tegoed deden aan allerlei lekkernijen, vertelde ik mijn kameraden over het plan. Eigenlijk meer om het verder met hen uit te werken en te bedenken wie ik eventueel voor deze levensgevaarlijke actie zou kunnen vragen. Ze waren echter meteen voor en boden aan zelf degenen te zijn die mij hielpen. Verbijsterend!

Het was een wonder dat Paddington hier nog rondliep met zijn gewonde hand en geen koorts gekregen had zoals ik toen. Misschien omdat er bij hem geen aarde in de wond was gekomen en er vrij snel jodium overheen was gegooid. Paddington werd dan ook van alle kanten gefeliciteerd, want deze verwonding was misschien ernstig genoeg om voorgoed naar huis te mogen terugkeren en nu bood deze fantastische kerel vrijwillig aan om zichzelf nog een keer in de gevarezone te begeven. Sterker nog, ook Duke wou meedoen. "Dat hoeft niet Duke, ik vind wel iemand. Denk aan je dochtertje." Maar Duke had zijn besluit al genomen. "Juist voor mijn dochtertje! Hoe kan ik ooit naar haar terugkeren als ik niet alles heb gegeven voor de veiligheid van het wereld waarin zij woont en voor het leven van de mensen om mij heen?!"

Toen de knoop eenmaal was doorgehakt, gingen we meteen op pad. Er was geen tijd meer te verliezen omdat ieder uur telde. Eerst liepen we langs de EHBO-post van Colincamps voor alle behoeften. Het was nog een heel gedoe om de lange paal met de grote Rode Kruisvlag uit de grond te trekken. Paddington was dan wel sterk, maar hij kon slechts één hand gebruiken. Andere mannen zagen ons bezig en kwamen helpen. Toen ze hoorden van de plannen konden ze hun oren niet geloven. Velen sloten zich bij ons aan om te zien of we het echt zouden uitvoeren. Ze konden het niet geloven. We zorgden dat ze allemaal een Rode Kruisband om hun bovenarmen deden en namen daarvan ook nog een hele doos mee. Bovendien sleepten we alle brancards mee die we konden vinden en die overdag doelloos op de grond lagen naast de brancardiërs die in de schaduw uitgeput lagen te slapen.

Een lange rij mannen legde midden op de dag in de kokende hitte de tien kilometer af naar de veldkeuken van Tiddes. Hoe moe we ook waren, de gedachte aan wat we gingen doen gaf ons nieuwe energie. Ook hadden we voor voldoende water gezorgd, zodat we de afstand in een redelijk korte tijd van tweeënehalf uur aflegden. Zelf was ik natuurlijk al eindeloos in touw en liep deze tocht voor de tweede keer, maar het feit dat er zoveel jongens met me megingen gaf me vleugels. De gedachte aan Ketel deed de rest.

Op het veldje bij Tiddes zochten we even de schaduw van de kastanjeboom om wat uit te rusten. We dronken meerdere mokken thee met heel veel suiker en een beetje melk. Daar knapten we van op. Onze kok krabde op zijn hoofd toen hij van het plan hoorde. "Jullie zijn gek!" riep hij. "Dit is pure zelfmoord!" Toen we opstonden om verder te gaan, nam Tiddes afscheid alsof hij ons nooit meer terug zou zien. Dat was het moment waarop de twijfel bij mij toesloeg. Dat ik zelf bereid was om mijn leven te geven was nog tot daaraan toe, maar straks had ik de levens van alle deze mannen op mijn geweten!

Voorlopig waren we eerst nog wel even bezig om alle spullen bij de eerste linie te krijgen. De vlaggenmast was zo lang dat hij niet door de bochten van de loopgraven paste. Een aantal mannen moest de paal boven hun hoofd vervoeren, zodat de lange houten stok boven de greppel uitstak. Het kostte zoveel kracht dat we regelmatig moesten rouleren. Onderweg trokken we behoorlijk wat bekijks en steeds meer mensen sloten zich aan, of kwamen in ieder geval mee om te kijken. Al met

al bereikte onze stoet pas in de namiddag de voorste linie. We lieten ons op de bodem van de loopgraaf zakken om even uit te rusten en te overleggen. De punt van de paal stak waarschijnlijk boven de borstwering uit. De andere kant waar de vlag zat rustte op de grond, maar ik zag dat Dugger de vlag vasthield om hem te beschermen tegen de modder. Dat kleine gebaar ontroerde mij. Die arme Dugger had zich beroerd gevoeld toen Ketel onvindbaar was. Hij voelde zich medeverantwoordelijk, omdat ik hem voor mijn vriend had aangezien en hij wilde het zo graag goedmaken. Onbewust had ik het Dugger inderdaad verweten, besepte ik nu. Met een hoofdknik vergaf ik hem en zag de opluchting aan de tranen in zijn ogen. Een mens is zelfs in de grootste ellende tot liefde in staat, mevrouw Freeman, dat zal ik nooit vergeten.

Ik wilde niet langer wachten en stond op. Paddington en Duke voegden zich bij mij. "Weten jullie het zeker?" vroeg ik voor de laatste keer. Ze knikten vastbesloten. We omhelsden elkaar en namen afscheid voor het leven, net als daarnet van Tiddes. Hoogstwaarschijnlijk zouden we over vijf minuten alle drie dood zijn.

Ik haalde diep adem en zei met luide stem tot allen die daar stonden: "Daar gaan we! Voor alle mannen van Engeland!" Op dat teken manoeuvreerde een deel van de mannen de vlaggenmast zó dat de onderkant op de bodem van de loopgraaf kwam te staan. Toen duwde de rest de paal met vereende krachten omhoog. Daar stond hij, fier rechtop. De vlag ontvouwde zich. Er was amper wind. Toch zag men heel duidelijk dat hoog boven onze loopgraaf een vlag van het Rode Kruis uittorende. Dat moesten ze bij de Duitsers zeker ook zien. Dat kon niet missen. Meestal schoten zij op alles wat aan onze kant bewoog, maar de beschietingen bleven deze keer uit. Kwam het omdat dit ding duidelijk een vlag was en geen vijand, of hadden ook de Duitsers respect voor dit internationale teken van zieken en gewonden? We zouden het snel genoeg weten.

Het uur van de waarheid was aangebroken. Geen idee wat mijn laatste gedachten waren. Waarschijnlijk niets diepzinnigs. Mijn hoofd was heel vaak vol met watten wanneer het erop aankwam. Ik sloeg een kruis, zei een laatste schietgebed, zette me met één been af op de vuurtrap en stond toen met een sprong boven op de borstwering. "Precies zoals Ketel altijd deed". Dat had best eens mijn allerlaatste gedachte kunnen zijn daar aan de rand van het open niemandsland. Ik rechte mijn rug en ging pal naast de vlaggenstok staan. Mijn gezicht in de richting van de Duitse linies. Wanneer ik doodgeschoten zou worden, dan moedig als een man. Er ging een seconde voorbij. En toen nog een. Ze leken een eeuwigheid te duren. Secondes die besloten over leven en dood. Maar ik hoorde geen kogels en ik voelde geen pijn. Vijf seconden, tien seconden, en ik stond hier nog in het volle zicht van het stralende daglicht.

Naast mij voelde ik beweging. Die dappere Paddington verscheen ook boven de rand van onze loopgraaf en kwam naast mij staan aan de andere kant van de vlaggenstok. Zo'n grote kerel, die zagen ze zeker. Daar stonden wij, naast elkaar, met hoog in de lucht de vlag van het Rode Kruis tussen ons in. Aan de overkant verschenen allemaal nieuwsgierige Duitse hoofden boven de borstwering. Ze hadden nog altijd niet geschoten. Om onze bedoeling nog beter duidelijk te maken, reikte Duke mij vanuit de loopgraaf een brancard aan. Die zette ik rechtop naast mij neer en wachtte af. Tot mijn grote verwondering verscheen niet lang daarna een witte zakdoek boven de loopgraaf van de Duitsers. Het ding was zeker niet meer smetteloos wit en leek wat onhandig aan de punt van een eenvoudige wandelstok geknoopt, maar voor mij had er geen mooier gebaar kunnen bestaan.

Er verscheen ook een man achter die stok aan boven de borstwering. Eerst voorzichtig zijn gehelmde hoofd, toen de rest van zijn lijf, totdat hij net als wij van top tot teen in het volle zicht van zoveel vijanden aan de uiterste rand van het niemandsland stond. Iedereen wachtte af. Wij ook. Hoelang hebben wij daar vol spanning tegenover elkaar gestaan? Een hele ademhaling? Twee misschien? De wereld hield in ieder geval zijn adem in, zo leek het. Toen stak die man zijn stok omhoog en zette een pas in onze richting. Ik hield van hem! Echt waar! Nog altijd als ik aan die Duitser denk zwelt mijn hart in mijn borst. Hij had 1 en 2 juli meegemaakt en ook zeker voldoende dagen waarop zijn eigen leger evenzeer was afgeslacht. Deze man wist wat oorlog was en toch durfde hij zijn vijand voldoende te vertrouwen om deze handreiking te maken.

Wij probeerden ook een stap te zetten, maar de vlaggenstok was te zwaar om in je eentje te verslepen. Zeker voor Paddington die maar één hand had. Zonder aarzeling stapte Duke uit de loopgraaf om hem te helpen de onderkant van de paal over de borstwering te tillen en er samen

mee in de richting van het niemandsland te lopen. Ik droeg de brancard. Stap voor stap liepen we door een opening in ons prikkeldraad. De Duitse officier verscheen aan de andere kant van het zijne. Langzaam verplaatsten we ons door het onbetreedbare niemandsland. Vanuit de linies werden we van alle kanten in de gaten gehouden. Het was overal zo stil, alsof je een speld zou kunnen horen vallen.

Zo behoedzaam mogelijk liepen we in een rechte lijn op elkaar af. Vier totale vreemden en elkaars grootste vijanden. Het ging nog steeds goed. Bijna halverwege stond de Duitse officier opeens stil en hief zijn hand naar ons op. Tot hier en niet verder, leek hij te zeggen. Even was ik in verwarring, maar Paddington salueerde met zijn verwonde hand aan zijn helm. Toen sprongen ook wij in de houding, Duke en ik, en brachten de hoge militair de eervolle groet die hem toekwam al behoorde hij dan tot het vijandelijke kamp. Hij groette terug, draaide zich om en gaf een teken. Weer schrok ik. Was dit een commando aan het vuurpeloton om ons te executeren? Eigenlijk gek dat ik dat dacht. Zo bewust was mijn geest blijkbaar steeds van het gevaar dat wij liepen, zelfs nu het al een paar minuten goed ging.

Op het teken van de Duitser kwamen echter een heleboel mannen van de medische dienst uit hun linies en begonnen onze gewonden tot halverwege het niemandsland te verslepen. Duke, Paddington en ik keken elkaar aan. We wisten niet wat we zagen. Voor een moment was iedereen aan onze kant nog bevroren, maar daar maakte een uitnodigend gebaar van de hoge Duitse officier snel een einde aan. Hij wenkte naar de soldaten uit onze linies. Kom maar te voorschijn, zei die hand. En dat deden ze. De groep mannen achter ons drong zich uit de loopgraven en verspreidde zich over het niemandsland op zoek naar gewonden. Alles geschiedde in volstreekte stilte. Wel ging er een soort zucht van opluchting door de op de grond liggende gewonden. Sommigen riepen om hulp om te melden dat ze nog leefden.

Ik bedacht me geen ogenblik meer en rende naar de krater waar ik dacht de stem van Ketel voor het laatst gehoord te hebben. Duke volgde mij op de voet. Nu hij stil mocht staan, kon Paddington de vlaggenmast met één hand makkelijk vasthouden. Ik gaf de brancard aan Duke en riep Ketels naam. Als een razende rende ik heen en weer tussen allerlei groepjes van doden en gewonden. Er waren genoeg mensen om de rest te redden. Ik zocht Ketel.

"Ketel, waar ben je?" Hij zou toch niet dood zijn? Het had vast te lang geduurd. Oh God laat het niet waar zijn! "Ketel?! K E T E L !!!" Ik zocht en zocht.

Opeens hoorde ik heel zacht mijn naam. "Ro". En toen nog een keertje "Ro". Hees en schor, maar duidelijk Ketel. En nog kon ik hem eerst niet vinden, al was het ook klaarlichte dag. Het geluid leek steeds van een andere plek te komen. Pas toen we bijna over hem struikelden, herkende ik hem. "Ketel!" Hij lag met zijn gezicht voorover op de grond tussen twee lijken ingeklemd. Het zag er akelig uit. Voorzichtig trok ik een van de stijve dode lichamen van hem af en knielde bij hem neer. "Ro," fluisterde hij, "ben je daar? Ik wist wel dat je mij niet in de steek zou laten." Ik pakte zijn hoofd tussen mijn handen en gaf een kus op zijn kruin. "Ik ben er voor je, broertje." Ketel had zich nog niet bewogen, maar hij leefde nog.

Duke kwam met de brancard. Die legden we samen naast Ketel op de grond en toen probeerden we zo behoedzaam mogelijk het lichaam van mijn vriend om te keren. Toch gilte Ketel het uit van de pijn. Zijn uniform zag zwart van het geronnen bloed. Hij was zo te zien door kogels geraakt in zijn schouder en heup. De kookpot zat nog steeds vastgebonden op het midden van zijn romp. "Die heeft hem gered", wees Duke op het gehavende zwarte ding. Waarschijnlijk had hij gelijk. Niet zozeer als schild tegen de kogels, maar doordat Ketels romp op de pot rustte had hij zelfs wanneer hij bewusteloos raakte of sliep in die vooroverliggende houding adem kunnen halen. Al leek het mij geen pretje om bijna twee etmalen met het volle gewicht van je lijf op de rand van een kookpot te moeten rusten.

Ketel kermde nog altijd van de pijn. Door het omdraaien hadden wij de wonden weer opengemaakt. Voorzichtig gaf ik hem water. Gulzig dronk hij een halve liter in één keer op. Wat zal hij een onvoorstelbare dorst hebben gehad! Zijn bijna levenloze doodstilliggende lichaam leek even hernieuwde kracht te krijgen. Ik zat naast hem gehurkt en draaide net de veldfles dicht, toen Ketels hand mij bij m'n nek greep en mijn hoofd heel dicht bij het zijne trok. Gelukkig legde ik mijn voorhoofd tegen dat van hem. We waren weer broeders. We waren verenigd. Nu kon er niets meer gebeuren. Maar ik had het mis. "Help me," hoorde ik Ketel fluisteren. "Jij bent mijn zielsmaat,

alsjeblieft, maak er een eind aan".

Mijn hart stond stil. Geschrokken keek ik in zijn grijze ogen die mat stonden en bloeddoorlopen waren. "Ik ga dood," herhaalde Ketel, "ik zal de nacht niet halen. Laat me niet creperen. Geef me een genadeschot." Een eindeloos moment lang keek ik mijn vriend aan. Ik wist dat hij het meende, maar ik kon het niet, mevrouw Freeman. Echt, ik wilde er niet eens aan denken. Had ik Ketel net teruggevonden en nu dit. Nee, dat kon ik niet over mijn hart verkrijgen. Tiddes had geen moment geaarzeld toen hij zag hoeveel pijn Alfie leed. Maar ik was een lafaard. Mijn eigen leven had ik in de waagschaal gelegd om mijn vriend te vinden. Er is echter nog veel meer moed voor nodig om iemand waar je van houdt het leven te benemen. Ik kon het niet.

Ketel zag me twifelen. "Ook niet als cadeautje voor mijn verjaardag?" probeerde hij, "als het tenminste nog steeds 3 juli is..." Verrek, dat was waar ook. Vandaag werd Ketel 19 jaar! "Eindelijk oud genoeg om je in te schrijven voor het leger," grapte ik om hem af te leiden. We schoten allebei in de lach, waardoor Ketels gezicht direct daarop vertrok van pijn. Duke toverde twee morfinetabletten te voorschijn. Hij feliciteerde Ketel met zijn verjaardag en stopte de twee tabletten toen als een soort verjaardagscadeautjes in zijn mond. Ik kon Duke wel zoenen. Ook toen hij de knoop doorhakte, opstond en besloot dat het tijd was om Ketel daar weg te halen.

We gingen allebei aan een uiteinde van de brancard staan en tilden hem op. Voorzichtig manoeuvrerend liepen we door het niemandsland. Overall liepen mensen te zeulen met gewonden of op zoek naar nieuwe. De Duitsers hielpen nog steeds mee door de slachtoffers die dicht bij hun linies gevallen waren naar het midden te verplaatsen. Paddington stond trouw op wacht naast de vlaggenstok.

Aan de rand van onze loopgraaf moesten we de baar even neerleggen om zelf in de diepte te springen. Ketel kreunde van pijn. Iedere beweging deed hem zeer. Het werd een helse tocht door de bochtige verbindings- en toegangsliepgraven, maar we hadden geen keus. Zo bewegingloos mogelijk probeerden we vooruit te komen. Duke voorop en ik bij zijn voeten. "Ketel, jongen, houdt vol! We zijn er bijna," sprak ik hem moed in en mezelf misschien nog wel meer. Ketel tilde zijn hand een centimeter op ten antwoord en legde hem toen weer tegen de kookpot. Die idiote zwarte pot die nog altijd boven op zijn buik vastgebonden zat en half onder zijn hemd uit stak. Ik schoot er bijna van in de lach. Misschien ook van opluchting dat het plan gelukt was en dat ik Ketel eindelijk had gevonden.

Zo bereikten we de veldkeuken van Tiddes. Onze kok keek alsof hij water zag branden, toen hij ons in levende lijve terugzag, mét Ketel nog wel. Van blijdschap maakte hij een gek rondedansje, maar schrok toen hij beter naar Ketel keek. De tocht had veel van Ketels krachten geveerd. Ik zag ook wel dat het geen zin meer had om door te lopen naar Colincamps. Geen ziekenhuis op aarde zou nog iets voor mijn vriend kunnen doen. We zochten een rustig plekje uit in de schaduw onder de kastanjeboom en legden de baar zo zachtjes als we konden op de grond. De brancard was alleen hard nodig om andere gewonden te vervoeren, dus moesten we Ketel nog één keer verschrikkelijk pijnigen. Ik ging aan zijn hoofdeinde zitten, met mijn rug tegen de boomstam, greep Ketel onder zijn oksels en trok hem naar mij toe. Duke had Ketels uniformbroek gepakt en hielp hem aan zijn riem omhoog te sjoeren.

Daar lag hij nu, tussen mijn benen, met zijn rug tegen mijn borst. Hij probeerde de kreten van pijn te onderdrukken en hijgde amechtig. Duke zette Ketels helm af en gaf hem wat water te drinken. Daarna sproeide hij ook wat van het lauwwarme vocht over onze gezichten ter verkoeling. Toen trok hij het laatste stukje draagbaar onder Ketels benen vandaan, salueerde plechtig en vertrok zonder een woord te zeggen. Hij ging gewonden zoeken in het niemandsland. Later hoorde ik dat in ons deel van het front die dag alle gewonden afgevoerd waren. De doden niet, die bleven nog maanden liggen, maar de rest kreeg een nieuwe kans op leven.

Aan het eind hadden Paddington en de Duitse officier elkaar zwijgend een hand gegeven. Op dat moment waren aan beide kanten alle mannen in het niemandsland plechtig in de houding gesprongen en hadden dankbaar naar elkaar gesalueerd. Toen waren ze rechtsomkeert weer naar hun eigen loopgraven teruggedaan. Er was geen woord gesproken.

Ik heb daar allemaal niets meer van gemerkt. Zag hooguit de stroom van gewonden langskomen die misschien nog te genezen waren. Maar Ketel hoorde daar niet bij. Dat begreep ik inmiddels wel. Hij lag in mijn armen en leunde zwaar tegen mij aan. Ik durfde hem niet meer te verplaatsen of te

bewegen. Alles deed hem pijn. "Ga niet dood alsjeblieft!" fluisterde ik in zijn oor, "blijf leven voor mij." Weer alleen het minimale optillen van die hand ten antwoord. Smeken had geen zin. Ketel kon niet meer. Het was niet aan hem. Hij was mijn bloedbroeder en trouw tot in de dood. Als hij had kunnen kiezen zou hij nooit gegaan zijn. Maar Ketel kon niet kiezen. Hij had alleen maar pijn.

"Bedankt dat je mij bent komen halen," hoorde ik hem zachtjes zeggen. Ik gaf hem een kus ergens boven zijn oor en fluisterde: "Wij samen, voor altijd". Zo voelde het ook, al wist ik dat hij mij bijna zou verlaten. "Amen", hoorde ik hees en schor.

Zo zaten we een tijdje in stilte. Alles was gezegd. Er was niets meer te doen. Het was goed zo. Ik had mijn armen om hem heengeslagen, maar kon hem niet zachtjes wiegen, dat zou te pijnlijk voor hem zijn. Samen luisterden we naar het ritselen van de bladeren en de zingende merel boven ons in de boom. Van achter zijn oor peuterde ik een verformfaaide sigaret, stak hem moeizaam aan en liet Ketel een paar trekjes nemen. De wereld leek vredig.

Toen de zangvogel wegvloog begon ik zelf een liedje te zingen, zachtjes in Ketels oor. Zijn eigen liedje, dat ik hem zo vaak had horen neuriën en waarmee hij zich verbond met mij en zijn meisje thuis.

*Ro, Ro, Ro your boat gently down the stream
Mary, Mary, Mary, Mary, life is but a dream*

Tot mijn verbazing hoorde ik Ketel meezingen. Krakerig en haperend, maar toch echt zingen! Ontroerd zong ik verder, telkens opnieuw dezelfde regels. Het was alsof mijn vriend me een advies gaf voor de rest van mijn leven: Ronin, Ro, roei met jouw bootje maar rustig met de stroom mee, dan komt alles goed. Het leven op aarde is eigenlijk maar een droom. Het echte leven begint pas daarna.

Ik zong en zong. Óók toen Ketel ophield met meezingen, óók toen ik voelde dat zijn laatste krachten uit hem vloeiden. Ik greep hem stevig vast en wiegde en huilde en zong. Ik wist heus wel dat hij dood was, want hij kromp niet meer ineem bij iedere beweging. Wat kan ik zeggen, mevrouw Freeman? Uw zoon is zingend aan zijn grote reis begonnen. Hij heeft liefgehad en is zelf intens liefgehad. Hij heeft dus meer dan alleen bestaan. Hij heeft echt geleefd!

Tiddes kwam met een schep en begon naast mij een gat te graven. Niet eens zo ver van de plaats waar hij gisteren nog Alfie een laatste rustplaats gaf. Toen hij een goed begin had gemaakt, was het mijn beurt en hij stak de schep naast me in de grond. Dat was slim van Tiddes. Er was anders waarschijnlijk geen manier waarop ik Ketel ooit had losgelaten. Nu wel. Er moest een graf gegraven worden. Dat verdiende hij.

Ik groef en groef zonder te rusten. Samen legden we uw zoon in de aarde. Alleen de kookpot niet. Die sneed Tiddes los met een scherp mesje. Hij liet mij alleen en met mijn blote handen heb ik Ketel toen toegedekt. Van zijn voeten tot zijn kruin. Als laatste zijn gezicht. Dat zag er rustig uit. Haast vredig. Ik drukte er een kus op en toen verdween ook dat onder de aarde.

Tiddes kwam met een provisorisch houten kruisje aanzetten. Zelfgemaakt van takken en touw. Daarin had hij met zijn mes de letters KETEL gekerfd. We plantten het aan het hoofdeinde van het graf. De geblutste zwarte oude kookpot zette ik halverwege de rulle aarde omgekeerd neer, nu stond het voorgoed op Ketels buik. Daardoor zou iedereen weten wie hier lag.

Geen van de doden had nog een graf. Iedereen was veel te druk met de gewonden. Maar Ketel en een simpele ezel lagen hier voor eeuwig naast elkaar. Het was misschien geen gewijde grond, maar voor óns was het heilige grond. Dit hele gebied. Betreed het met eerbied als u ooit komt, mevrouw Freeman. Om iedere meter is bloedig gevochten.

Van de uren daarna weet ik niets meer. Ik ging boven op het graf liggen, naast de kookpot, omdat ik zo dicht mogelijk bij Ketel wilde zijn. Tiddes zei later dat ik meteen in slaap ben gevallen. In ieder geval was ik zo moe, dat ik dagen achtereen heb geslapen. Waarschijnlijk wilde mijn ziel nooit meer wakker worden.

Étretat, 29 juni 1917

En toen was Ketel dood en moesten wij allebei verder, mevrouw Freeman, u en ik. Nooit meer zijn lach, zijn kwinkslagen, zijn lichte humor die aan iedere dag een vrolijke noot kon geven. Die je zelfs in de meest lastige situaties aan het lachen kon maken. Nooit meer zijn rare invallen, de kronkels van zijn creatieve geest. Dat alles moesten wij voortaan missen. Het klinkt misschien gek, maar dat realiseerde ik mij meteen. Ketel was een lichtpuntje geweest in deze duisternis en nu was hij er niet meer. Zijn lichaam lag in een graf ergens in dit stukje Franse aarde tussen ons basiskamp Colincamps en het dorpje Serre dat wij hadden moeten veroveren. Allebei waarschijnlijk te klein om in de atlas op te zoeken. Hier moest ik hem achterlaten en dat viel me zwaar.

Tiddes heeft me verteld dat ik de hele vierde juli heb liggen slapen en pas ergens halverwege de volgende dag wakker werd. Dat betekent dat ik twee nachten en een volle dag achter elkaar door heb geslapen. Zelfs meer dan dat! "Het leek wel of je in coma lag," zei onze kok. Ik had dan ook het gevoel dat ik niet verder wilde, dat het leven voor mij geen zin meer had.

De divisie waartoe wij behoorden, de 31e divisie, zou nog maar een paar dagen op die plek verblijven voordat we naar elders aan het front werden gestuurd. Dat was misschien maar goed ook, want het was een akelig gezicht om al die dode lichamen van onze vrienden in het niemandsland te zien weggroten. Overgeleverd aan weer en wind. 's Nachts aten de ratten van hun vlees. Door de hitte van de zomer begonnen de lijken snel te ontbinden en de stank was niet te harden. Het meest troosteloos waren onze makkers in het prikkeldraad. We konden er gewoonweg niet naar kijken hoe ze daar in de onmogelijkste houdingen hingen als spinnen in een web. Natuurlijk moesten we weg van deze godvergeten plek waaraan zoveel afschuwelijke herinneringen kleefden, maar het betekende ook dat ik Ketel moest achterlaten.

Op de laatste dag voor vertrek trommelde Tiddes de enige overgebleven mannen van onze eenheid op. Samen met Duke en Paddington stonden we rond het graf. Even later voegden Dugger en Jerry zich erbij. Een schamel groepje verslagen kerels in hun smerige kapotte uniformen, maar innerlijk sterk verbonden door ons gevoel echte strijdmakkers te zijn. Paddington floot de *Last Post* op zijn goede vingers en Duke las voor uit zijn bijbeltje, Johannes 15 vers 13: "Er bestaat geen grotere liefde dan sterven voor een broeder. De hoogste vorm van naastenliefde is het geven van je eigen leven om dat van een vriend te redden." Nooit geweten dat dat in de bijbel stond. Toen Tiddes ook nog John Keats ging citeren, "A thing of beauty is a joy forever", had ik het niet meer. Huilend legde ik wat paardenbloemen op Ketels graf. Ik kon nog net "Bedankt vriend" fluisteren. Die woorden omvatten voor mij alles. Niemand zei veel. Een dichtregel, een bijbelvers, meer hadden we niet. Het was genoeg.

Tot slot saluerden we, stram in de houding. Voordat ik voorgoed wegliep zei ik nog met luide stem, meer naar de wolkenloze blauwe hemel dan in de richting van het graf: "Adieu". Ik had in deze regionen net voldoende Frans opgepikt om te begrijpen dat hun "tot ziens" eigenlijk letterlijk "tot bij God" betekende. Dat vond ik een troostrijke gedachte.

Lieve mevrouw Freeman,

Eigenlijk eindigt hier het verhaal over Ketel. U weet nu hoe hij stierf en waar hij begraven ligt. Wanneer de oorlog ooit mag eindigen, dan kunt u hem bezoeken. Het gammele houten kruisje is dan inmiddels misschien vergaan of omgewaaid door de wind, maar die oude zwarte kookpot kan tegen een stootje en zal nog wel te vinden zijn. Zelfs als het veldje tegen die tijd door onkruid overwoekerd is, zoek dan een beetje links van een onnatuurlijke berg aan de rand van het weilandje. Ergens naast de grafheuvel van Alfie zult u hem zeker vinden. Laat dat een troost zijn.

Toch heb ik sterk de behoefte, nu ik eenmaal begonnen ben aan deze brief en het steeds meer op een dagboek begint te lijken, om u te vertellen hoe het mij verder is vergaan nadat ik afscheid had moeten nemen van Ketel. Als uw zoon was blijven leven had hij naast mij gelopen en was mijn levensloop waarschijnlijk ook zijn pad en voorland geweest. Nu was het voor mij alsof hij telkens in gedachten met mij mee liep en geen moment van mijn zijde week. Althans, zo heb ik dat ervaren. Daarom zal ik u ook de rest vertellen en hoop dat u met mij mee zult leven. Mocht u stoppen met lezen, dan wens ik u alle goeds. Bedankt voor een prachtmens als Ketel die aan uw schoot ontsproten is en door uw liefde gevormd.

Groet ook Mary van mij. U moet zelf maar zien wat u aan haar doorvertelt. Wellicht is de waarheid voor een onschuldig jong meisje als Mary te zwaar om te verdragen. Breng haar als u kunt alstublieft wel Ketels liefde over, want hij hield zielsveel van haar. En van u natuurlijk! "Mijn liefhebbende moedertje," zoals hij altijd met veel tederheid zei wanneer hij over u sprak.

Moge u een sprankje troost vinden in deze woorden en al is de werkelijkheid hard, hopelijk geeft de volledige waarheid over uw zoons leven en sterven tijdens deze oorlog u enige rust. Laten wij allen bidden dat het eindelijk, eindelijk vrede mag worden!

Met mijn innigste deelneming groet ik u met heel mijn hart. Ik heb u nooit ontmoet, maar door zo aan u te schrijven bent u mij zeer vertrouwd geworden.

De beste vriend van uw geliefde zoon, Ronin Bucheron

Étretat, 7 juli 1917

Mocht u toch verder lezen, dan zult u vast begrijpen dat ik de afgelopen dagen met moeite ben doorgekomen. Het was precies een jaar geleden dat onze slag bij de Somme begon en ik heb alles van minuut tot minuut aan mijn geestesoog voorbij zien trekken. Dagenlang was ik weer helemaal daar, raakte Ketel weer zoek, stierf hij opnieuw in mijn armen. Maar ik schrijf u niet om te klagen, mevrouw Freeman, deze dagboekbrief helpt me om mijn gedachten te richten op alles wat daarna nog ging komen. Op het nieuwe leven dat altijd voor ons ligt.

In Colincamps kreeg ik in een van de kuipen van de brouwerij een bad met warm water en zelfs zeep. Bovendien kreeg ik een schoon nieuw uniform, iets dat slechts één keer per jaar gebeurde. Toevallig was het net mijn beurt, dat kwam goed uit! We deden ons ook tegoed aan een overdaad aan lekkernijen uit alle nog binnendruppelende pakjes van vermiste en gesneuvelde kameraden van ons bataljon en aten het al proostend op, ter nagedachtenis aan hen. "Op Liam, moge hij rusten in vrede. Hoeft hij eindelijk niet meer bang te zijn, die stakker. Hmm... zijn moeder bakte verrukkelijke koekjes, moet je proeven, met gember en rozijnen."

Ondertussen bespraken we wie het gehaald hadden en wie niet. Arthur Rickman, onze luitenant-kolonel, was gewond geraakt. Korporaal Shepard was gestorven in het niemandsland op de plaats waar hij viel. En Hopper? Niemand die het wist. In het begin putten wij daar hoop uit. Onze mondharmonicaspeler kon dus ieder moment in een of ander ziekenhuis opduiken, of anders vonden we hem vast in het niemandsland wanneer er ooit een gelegenheid zou komen om onze doden te bergen. Maar dat gebeurde niet. De ziekenhuizen raakten op orde en de doden werden pas maanden later geborgen. Hopper was daar niet bij. Hij bleef voor altijd een van de meer dan tweeduizend vermisten van de 1^e juli. Dat betekent dat er nooit meer iets van hem is vernomen. Hij is verpulverd door een granaat of bedolven onder een berg aarde. Dat is het ergste wat een mens kan overkomen; spoorloos te verdwijnen, zonder graf. Wees maar blij, mevrouw Freeman, dat we Ketel in ieder geval nog hebben teruggevonden, dat hij niet eenzaam is gestorven en dat hij een graf heeft met zijn naam!

In het basiskamp van Colincamps voelde ik mij ontheemd en leeg. Ik deed alles mechanisch en was met niemand meer verbonden. Heel lang heb ik gevochten tegen het idee dat ik de grootste lafaard op deze aarde was, omdat ik Ketel niet direct uit zijn lijden had verlost. Hoezeer had hij mij niet gesmeekt om er een einde aan te maken en ik had hem nog minstens een uur lang gepijnigd door hem per brancard te vervoeren. Slechts met moeite kon ik daarover met mezelf in het reine komen. Had ik mijn vriend moeten afmaken als een beest?? Waarom had ik zijn zinloze lijden gerekt?? Pas toen ik in gedachten vergeving vroeg aan Ketel kwam er wat dit betreft een beetje rust in mijn ziel.

Ondertussen ging de oorlog gewoon door. Door de successen van de 18e en 30e divisie keek niemand meer op ons neer. Wij waren dan wel een leger van vrijwilligers geweest, maar wij deden voor geen beroepsleger onder! Wat we tekort kwamen aan ervaring, hadden we goedgemaakt door ons enthousiasme en onze moed. Ook wanneer de aanval vanuit ons gedeelte van het front was mislukt, dan hadden we toch bijgedragen aan het succes van de anderen, want we hadden de Duitsers beziggehouden, zodat die elders niet tegen onze kameraden konden vechten.

Toch voelden we ons verslagen en belabberd. Op die ene dag hadden wij maar liefst de helft van alle ingezette manschappen verloren. Zij sneuvelden of raakten gewond, in totaal 55.000 man. Daarmee vergeleken is het aantal mannen dat krijgsgevangen werd gemaakt een kruimel: minder dan zeshonderd man. Ik zeg u, mevrouw Freeman, wij vochten ons liever dood! Het was dus wrang dat we ondanks al deze verliezen aan het einde van de aanval toch op dezelfde plek terugkeerden waar we waren begonnen. Dat voelde als verspilling en vergeefse moeite. Het was ook moeilijk te verkroppen dat alles wat in twee lange jaren was opgebouwd aan getrainde soldaten en munitie

zomaar in één klap weg was. Het kostte moeite om ons weer bij de les te krijgen.

Op 9 juli vertrokken wij Accringtonners met het restant van ons bataljon naar een of ander gehucht - Calonne-sur-la-Loys - om gereorganiseerd te worden. Van sommige bataljons was zo weinig over dat ze werden opgeheven. Ons bataljon zou aanvulling krijgen en daartoe werden we binnen een week doorgestuurd naar Neuve Chapelle, dat zo'n zestig kilometer noordelijker lag dan Colincamps. Dit dorp had zijn eigen geschiedenis, maar het lag ver verwijderd van het gebied dat had meegedaan met de slag aan de Somme. Hier werden we niet steeds geconfronteerd met de ambulances en treinen die nog een hele week lang de gewonden moesten vervoeren. Sommige mannen lagen meerdere dagen in de buitenlucht te wachten op verzorging. Die waren amper beter af dan de stakers in het niemandsland. We hoorden dat alleen op ons gedeelte een tijdelijk staakt het vuren was geweest om de gewonden af te voeren. Op andere stukken langs het front was nog nachtenlang het gekerm van de achtergebleven soldaten te horen. Ik wilde er niets meer over horen!

Dat kwam goed uit, want wij werden aangevuld met allemaal nieuwe rekruten. Kersvers uit Engeland. Met hen kwam er levendigheid en lichtvoetigheid. Eerlijk gezegd voelde het heel dubbel. Opeens moest ik orders aannemen van een nieuwe korporaal die nog nooit in de loopgraven was geweest. Tweeney, een beste jongen, net van school, maar nog zo groen als gras. Net als al die andere jonge dolle honden. Ze stonden te popelen om de strijd met de Duitsers aan te gaan, de oorlogskleuters! Wij doorgewinterde oude frontrotten vochten niet meer tegen "de vijand", maar nog enkel voor ons eigen leven en ook dat steeds minder fanatiek.

Levensdrift is een haast onbedwingbare oerkracht en dat is maar goed ook. Daardoor kon ik na verloop van tijd toch meevaren op hun stroom van hoop en vreugde. De groentjes waren jong en onbezorgd, net zo zelfverzekerd en enthousiast als wij in het begin. Goedgehumeurd straalden ze zin in avontuur uit en lekker dollen in de zon. Ik deed mee met hun luchthartige loltrappen en platte grappen. Dat hielp! Al was onze humor, die van de oude garde, eerder wrang en bitter. Tijdens het marcheren zongen we nog steeds marsliedjes, maar de teksten lieten niets aan duidelijkheid te wensen over:

*Wanneer je me vraagt waar mijn maten zijn?!
Zij hangen daarginds in het prikkeldraadgordijn!*

Door mijn nieuwe uniform dachten sommigen even dat ik een nieuweling was, maar dat duurde gelukkig niet lang. Je haalde ze er namelijk zo uit, wie nieuw was en wie niet. De groentjes trokken hun hoofd nog in bij elk projectiel dat overvloog. Zij hadden het zware gebrom van een voorbij vliegende granaat nog niet leren onderscheiden van het veel gevaarlijker hoge fluiten van een treffer. Ik had met ze te doen. Maandenlang hadden ze geleerd van links- en rechtsomkeert. Ze konden perfect hun pink aan de broeknaad brengen, maar geen van hen wist wat ze werkelijk te wachten stond. En het was zeker dat wij opnieuw de strijd ingestuurd zouden worden.

Twee maanden draaiden we loopgravendienst bij Neuve Chapelle. Zoveel als maar mogelijk was gaf ik mij over aan lummelen en luiwammesen. Eten, drinken, roken, kaarten en slapen. Dat waren de enige dingen die voor afleiding konden zorgen en ons een beetje boven de saaie eentonigheid van het loopgraafleven uittilden.

Tiddes, Paddington en de anderen waren allen bij verschillende pelotons ingedeeld en we verloren elkaar uit het oog. Alleen Duke zat in mijn eenheid. Hij stortte zich vol overgave op het schrijven van brieven naar huis en het tekenen van ansichtkaarten voor zijn dochtertje. Wanneer de anderen één keer in de week naar de hoeren in het dorp gingen, bleven wij samen achter. Voor Duke bestond er alleen zijn vrouw. Mij trok het nog steeds niet. Ik had ze wel zien staan, in lange rijen wachtend op hun beurt. De rode lampen voor de officieren, de blauwe voor de gewone soldaten. Zodra de vorige klaar was, werd er keihard "volgende" geroepen en kon je naar binnen terwijl de rest buiten op zijn beurt stond te wachten. Ik was niet heilig of zo, ik dacht gewoon niet dat ik het voor elkaar zou krijgen. Waarschijnlijk omdat ik het nog nooit gedaan had. Nu ik Lily Rose heb ontmoet, ben ik blij dat ik gewacht heb, maar goed, dat komt later.

Eerst moet ik nog vertellen dat ook Duke ons is ontvallen. Wij zaten daar aan een rustig gedeelte van het front, maar een soldaat is nergens veilig. Duke en ik trokken in die weken vaak

met elkaar op en hadden een stom woordspelletje verzonnen dat we graag samen speelden. Hoe we ermee begonnen zijn weet ik niet meer, maar als we bijvoorbeeld naast elkaar in de loopgraaf zaten en met een kaarsvlam de luizeneitjes uit de naden van onze kleren brandden, dan noemden we om de beurt een woord op - een variant van doodgaan - en dat hielden we heel lang vol: de pijp uitgaan, je te pletter lopen, heengaan, het loodje leggen, kassie wijle gaan, over de kling gejaagd worden. Er zijn zoveel mogelijkheden om te vertellen dat iemand er niet meer is. Het hoekje omgaan, de pijp aan Maarten geven, om zeep geholpen worden. Zo ging dat maar door, om de beurt een zegswijze, dat werden wij nooit moe. Totdat een van ons een fout maakte. Ik had de laatste keer verloren met "lijkbleek" en nam nu revanche. Dus wij zaten vrolijk in de achterste loopgraaf met woorden te pingpongen: hemelen, overleden, afgemaakt, naar de gallemiezen gaan, naar de haaien gaan. Duke had een tijdje stil zitten broeden of er niet nog eentje met gaan was. Hij twijfelde over "overgaan", maar wist niet meer zeker of die al geweest was en dan had je ook verloren. Ja, de regels waren streng. Je kon net zo hard verliezen als in het echte leven, ook daar geen clementie. Zo zaten we met elkaar te geinen. Duke had net opgelucht lachend "van de aardbodem weggevaagd" geopperd of hij zakte ineen. Kogel door een sluipschutter. Hij heeft niet lang geleden. Ik trok hem omlaag naar de beschutting van de bodem van de loopgraaf. Op zijn verzoek haalde ik de foto van zijn vrouw en kind uit zijn bijbeltje. Duke bracht hen aan zijn lippen. Toen liet hij het leven. Ja, dat is er ook een, maar dat zei ik niet. Hij mocht deze wedstrijd winnen. Ik stuurde het bijbeltje naar zijn weduwe. Zijn dochtertje heeft haar vader nooit gekend.

Étretat, 14 juli 1917

Er kwam weer een aanval, dat merkten we aan alles. De officieren liepen als kippen zonder kop in de rondte. Ik zag die dag gelaten tegemoet. De oorlog ging alsmaar door en wij moesten mee. We zaten in een val waaruit geen ontsnappen mogelijk was. We hadden geen keus. Op deserteren stond de doodstraf. Het beste wat ons kon gebeuren was met een beetje gunstige wond naar huis gestuurd worden. Er waren wel jongens die 's nachts stiekem een sigaret in de voorste loopgraaf aanstaken en dan hun hand boven de borstwering hielden. Binnen een paar seconden had een Duitse scherpschutter er dan een kogel doorheen gejaagd. De perfecte wond. Maar dat soort doorzichtige zelfverminking werd genadeloos afgestraft. Velen van hen zijn berecht en de volgende ochtend door hun eigen troepen geëxecuteerd, al schreef men naar huis dat ze tijdens een actie waren omgekomen. We konden niet weg, we konden niet terug, we konden alleen maar ten strijde trekken en er het beste van hopen.

Natuurlijk vonden wij ook dat er nodig iets moest gebeuren. Een leven in de loopgraven is geen leven en de herfst stond voor de deur. Geen van ons had zin om een ijzingwekkend koude winter in de buitenlucht te kamperen. Al veel te lang hielden de legers van de beide partijen elkaar gevangen in een dodelijke impasse die nodig doorbroken moest worden. Er was teveel bloed gevloeid om de strijd te staken. Nu opgeven zou de dood van alle gevallen waardeloos hebben gemaakt.

En ik moet u zeggen, ondanks onze eerdere ervaring lukte het de generaals om ons ook deze keer in de goede afloop te laten geloven! Wij beschikten namelijk over een nieuw wapen: een tank. Dat is iets gigantisch. Een compleet nieuwe uitvinding. Moet u zich eens voorstellen, mevrouw Freeman: een enorm gevaarte van staal op rupsbanden dat zo over velden van prikkeldraad kon rijden én over loopgraven, terwijl de soldaten binnenin veilig zaten voor kogels en granaten. Zoiets had nog nooit iemand gezien. Wij hoefden alleen maar achter die beschermende bakbeesten aan te lopen en op de wegvlochtende Duitsers te schieten, zo werd ons verteld. Alle eerdere sombere resultaten zouden weggepoetst worden door de oorlog nu te eindigen met een glorieuze overwinning. Die gigantische tanks gaven ons moed en hoop.

Op 11 september 1916 werden een aantal eenheden van onze groep opgehaald met knalrode Londense dubbeldekkers! We wisten niet wat we zagen hier op Franse bodem en hadden reuze pret. Ondanks het frisse windje klom ik lekker bovenin waar je niet overdekt zat, maar waar we wel het beste uitzicht hadden. In een lange stoet reden we door het prachtige herfstachtige landschap zeventig kilometer naar het zuiden, naar Flers-Courcellete, waar we op 15 september meededen aan de eerste tankslag uit de geschiedenis!

Ik zal het kort houden. De oorlog is niet geëindigd. Dat weet u. Het nieuwe wapen is misschien in de toekomst handig, maar er was nog nooit mee geoefend en de zesendertig ingezette tanks liepen allemaal vast of gingen stuk. In eerste instantie joegen die angstaanjagende monsters op wielen de Duitsers inderdaad op de vlucht, maar die slimmeriken hadden helaas al snel door dat het slechts logge onbestuurbare dingen waren.

Opnieuw kropen we massaal onze loopgraven uit voor een aanval. Dit keer belandde ik zelf in het niemandsland. Eerst had ik niet eens door dat ik geraakt was. Zomaar opeens, al rennend, viel ik door een klap achterover op mijn rug en kon me niet bewegen, maar de pijn kwam pas een minuut later. Granaatscherven blijken zo heet te zijn, dat je ze gek genoeg eerst niet voelt. Ik lag daar en kon geen kant op. Toen de pijn eenmaal kwam, werd hij snel erger, maar de aanval was nog in volle gang en niemand mocht stoppen om mij te helpen. Het was nog vroeg en ik realiseerde me onmiddellijk dat ik tot de duisternis zou moeten wachten voordat de brancardiers kwamen.

Natuurlijk probeerde ik me te bewegen. Het was niet verstandig om in het volle zicht te liggen, dat wist ik maar al te goed. Maar iedere beweging sneed als een mes door mijn onderlijf. Het lukte mij niet om mezelf naar een granaatrechter toe te slepen, laat staan naar de veiligheid van onze eigen linie. Eerst was ik bang voor de kogels die af en toe rakelings voorbijvlogen, maar na een paar uur hoopte ik dat eentje mij zou raken en een einde zou maken aan de onbeschrijflijke pijn.

Ieder uur duurde een eeuwigheid, mevrouw Freeman. Zelfs de hel moet toch zijn grenzen kennen, zou je denken. Soms raakte ik buiten bewustzijn, misschien van het bloedverlies of simpelweg van de pijn. Ik zag de zon steeds een stukje verder langs de hemel opschuiven; wilde hem wel vooruitduwen, de tijd versnellen. Ik moest veel aan Ketel denken terwijl ik daar lag, precies zo had hij een paar maanden eerder gewacht op hulp of verlossing.

Op een gegeven moment werd ik wakker in het pikkedonker. Even dacht ik blind te zijn geworden van de pijn, maar toen zag ik boven mij de sterren flonkeren. Ik luisterde, maar hoorde niemand. Hooguit het zachte gerommel in de verte van verschillende kanonnen. Ik riep. Er kwam geen antwoord. Ik riep harder. Niks. Nog harder. Ik gilte op de toppen van mijn longen. Maar hoe ik daarna ook mijn oren spitste, er leek in de wijde omtrek geen mens te bekennen. Hadden ze alle gewonden al weggehaald en mij niet gezien? Of zaten ze verderop nog midden in een aanval en hadden ze geen tijd? Misschien was iedereen wel gevallen in de strijd en was er niemand meer over om ons te halen.

Ik wachtte, luisterde en schreeuwde. Ik bad, riep om God en om mijn moeder. Ik huilde en wachtte en probeerde opnieuw iemands aandacht te trekken. Maar er was overal rondom mij niets dan de nachtelijke stilte. Ondertussen was ik beroerd van de pijn en kon me niet bewegen. Nog nooit heb ik mij zo alleen gevoeld als die nacht. Zelfs God had mij verlaten, zo voelde het. En dan te bedenken dat er mannen zijn geweest die aan de Somme vijf dagen en nachten hebben liggen creperen om vervolgens alsnog een eenzame dood te sterven. Het was gewoonweg niet te bevatten. Ik moest er niet aan denken.

Zolang het donker was bleef ik hoop houden dat iemand mij kwam halen, maar onvermijdelijk brak het moment aan van de eerste schemering. Het was hartstikke koud en laag over de grond hingen witte nevels. Even hoopte ik nog dat dat mijn redding was, maar toen de ochtendmist optrok wist ik dat mijn doodvonnis getekend was. Er zou een nieuwe eindeloos lange dag volgen met uren van ondraaglijke pijn en geen kans op hulp of redding.

Dat was meer dan ik kon verdragen en ik gaf het op, ergens diep van binnen liet ik het leven los. Daar in dat troosteloze stukje niemandsland zou ik sterven. Het zij zo. Bij de gedachte alleen al kwam er rust over me. De dood leek mij een zegen. Ik gaf me eraan over en liet mij wegglijden in een eindeloze slaap. Het klinkt misschien vreemd, maar het was net alsof Ketel zich over mij heen boog en me wiegde in zijn armen. Alsof hij voor me zong. Er was geen pijn meer. Er was licht en vrede.

Ertretat, 20 juli 1917

Zo had het van mij best mogen eindigen, maar een dag later werd ik wakker in een trein op weg naar een ziekenhuis. Men had mij de volgende nacht alsnog gevonden en op een brancard uit het niemandsland gedragen zonder dat ik er iets van had gemerkt. Ondanks de morfinetabletten die ze mij toedienden leed ik veel pijn. De tocht duurde twee dagen en een nacht. Al die tijd lag ik opgerold in een deken half bewusteloos in een treinwagon. Daarna ben ik meermalen geopereerd. De verdoving was dit maal in ieder geval iets beter gelukkig.

Nou ja, nu weet u hoe ik hier in dit ziekenhuis van de Franse badplaats Étretat ben beland. Het is zo gek om hier aan de prachtige Normandische kust te zijn. We liggen slechts met zijn drieën op een kamer en worden met alle denkbare zorg en liefde omringd. Al maandenlang ervaar ik de ongekende luxe van een bed met kraakwitte lakens en schoon ondergoed!

Onze kamer heeft openslaande deuren die uitzicht geven over rotsen en de oceaan. Wie naar buiten kan, wordt omgeven door de schoonheid van het lieflijke dorpje en die beroemde witte krijtrotsen langs het hemelsblauwe uitgestrekte water. Het gerommel op de achtergrond is niet van bommen, maar van een geruststellende branding. Iedere keer als ik het koeren van twee duiven in de dakgoot hoor, moet ik huilen van het huiselijke geluid. Er is niets troostrijkers dan hun vredige "roekoe". Het valt gewoon niet te bevatten, mevrouw Freeman. En ook niet dat elders de oorlog nog altijd doorgaat!

Het zal voor u thuis nog wel moeilijker zijn om u de verhalen die ik vertel voor te stellen. Natuurlijk merkt het thuisfront genoeg van de oorlog met voedsel op de bon en vrouwen die mannenwerk doen. U ziet de rouwadvertenties in de krant en ik hoef alleen maar om mij heen te kijken. Links van mij op de slaapzaal ligt korporaal Joey, die iedere nacht huilt omdat hij samen met zijn peloton had willen sterven. Hij heeft het gevoel dat hij zijn mannen in de steek heeft gelaten door zelf slechts gewond te raken terwijl zij sneuvelde. De jongen aan mijn rechterhand, Mad Jack, heeft de klop. De frontkolder in zijn kop. Hij is totaal in de war en er is geen zinnig woord uit hem te krijgen. Het arme joch is gek geworden van alles wat hij zag.

Met de gewonden druppelen hier de verhalen van de oorlog binnen. In de winter kwamen hier net zoveel mannen met bevriezingsverschijnselen aan tenen en vingers als met kogelwonden rechtstreeks van het front. Wanneer je dag en nacht met je schoenen tot aan je enkels in het ijswater staat, dan krijg je vanzelf de gevreesde loopgraafvoeten. Zij vertelden dat het eten in de voorste linies nooit meer warm aankwam. Op de thee zat een laagje ijs. De blikjes maconchiestoefpot waren bevroren.

In de lente trokken de Duitse troepen zich zomaar opeens een fiks aantal kilometers terug. Bij u in de krant stond het als een Engelse overwinning gepresenteerd, maar volgens de mannen hier hebben wij er geen kogel voor hoeven lossen. Van het ene op het andere moment gingen de Duitsers weg en bleken zich achter een onneembaar stevige stelling te verschansen die ze in de loop der tijd hadden aangelegd. Daardoor werd hun front ook nog eens veertig kilometer korter en hadden ze dus meer mensen over om zich te verdedigen. Ondertussen vernielden de moffen alles wat ze achterlieten. Alle bomen werden verbrand en elke bron vergiftigd. In de dorpen stond geen steen meer op de andere, wegen waren onbegaanbaar. Toch moest ons leger achter hen aan en op gepaste afstand onze greppels graven in dat verwoeste land. Eindelijk kon men zich dus zonder gevaar op het oude niemandsland begeven en onze doden begraven.

Acht maanden na de slag bij de Somme waren de lichamen van onze makers vergaan tot beenwitte skeletten. Gelukkig droeg iedereen een naamplaatje. Toen hoorden we dus ook dat Hopper daar niet bij zat. Iedereen is begraven op de plaats waar men hun botten aantrof. Een lint van kruisen markeert het oude front. Sommige pelotons zijn samen in een massagraf gelegd. Schouder aan schouder, zoals ze ook gevochten hadden. Er is een bord voor de mannen uit Devonshire die niet verder kwamen dan hun eigen eerste loopgraaf. Men heeft de greppel

dichtgegooid en er een bord bijgeplaatst:

*De Devonshires bemanden deze loopgraaf
De Devonshires bemannen hem nog steeds*

Misschien moet ik u dat allemaal niet vertellen, mevrouw Freeman. Ik ben zo bang dat u stopt met lezen omdat het allemaal te erg is. En u heeft gelijk. Het is te erg. Veel te erg. Toch hoeft ik maar om me heen te kijken om te zien dat er duizenden mannen zijn die het hebben meegemaakt. En daarom schrijf ik het, in de hoop dat u het doorvertelt aan iedereen die het maar wil horen. Alle mannen die nu nog in Accrington rondlopen, maar die binnenkort ingezet zullen worden voor de oorlog. Kunnen ze niet bij de spoorwegen gaan werken of in een munitiefabriek? Het leger heeft toch ook goede werkkrachten nodig bij de bevoorrading of in de mijnen? Alles is beter dan in de loopgraven terecht te komen, vertel dat alstublieft aan uw burens, uw neefjes, aan willekeurige mannen op straat. Misschien heeft het geen zin, maar we kunnen het proberen toch? Wat zou het mooi zijn om er eentje tegen te houden de oorlog in te gaan. Niet dat het ooit mijn schuld naar Ketel zou kunnen vergoeden, maar samen kunnen we misschien één leven redden, mevrouw Freeman?! Een jonge knul wiens lichaam en ziel niet wordt beschadigd en die zal kunnen geloven in een onbezorgde toekomst. Zou dat mogelijk zijn?

Natuurlijk is inmiddels bij jullie daar in Engeland de dienstplicht ingevoerd, want er was hier niet meer genoeg vrijwillig kanonnenvlees en de troepen moeten telkens worden aangevuld met nieuwe soldaten. Almaar meer nieuwe soldaten. Wanneer houdt de oorlog dan ooit eens op? De strijd gaat door totdat een van beide partijen geen soldaat meer over heeft, maar dat zal niet snel gebeuren. Telkens als er ergens een klein gaatje is geslagen, zijn er zoveel troepen in reserve dat het gat meteen wordt opgevuld. Niemand zal deze oorlog winnen, dat zeg ik u. Alleen de oorlog heeft gewonnen!

Étretat, 2 augustus 1917

Oh mevrouw Freeman, ik moet terug! We worden hier in het ziekenhuis slechts opgelapt en zodra je ook weer een klein beetje uit de voeten kunt moet je terug. Lily Rose vindt het verschrikkelijk. Ze zegt dat ik er nog helemaal niet klaar voor ben en iedere stap die ik zet is ook nog gevoelig. Maar er is niets aan te doen. De overgrote meerderheid van de gewonden hier wordt uiteindelijk toch weer teruggestuurd naar het front. Nu is het mijn beurt.

En weet u, ergens diep van binnen wil ik dat ook. Het voelt als verraad aan onze mannen dat zij daar strijden terwijl ik hier in een zonnige badplaats vertoef. De lieflijke bossen, de vredige korenvelden, de eindeloze blauwe hemel - het is een vreemd gelukzalig paradijs, maar ik kan de anderen niet in de steek laten. Ik was gekomen om te vechten en zit onlosmakelijk aan de oorlog vast, aan mijn makkers en aan mijn taak. Hoe kan ik veilig thuis gaan zitten wanneer ik weet wat zij moeten doormaken? Natuurlijk ga ik terug. Bij hen hoor ik thuis. Ik kan ze niet redden, maar op z'n minst kan ik naast hen staan en schouder aan schouder samen ten strijde trekken. Je kunt je leven maar één keer verliezen. Ik wil deze wereld met opgeheven hoofd verlaten en mijn bijdrage geleverd hebben.

Ik ga en vrees de dood niet, mevrouw Freeman. Na zoveel maanden is hij een bekende geworden. Alledaags en banaal. Een onontkoombaar feit. Wel vrees ik verminkingen of pijnlijke verwondingen, en helaas heeft ieder van ons daar de meeste kans op.

Over een paar dagen zullen we vertrekken. Even heb ik overwogen om dit document hier in Étretat nog op de post te doen. Het is verboden om dagboeken bij te houden of om al te akelige dingen te schrijven in onze brieven naar huis. Misschien worden mijn papieren in de drukbemande loopgraven ontdekt en in beslag genomen. Dan zult u ze nooit ontvangen en zult u de waarheid over Ketels laatste dagen nooit vernemen. Toch neem ik het risico en bindt de vellen met mijn puttees tegen mijn kuit. Er is namelijk iets dat ik zeker nog wil toevoegen en dat is Lily Rose. Mijn verhaal is niet compleet zonder de liefde. Is het niet wonderbaarlijk, mevrouw Freeman, dat iemand zoals ik zelfs midden in oorlogstijd liefde kan vinden? Nu moet ik weg. Hopelijk tot snel.

LIEFDE en BELGISCHE MODDER (de slag bij Passendale)

leper, half september 1917 (sorry, de dagen rijgen zich aaneen, ik ben de tel kwijt)

Nou, echt snel is het niet, maar ik leef nog en heb nu zelfs een veilig plekje gevonden om te schrijven.

Onze groep is naar leper vervoerd. De naam van een dorpje dat inmiddels in iedere taal een onheilspellende bijklank heeft. De één zegt Ypres, de ander Wipers. De plaatselijke bevolking heeft het over leper. Ooit een mooi dorpje in België. Nu niet meer dan een ruïne. Er zijn al twee slagen om leper geweest en de derde slag is net begonnen. Wij zitten er middenin, al wordt mijn eenheid voorlopig nog in reserve gehouden. Op dit moment zijn vooral Australische, Nieuw-Zeelandse en Canadese bataljons actief. Voor zover dat mogelijk is, want het regent de hele dag. Augustus was de natste maand sinds mensenheugenis. Het kwam met bakken uit de hemel en hield nooit meer op. Nu belooft het ook nog eens de meest regenachtige herfst te worden sinds jaar en dag in Vlaanderen en er is al zoveel modder!

Dit vlakke land is gemaakt van zand en klei. De vele bombardementen hebben de grond zo omgeploegd dat er niets meer groeit. De wereld hier is veranderd in één grote modderpoel. Overal waar je kijkt is blubber, van horizon tot horizon. Daarin wonen wij nu alle dagen. We dachten dat het niet erger kon en toen kon het toch nog erger, maar daar wil ik het niet over hebben. Ik wilde u vertellen over Lily Rose, mijn houvast in het leven, als u tenminste nog altijd leest, mevrouw Freeman.

Zonder Lily Rose had ik waarschijnlijk niet meer geleefd. De gedachte aan haar geeft mij de kracht om door te gaan. Net als zovelen hier draag ook ik nu een foto van mijn meisje in m'n portemonnee waar ik graag naar kijk. Na de oorlog zullen we trouwen. Ik zegen de dag dat zij in mijn leven kwam. Een verpleegstertje uit Engeland die de stroom van verminkte Britse soldaten niet kon aanzien en zich naar Frankrijk liet sturen om dichterbij het vuur hulp te verlenen. Zo kwam Lily Rose in deze zonovertogen Franse badplaats en als een engel in mijn leven. Werkelijk, als een engel, mevrouw Freeman.

Midden in de nacht kwam ze met haar lampje op onze zaal om te zien of iemand nog iets nodig had. Ik lag daar op mijn rug in de diepe duisternis met om mij heen de gebruikelijke ziekenhuisgeluiden: links een snikkende korporaal Joey, rechts een doorgedraaide Mad Jack die onzin brabbelde, zelfs in zijn slaap, en op de achtergrond het gekerm van alle gewonden met pijn in de zalen verderop. Er was altijd wel ergens iemand die zachtjes lag te jammeren of luidkeels om hulp riep. U kunt zich niet voorstellen hoe troostrijk het is om juist in de eenzaamheid van diepe donkere nachten een koele hand en een zachte stem te vernemen. De nabijheid van een ander mens die om je geeft ontroerde mij iedere nacht opnieuw na de verlatenheid van die eindeloze uren in het niemandsland.

Mijn verband brandde als vuur. Daar kon geen verpleegster iets aan doen, de wond moest vanzelf genezen, al duurde het nog zo lang. Voor mijn ziel was haar aandacht echter onmisbaar. De oprechte liefdevolle verzorging van Lily Rose genas een nog veel diepere wond. Na het verlies van Ketel en zoveel andere strijdmakers durfde ik me een tijdlang niet opnieuw met een ander mens of met het leven te verbinden. Totdat er nacht na nacht een meisje met een lampje kwam vragen of ik nog iets nodig had. Tijdens de Krimoorlog van zestig jaar geleden schijnt de beroemde Florence Nightingale ook zo rondgelopen te hebben tussen onze Britse soldaten. Ik kan me goed voorstellen dat er daar ook iedere nacht mannen waren die - net als ik hier - op een engelachtige verschijning met een lampje lagen te wachten. Opnieuw had ik een lichtje in de duisternis.

Natuurlijk was ik voor haar toen nog een van de velen. Lily Rose ging alle zalen langs en hielp de zieken waar zij kon. Hoe het mogelijk is dat zij mij ooit heeft zien staan, of liever gezegd: zien liggen?! Eigenlijk heb ik dat aan Ketel te danken en aan korporaal Joey die over hem begon.

Mijn kamergenoot sprak graag over wat we hadden meegemaakt en wilde ook van mij alles weten. Vooral wat ik toch allemaal in mijn brieven aan u noteerde, want hij zag mij vaak stiekem

schrijven. Ik vertelde hem over Ketel en zijn kookpot. Korporaal Joey, nog een jong broekie, kon daar niet over uit. Hij was nog midden in zijn verbijstering toen Lily Rose de kamer binnenkwam. Het was avond en zij begon haar dienst altijd met een korte inspectieronde. Ik weet het nog precies: de zon stond laag aan de hemel en maakte lange schaduwen. Lily Rose liep naar de status aan Joey's voeteneinde en de laatste stralen van de dag vielen op haar fijne gezichtje en blonde krullen.

De jonge korporaal vertelde haar opgewonden wat hij net had gehoord: "Zijn maat nam altijd een kookpot mee naar de loopgraven." Verwonderd keek Lily Rose mij aan. Ik knikte verlegen. "En bij het grote offensief?" vroeg mijn buurman verder. "Nam hij hem toen ook mee?" Opnieuw knikte ik. Mijn tong zat vastgeplakt aan mijn gehemelte. Op het bed naast mij sloeg korporaal Joey steil achterover. Zo iets had hij nog nooit gehoord! Hij kon er niet over uit. Lily Rose had onze statussen gezien en verdween lachend naar een andere zaal, maar sindsdien vroeg ze iedere keer als ze mij zag even naar Ketel. Die man met zijn kookpot intrigeerde haar. Zo raakten wij aan de praat en gaandeweg ging ze van mij houden. Maar in eerste instantie was het de zwarte kookpot geweest die mij deed opvallen en eens te meer begreep ik waarom Ketel hem altijd meesleepte: in de grauwe uniformiteit van het leger onderscheidde dat oude ding hem van de rest. Hij bleef zelf iemand. Hij was Ketel.

Er bestaat geen groter geluk dan bemind te worden en zelf ook met heel je hart lief te hebben. Wat zei John Keats ook alweer? *A thing of beauty is a joy forever*. Meer dan ooit begreep ik wat de dichter bedoelde. Ellende kent vele vormen, maar wat valt er te vertellen over geluk? Ik wilde mijn verhaal aan u per se meenemen, op het gevaar af dat deze papieren u wellicht nooit zouden bereiken, omdat ik wilde schrijven over mij en Lily Rose. Maar nu ik er voor sta heb ik amper woorden. Misschien is het logisch. Ik bedoel, wanneer ik denk aan alle boeken die ik ooit gelezen heb, dan ging het hele verhaal over de moeilijkheden die de geliefden tegenkwamen voordat ze elkaar eindelijk hadden en dan – wanneer hun levensgeluk eindelijk moest beginnen – vatte men dat in slechts één zin samen: "Ze leefden nog lang en gelukkig".

Dat eerste zou ik over ons niet durven zeggen, want niemand weet hoelang hij nog te leven heeft, maar we waren wel samen en heel gelukkig. Daartoe hadden we niet veel nodig. We zaten op een bankje in de zon en keken uit over de kalme zee. Pas als je in de loopgraven bent geweest valt het op hoe zoet de gewone wereld eigenlijk ruikt. Ik genoot ook extra van de stilte van een zonsopgang, al moest ik ongemerkt denken aan alle mannen langs het front die nu een uur vol spanning in het geweer stonden, maar dat zei ik niet tegen Lily Rose. Het zou onze momenten samen bederven en die waren mij veel te kostbaar. Hand in hand keken we naar alle verschillende kleuren die de hemel en het water aannamen. Daar teerde ik dan de hele verdere dag op, wanneer Lily Rose ging slapen. Als ze 's nachts met haar lampje langskwam kreeg ik een zoen!

Tegen de tijd dat mijn wond eindelijk genezen was en ik weer een beetje kon lopen, maakten we voorzichtige wandelingen naar de witte krijtrotsen verderop. Het was een hele klim, maar er was iets dat mij zeer motiveerde: daar boven op de rots waren wij eindelijk even samen, helemaal alleen, weg van het drukke ziekenhuis en alle andere mensen. We liepen door weelderig begroeide weilanden en lagen samen in het malse gras tussen de gele boterbloemen en de witte madeliefjes.

Daar hebben we gevreeën. Zij was mijn eerste meisje, zoals u weet. Lily Rose had ook nog nooit een vriendje gehad. Wat waren we schuchter allebei. Heel voorzichtig en een beetje giechelig benaderden we elkaar. Voor mij was alles nieuw. Ik heb geen zussen en de laatste paar jaren heb ik alleen maar tussen mannen geleefd. Haar huid was ongelooflijk zacht. Niet alleen haar borsten, maar overall. Wat moet ik u vertellen, mevrouw Freeman? U weet van dat deel van het leven meer dan ik. Maar ik heb het mogen ervaren en daar ben ik dankbaar voor. Niet als een nummer bij de hoeren, hoewel ik die mannen nu wel beter begrijp... Ik heb in de armen van mijn lief mogen liggen. Een mooiere zin bestaat er niet op aarde. Daar kan geen John Keats tegenop!

Ik moet stoppen hierover te schrijven, want het maakt mijn heimwee naar Lily Rose alleen maar groter. Zij is nog in Étretat. We proberen elkaar te schrijven, maar vanuit de modder hier is dat erg moeilijk. Vergeef me, mevrouw Freeman, ieder vrij moment besteed ik aan een krabbeltje naar haar. Deze brief aan u heeft daar onder geleden. Ook de komende paar weken zal ik niet schrijven. In de plensregen en de buitenlucht is het een hels karwei om deze papieren voor u droog te houden. Ik kan ze niet langer bij mij houden en mijn verhaal hier op de post doen is te gevaarlijk, alle brievenbussen in de wijde omtrek worden gecensureerd. Daarom zal ik dit kostbare pakketje

straks verstoppem in het huis waar ik nu ben. Lily Rose weet precies waar ze liggen. Daar zal ik voor zorgen. We hebben afgesproken dat zij de vellen ophaalt zodra zij een keer verlof heeft en de hele stapel mee terugneemt naar Étretat om ze daar eindelijk voor u op de bus te doen. Al duurt het waarschijnlijk nog wel even voordat zij een weekje vrij krijgt en mij hier kan bezoeken. Tot die tijd kijk ik naar haar uit en zal zo vaak als ik kan naar deze plek komen om af en toe aan u te schrijven hoe het verder met ons gaat en met de oorlog natuurlijk.

Voordat ik vertrek wil ik u graag nog vertellen over het wonderlijke huis dat ik ontdekt heb en waar ik nu al zoveel uur achtereen zit te schrijven: Talbot House in Poperinge. Dat dorpje ligt zo'n tien kilometer achter de frontlinie bij Ieper. Na weken frontdienst mochten we eindelijk even een paar dagen bijkomen en ik liep naar de brouwerij van Poperinge voor een bad om alle modder van mij af te spoelen. In de Gasthuisstraat, naast de begrafenisondernemer, was een winkeltje dat luizenpoeder had. Ik kocht er ook meteen wat ansichtkaarten om naar mijn ouders in Accrington en Lily Rose in Étretat te sturen. Postzegels heb je als soldaat niet nodig. Eigenlijk zocht ik alleen een pub om wat waterig bier of Plonk te drinken en mijn kaarten te schrijven. Aan de overkant van de straat zag ik een groot en toch onopvallend wit gebouw. Op het uithangbord boven de deur stond Talbot House. Achter die deur bevond zich een andere wereld, een soort thuis ver van huis, een ander woord heb ik er niet voor.

Op de begane grond is een pub en een enorme eetzaal. Je kunt hier spelletjes spelen en er staat een piano. Er is zelfs een kleine bibliotheek waar je boeken mag lenen in ruil voor je helm. Het huis wordt gerund door twee legeraalmoezeniers. Meneer Talbot heeft deze plek opgedragen aan zijn geliefde jongste broertje, die in het eerste jaar van de oorlog hier ergens in de buurt is gesneuveld. Hij werkt samen met de eerwaarde Philip Clayton, maar ik merkte al snel dat iedereen hem Tubby noemt, omdat hij wat te dik is. Tubby is een uiterst vriendelijke man met hele lieve ogen en een diepe basstem die prachtig kan zingen.

Aan de achterkant van dit huis ligt een enorme ommuurde tuin. Een oase van rust, al is het gebulder in de verte nog te horen. Na weken in een wereld van vieze bruine modder leek ik daarnet zo het paradijs te zijn binnengestapt vol prachtige bloemen, groen gras en vogels in de bomen.

Maar de grootste attractie voor mij is de zolder van Talbot House. Eens was dat een pakhuis voor graan en hop, nu is het omgebouwd tot kapel. Sober ingericht met een paar kaarsen en een oude timmermanstafel als altaar. Op die kleine zolderkamer hield dominee Tubby voor een handvol soldaten vandaag een dienst. We zaten allemaal door elkaar, de hoge officieren naast een gewone Jan Soldaat, want hier is iedereen gelijk. Alle rangen en standen vallen hier weg en dat is behoorlijk uniek voor het leger! Ik wist op voorhand niet goed wat ik ervan moest denken. Eerlijk gezegd had ik niet zo'n zin in een preek over "vechten voor de rechtvaardige zaak". Inmiddels heb ik daarover zo mijn twijfels. Misschien niet over de rechtvaardigheid van onze strijd, maar ik vraag me af na al die eindeloze regen van de afgelopen tijd aan wiens kant God eigenlijk staat. En wil ik wel geloven in een hemelse vader met bloed aan zijn handen? Als kind had ik geleerd dat God liefde was, genadig en lankmoedig, maar de laatste jaren ben ik omgeven door dood en verderf...

Ik was al een tijdje geleden gestopt met bidden, misschien na mijn ervaring in het niemandsland. In ieder geval weet ik nog dat ik een keer de zin bad die ik in mijn leven al miljoenen keer had opgezegd "vergeef ons onze schulden" en dat hij me opeens pijnlijk raakte: zo schuldig waren wij niet! Geen van allen! Ook de vijand niet, dat we dit verdiend zouden hebben. Zij zaten daar aan het andere einde van het grote gelijk net zo hard te wachten op een ontijdige dood. Ook hun moeders baden voor een behouden thuiskomst. De mensen wilden vrede en God waarschijnlijk ook!

Toen er daarnet ineens een dienst begon, bleef ik waarschijnlijk in eerste instantie alleen maar zitten omdat de sfeer in de kapel zo'n aangename vrede uitstraalde. Ongemerkt luisterde ik toch naar de diepe stem van Tubby en zijn woorden van troost en hoop raakten mij. Voor even had ik het idee dat alles goed kwam, hoewel wij allen daar wel beter wisten, zelfs de dominee.

Na de dienst liepen de anderen de trap af om beneden wat te gaan drinken. Ik kreeg toestemming om nog wat langer te blijven en sindsdien zit ik hier te schrijven. Op deze zolder, tussen de balken boven het altaar, zal ik mijn brief aan u verstoppem. Daar komt vast nooit iemand. Nu moet ik opschieten. Wanneer Lily Rose ze eerder weghaalt dan ik hier terugkom, zeg ik u alvast ADIEU mevrouw Freeman!

Poperinge, nabij Ieper, 10 oktober 1917

Ik ben hier nog, en het regent nog altijd, en er is nog altijd modder, maar gelukkig bestaat er ook nog steeds een plaats ver achter de frontlinie die Talbot House heet. Ik schrijf aan u, mevrouw Freeman, maar ik hoop stiekem dat Lily Rose dit ook leest. In onze eigen brieven kan ik haar niets vertellen over de erbarmelijke omstandigheden waarin wij verkeren. Dat wil ik ook niet, ze zou zich maar zorgen maken terwijl ze niets voor mij kan doen. Mijn brieven aan haar zijn enkel liefdesbrieven waarin ik mijn hoop op een goede afloop levend houd en wil getuigen van mijn verlangen haar ooit weer in mijn armen te sluiten. Dat zal nog een hondenleven duren, zoals het er nu naar uitziet, want ze schreef mij dat ze pas over een half jaar verlof krijgt. Een flinke dreun voor ons allebei!

Voor de troosteloosheid van deze barre werkelijkheid is in die brieven geen plek. Toch wil ik ervan getuigen, want iemand moet de wereld vertellen wat wij doormaken. Al valt het amper te beschrijven. Wanneer ik straks de kaarsrechte Ieperseweg tussen Poperinge en Ieper afloop, dan heb ik zo'n negen kilometer lang keiharde kinderkopjes onder mijn kistjes en een lange rij hoge populieren boven mijn hoofd. Maar in de buurt van Ieper gaat het mis. Ten eerste is het daar filelopen. Er is maar één weg en daar moet alles overheen: munitie, voorraden en troepen naar het front en een eindeloze stoet ambulances met gewonden en hordes soldaten komen er vandaan. Ze zijn smeriger dan landlopers. Haveloos, ongeschoren en uitgeput. Ze hebben niets anders gegeten dan zout blikvles en keiharde biscuits, omdat ze niet op tijd konden worden afgelost of bevoorrad. Als er al thee was, dan smaakte die naar petroleum door de blikken waarin het werd vervoerd. Ik weet dat precies, want ik ben er net zelf een paar weken geweest. Soms drinken we van pure armoede het vervuilde water uit de bomkraters. Onze voeten zijn gezwollen van dagen achtereen in de nattigheid staan en de laatste keer waren mijn kleren zes weken achtereen niet uit geweest. Ze stonden stijf van het vuil. Overal zat aangekoekte modder. Dat kan ook niet anders, want we leven in de modder.

Er zijn geen loopgraven meer, enkel kraters, die allemaal minstens ten dele onder water staan. Daarin verblijven wij dag en nacht. Rondom ons is enkel geelbruine modder, zover het oog reikt. Het is net als toen in de woestijn van Egypte, alleen is dit nat, glibberig, zuigend zand. Ook hier is geen gras of struik te bekennen. Van een enkele boom is hooguit een meterhoge korte stomp over. Van de vroegere gebouwen staat geen steen meer op de andere. Ik overdrijf niet als ik zeg dat het nog 't meest op een eindeloze oceaan van modder lijkt. Daarin slapen en eten wij. Daarin bevechten we de vijand, die verderop in dezelfde omstandigheden leeft. Dit keer geen diepe comfortabele bunkers aan de overkant, ook voor hen alleen blubber.

Soms zien we een Duitser voorbij komen die door een van onze mensen krijgsgevangen is genomen. Die vertelt ons dat zij de oorlog net zo spuugzat zijn als wij. "Menschen niet sjlecht," zei er eentje laatst in gebrekkig Engels, "oorlog sjlecht". Wij begrepen hem heel goed. Toch zijn vredesonderhandelingen na zoveel slachtoffers voor beide partijen onbespreekbaar. Alsof alle offers dan voor niets zijn gebracht.

Onze legerleiders wensen zelfs nog altijd de totale eindzege, de grote overwinning. Waarop? Is deze blubberbende echt de moeite van het veroveren waard? De aarde is een dodelijk moeras geworden waar wij in blijven steken. Het is haast onmogelijk om ons erin te verplaatsen. Een brancard moet inmiddels met zes man getild worden en dan nog komt die hele karavaan slechts met moeite vooruit. In meer dan vijf lange uren hard voortploeteren leggen zij hooguit een halve kilometer af. Het kost dus een hele dag om één gewonde te vervoeren! Dat is geen doen. Wat het ezeltje Alfie vroeger in haar eentje trok, daar moeten nu tien paarden aan te pas komen, die zelf ook allemaal het gevaar lopen in het drijfzand weg te zakken en naar de bodem gezogen te worden. Ik heb al menig dier zien verdrinken. En mensen ook trouwens. Als de modder je te pakken heeft ben je verloren. Er is niets waar je je tegen kunt afzetten. Vele mannen die hun maten uit het zuigende moeras probeerden te trekken, werden zelf ook meegezogen. Bij eentje lukte het een paar mannen om hem eruit te trekken. Volledig naakt omdat zijn kleren bleven steken en een halve dag later stierf hij alsnog aan uitputting. Het is angstaanjagend.

Hoe wij ons dan verplaatsen in dit dodelijke landschap? Met moeite is er een pad gemaakt van

allemaal ladders achter elkaar en zo lopen wij in dit door mensen gecreëerde moeras. Geen vlinder of vogel laat zich zien. Er is voor hen hier niets te halen. Zonder kompas raakt iedereen hopeloos verdwaald, want er zijn nergens herkenningspunten. En toch willen ze van hogerhand dat wij aanvallen uitvoeren. Telkens opnieuw. Namen als Pilkem, Langemark en Broodseinde staan inmiddels in bloed geschreven. Tot nu toe behoorde ik tot een van de reserve-eenheden. Maar ik begrijp uit het zenuwachtige rondrennen van onze officieren dat er binnenkort een aanval op handen is waarbij ook wij zullen worden ingezet. Passendale is het dorp dat wij zullen moeten veroveren. Ik had er nog nooit van gehoord, maar het zal wel bestaan en het zal wel van cruciaal belang zijn voor de oorlogsoverwinning. Oh nee, ik moet oppassen niet cynisch te worden. Lily Rose heeft niets aan een verbitterde man. Ik begrijp het ook wel: het gaat onze hoogste generaal sir Douglas Haig ook niet per se om het kapotgeschoten Passendale. Hij wil door de vijandelijke linies heenbreken en doorstoten naar de Belgische havens. Want die worden nu als bases gebruikt door Duitse onderzeeërs. Zij blokkeren onze havens zodat wij niet bevoorrad kunnen worden en jullie thuis ook geen voedsel kunnen in- en uitvoeren.

Dus moeten we voort met de strijd. Het is echt nodig, al is het onder deze omstandigheden haast onmogelijk om nog in de goede afloop te geloven, mevrouw Freeman. Toch zegt onze generaal dat de Duitsers gedemoraliseerd zijn en dus wil hij "doorpakken". Hij hoopt hen nu eindelijk de definitieve mokerslag toe te brengen. Er rust een enorme druk op zijn schouders. Opnieuw staat er een lange winter voor de deur en de oorlog duurt nu al zolang. In het Oosten rommelt het. Wanneer de Russen zich uit de oorlog terugtrekken en daar ziet het naar uit, dan zullen alle Duitse troepen hier naar het Westen worden gebracht. In dat geval zal het voor ons alleen maar zwaarder worden. De Amerikanen zijn sinds april van dit jaar ook met de Duitsers in oorlog, maar het duurt zeker nog een half jaar voordat zij een goed getraind leger de oceaan over hebben gezet. De Franse soldaten aan het andere einde van het front hebben een paar maanden lang geweigerd om aanvallen uit te voeren. Zij vonden de bevelen die ze kregen onverantwoord en gingen in staking. Waarom doen wij dat niet? Waarom voeren wij telkens die hopeloze mensenverslindende offensieven uit? Bij Mesen en bij het kleine schuurtje dat liefkozend "Tyne Cot" genoemd wordt, maar waar duizenden gevallen zijn? Morgen ga ik zelf mee in de strijd voor volk en vaderland, of anders overmorgen. De aanval op Passendale staat voor de deur. Onze officieren zingen altijd hetzelfde deuntje: nog één offensief en de oorlog is gewonnen. Morgen, morgen wordt het beter. Altijd maar morgen.

Wij gaan in pure berusting en weten dat een soldaat alleen door duizenden toevalligheden blijft leven. Ik weet dat ik schreef niet bang te zijn om te sterven. Sinds ik echter die verschrikkelijke modder heb gezien, zal ik u eerlijk bekennen dat ik als de dood ben om daarin te verdrinken, zoals zovelen voor mij. Maar ja, het is hen overkomen, dus waarom zou het mij dan bespaard blijven??

Schrik maar niet van deze woorden. Hier aan het front hebben wij leren leven bij het uur. Wanneer we 's ochtends de zon zien opgaan dan weten we dat een aantal van ons de avond niet zal halen, maar de rest wel! Dus hoop ik elke dag opnieuw op de goede afloop.

Het is tijd. Ik moet zo weg. Eén ding nog: mocht ik onverhoopt toch sterven, haal mijn lichaam dan niet terug naar Accrington, maar laat mij hier voor eeuwig rusten bij mijn maten. Bij hen hoor ik thuis.

Ach, misschien heb ik ook dit keer mazzel. Dus hopelijk tot later, mevrouw Freeman. Wanneer de oorlog voorbij is, kom ik u zeker een keer bezoeken. Dan kan ik u eindelijk bedanken voor het lezen van mijn brieven en dat u met mij heeft meegeleefd. Zelfs wanneer u dat misschien helemaal niet gedaan heeft, bent u zonder het te weten een troost voor mij geweest. En Lily Rose natuurlijk, ik hou van jou!

Begin mei 1918
op de boot van Frankrijk naar Engeland

Beste mevrouw Freeman,

Tot mijn grote verdriet ben ik degene die deze laatste woorden tot u richt. Het spijt mij u te moeten medelen dat er na 12 oktober 1917 nooit meer iets van Ronin is vernomen. Hij behoorde tot de velen die vermist raakten in wat men gaandeweg de hel van Passendale is gaan noemen. Misschien heeft u er inmiddels over gehoord. Het breekt mijn hart wanneer ik eraan denk hoe verschrikkelijk het daar geweest moet zijn. Maandenlang heb ik op post van hem gewacht. In maart van dit jaar werd hij officieel doodverklaard. Ik ben ontroostbaar.

Deze week kreeg ik eindelijk mijn langverwachte verlof en reisde af naar Poperinge, waar in het Talbot House, precies op de plek die Ronin mij had aangegeven deze papieren lagen. Ik kon alleen maar huilen en moet u eerlijk bekennen dat ik ze meteen ben gaan lezen. Sorry, mevrouw Freeman, ik wist heel goed dat het een persoonlijke brief aan u betrof, maar deze papieren zijn het laatste dat ik van mijn geliefde in handen zal krijgen en ik kon niet anders dan ze hier op de boot in een paar dagen tijd van begin tot eind te lezen.

Wanneer ik strakjes in Engeland aankom zal ik het hele pakket naar u op de brievenbus doen. In mijn dorp in Zuid Engeland heerst gelukkig geen censuur. Het liefst was ik het u persoonlijk komen brengen, maar ik heb slechts een paar dagen vrij voordat ik terug moet naar Étretat om nieuwe gewonden te verzorgen en ik heb mijn eigen moeder al een heel jaar niet gezien. Misschien na de oorlog... Zou die dag ooit aanbreken? Het duurt nu al zo lang. Ongelooflijk dat het inmiddels mei 1918 is. Uw zoon is al bijna twee jaar dood en Ronin stierf meer dan een half jaar geleden.

We hebben elkaar nooit gekend, mevrouw Freeman, maar in ons verdriet zijn we verbonden. Daarom neem ik met de innigste groeten afscheid van u. In de hoop en de gedachte dat uw zoon en mijn geliefde elkaar wellicht ergens in vrede opnieuw hebben ontmoet en dat wij ons eens bij hen zullen voegen, opdat wij allen voor eeuwig samen mogen zijn.

Amen.

Lily Rose Landon

p.s.: met potlood heb ik hier en daar in de Ronins brief aangegeven waar de mannen zijn in het verhaal, in welk jaar van de geschiedenis. Als het u stoort, kunt u die aanwijzingen uitvlakken, maar mij hielp het om snel bepaalde passages terug te kunnen zoeken.

NAWOORD

De oorlog duurde nog tot november 1918 voort. De Russen trokken zich inderdaad terug uit de strijd en de Duitsers verplaatsten al hun troepen naar het Westfront. Even leek het erop alsof zij zouden winnen. Met een tijdelijke overmacht aan manschappen dreven ze de geallieerde legers uit hun loopgraven. Opnieuw stond het Duitse leger op slechts veertig kilometer van Parijs. Maar de Amerikanen waren inmiddels op volle sterkte en toen zij – fris en fruitig – zich in de strijd gooiden, werden de Duitsers teruggedrongen.

Door de zeeblokkade ontstond er in Duitsland aan alles gebrek. De burgers leden honger. De soldaten raakten uitgeput en kwamen munitie tekort. Uiteindelijk gaven de Duitsers zich over. Op het elfde uur van de elfde dag van de elfde maand zwegen de kanonnen eindelijk en was de oorlog voorbij. Hij had vier lange jaren geduurd, van 1 augustus 1914 tot 11 november 1918. De beide legers eindigden op ongeveer dezelfde plaats als waar ze ooit met de oorlog begonnen waren, zoveel bloedvergieten voor geen enkele terreinwinst.

In deze Grote Oorlog, die later de Eerste Wereldoorlog is gaan heten, vielen miljoenen doden en nog meer gewonden. Vlak daarna raasde een akelige griep over de wereld en maakte door de jarenlange slechte voeding en verminderde weerstand van de mensen zowaar nog meer slachtoffers. Er was een hele generatie jonge mannen verloren gegaan, waardoor er ook miljoenen oorlogsweduwen en wezen waren en er voor veel vrouwen simpelweg geen huwelijkspartner was.

Op 29 juni 1919 werd in Versailles het uiteindelijke vredesverdrag getekend. De Duitsers moesten de volledige schuld van de oorlog op zich nemen en werden gedwongen extreem hoge schadevergoedingen te betalen. Ze moesten veel land afstaan en hun marine werd volledig tot zinken gebracht. Men wilde de Duitsers verzwakken en vernederen. Dat is gelukt. Twintig jaar later waren de mensen straatarm en riep de totaal verpauperde bevolking om wraak. Dat was de perfecte voedingsbodem voor iemand als Hitler (die zelf overigens ook in de loopgraven had gevochten). De verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog verdrongen de gebeurtenissen uit de Eerste, omdat het helaas toch nog erger kon...

Aan de hand van een aantal verzonden hoofdpersonen wilde ik aandacht vragen voor die ondergesneeuwde oorlog en vooral inzichtelijk maken waarom zoveel jongens de loopgraven uitklommen, hun dood tegemoet. Ik heb het leven van Ketel en Ronin vastgeknoopt aan de Accrington Pals, een bataljon van duizend man uit een stad in Noord-Engeland die werkelijk aan de oorlog hebben deelgenomen. In het begin volg ik hun wederwaardigheden op de voet. Dus ze zijn echt in Port Said geweest en luitenant Mitchell en soldaat Wixted hebben echt bestaan. Ergens in Colincamps laat ik hun precieze ervaringen een beetje los. Ik wilde namelijk drie belangrijke momenten in de oorlog beschrijven en er is geen soldaat die zowel op 1 juli 1916 aan de Somme was, als op 15 september bij de eerste tankaanval in Flers-Courcellete, laat staan ook nog op 12 oktober 1917 bij de slag om Passendale.

Toch is dit verhaal zoveel mogelijk op waarheid gebaseerd. Zo heeft er werkelijk een Billy bestaan die zich vlak voordat de strijd op 1 juli 1916 losbarstte met zijn lichaam op twee handgranaten gooide om de klap op te vangen en het leven van zijn makkers te redden. Zijn naam luidde voluit William Frederick McFadzean en zijn heldendaad werd postuum beloond met een Victoriakruis. Billy was echter geen doelman in Accrington, maar een twintigjarige rugbyspeler uit Belfast, die diende in het 14th Royal Irish Rifles.

Het spontane Kerstbestand van 1914 heeft eveneens plaatsgevonden en er zijn bronnen die melden dat op 4 of 5 juli 1916 langs een klein stukje front mensen dapper genoeg waren om met een Rode Kruisvlag het niemandsland op te gaan ergens ter hoogte van Beaumont-Hamel of Betancourt. De Duitsers hebben toen geholpen de gewonden af te voeren, precies zoals ik het beschrijf. Alleen heb ik het geheel een paar kilometer naar het Noorden verplaatst, omdat de Accringtoners tegenover Serre gelegerd waren. Bovendien heb ik de reddingspoging een dag vervroegd omdat ik het als auteur niet over mijn hart kon verkrijgen mijn hoofdpersoon nog langer te laten lijden!

Uiteindelijk stierven er op de eerste dag in de Slag bij de Somme bijna 20.000 mannen en

raakten er meer dan 35.000 gewond. Naast de minstens tweeduizend vermisten en het handje vol krijgsgevangenen betekenen deze gegevens dat meer dan de helft van de soldaten geraakt is in de strijd. De meesten vielen al in het eerste uur van 1 juli 1916. De hele slag duurde nog tot november voort en maakte een miljoen slachtoffers. Die zijn na de oorlog herbegraven op grote begraafplaatsen, waarvan er alleen al bij de Somme vierhonderd te vinden zijn.

De omstandigheden bij Passendale in de herfst van 1917 waren zelfs naar de maatstaven van het Westfront erbarmelijk en onmenselijk. De onmogelijke strijd die de soldaten daar moesten leveren staat voor veel mensen symbool voor de zinloosheid van de oorlog. Als Ronin echt geleefd had en had meegedaan met de slag om Passendale dan was hij waarschijnlijk in het drijfzand verdwenen, want 1 op de 4 Britse soldaten is in die slag verdronken in de modder. 42.000 mannen zijn nooit meer teruggevonden. Hun namen staan gegraveerd in de Menenpoort.

Vanaf het dorp Menen liep de Meenseweg rechtstreeks naar het front van Ieper. Alle mannen die daar gestreden hebben zijn onder die poort doorgekomen. Hij werd door hen ook wel de poort naar de hel genoemd. Nog altijd wordt er iedere avond om acht uur bij de Menenpoort door een plaatselijke trompettist de *Last Post* geblazen als eresaluut aan de gestorvenen! Ga maar eens kijken, je staat er zelden alleen. Want het verhaal van de strijdmakers van Ketel en Ronin leeft voort, ook honderd jaar na dato.

Indeling

OPLEIDING tot SOLDAAT	augustus 1914 - december 1915
Naar EGYPTE	winter 1915/1916
Aan het WESTFRONT	8 maart 1916
VOORBEREIDING van het OFFENSIEF	april 1916
VERLOF en UITSTEL	mei - juni 1916
De GROTE DAG (de slag aan de Somme)	1 juli 1916
KAMERAADSCHAP	2 - 3 juli 1916
1 ^e TANKAANVAL (de tankslag bij Flers-Courcellete)	15 september 1916
In het ZIEKENHUIS	september 1916 - augustus 1917
LIEFDE en BELGISCHE MODDER (de slag bij Passendale)	september - oktober 1917
Brief van Lily Rose	mei 1918
NAWOORD	